

Jaarboek $\frac{20}{19}$

Veldeke Limburg

Jaarboek $\frac{20}{19}$

Veldeke Limburg

COLOFON

Vereniging Veldeke Limburg

p.a. Huis voor de Kunsten Limburg
Steegstraat 5
6041 EA Roermond
Postbus 203
6040 AE Roermond
Tel. 0475-399 299
Secretariaat: Ria Corstjens: administratie@veldeke.net
www.veldeke.net

Veldeke Jaarboek 2019

Redactie: Pierre Bakkes, Peter Klein, Guus Urlings, Ton van de Wijngaard
ISBN: 978-90-74423-18-2

Bijdragen

De redactie ontvangt graag bijdragen op letterkundig, taalkundig en (volks)cultureel gebied die betrekking hebben op Limburg en de Limburgse taal en van informatieve aard zijn. De bijdragen kunnen zowel in het Limburgs als in de standaardtaal gesteld zijn. De artikelen dienen digitaal aangeleverd te worden. Richtlijnen voor auteurs zijn verkrijgbaar bij het secretariaat.

Fotografie/Illustraties

Els Diederer, stichting Heemkunde Bemelen, Lei Heijenrath, Lia Jans, Luiz Oliveira, Frans Pluijmaekers, Hans Simons, Guus Urlings, Bas Vissers, Ton van de Wijngaard

Foto omslag

Coll. Frans Pluijmaekers

Grafische verzorging en druk

Drukkerij Knoops B.V., Venlo

© Vereniging Veldeke Limburg

Bij de uitvoering van het provinciaal taalbeleid laat Veldeke zich leiden door de bepalingen van het Europees Handvest voor regionale talen en talen van minderheden van de Raad van Europa en het Convenant inzake de Nederlandse erkenning van de Limburgse taal. De Nederlandse regering heeft op basis van het Handvest het Limburgs in 1997 erkend als zelfstandige regionale taal en dit in 2019 bovendien vastgelegd in een Convenant. Het Limburgse taalbeleid komt tot stand in afstemming en samenwerking met de Raod veur 't Limburgs. Zie www.limburgsedialecten.nl

INHOUD

Voorwoord

De redactie 5

Ich bön d'r gewaes dus besjtaon ich.

Over de Roermondse poëzie van Jacques Graus

Pim Thielen 9

E bietje sjörge, vreuger, mit 't gelouf...

Pierre Bakkes 29

Limburg en Kazachstan – Een vergelijking

Esther van Loo 39

Netty Engels-Geurts (1941-2019)

Guus Urlings 53

Limburg op z'n lekkerst. Netty Engels: hoedster van het regionaal culinair erfgoed

Guus Urlings 61

Volksbotanie van aels tot zemp. Deil II

Els Diederer 65

De staat van het Limburgs. Subtiele verschillen weerspiegelen taalpolitieke opvattingen over het Limburgs

Leonie Cornips en Roeland van Hout 115

Venlose etymologie

Bas Vissers 125

Hij zal zijn engelen opdragen je te bewaken...

Engelenprentjes en hun rol in het dagelijks leven in Limburg

Guus Urlings 137

Postalveolaire klanken in het dialect van Eys en hun belang voor de taalkunde

Joachim Kokkelmans 149

Limburgs op de sjtraot

174

Naamkundige beschouwingen bij toponiemen in Kerkrade, opgetekend in een achttiende-eeuwse bron	177
<i>Lei Heijenrath</i>	
Finale declamatiewedstrijd veur bazissjoolkinjer 2019	213
<i>Riky Simons</i>	
Signalementen	221
<i>Nééj Mééls Woordeboek</i>	222
<i>Pol Brounts, Kiksjozerije</i>	225
Vereiniging Veldeke Limburg	227
<i>Veldeke Limburg jaorversjlaag 2018</i>	228
<i>Sjrieverskringe</i>	234
<i>Joaruvverzich 2019 Aljemene Sjrieverskrink Zitterd</i>	234
<i>Jaorversjlaag Sjrieverskrènk Midde-Limburg</i>	236
<i>Kringbesjture</i>	238
<i>Ieërelede</i>	239
Auteursinformatie	240
Convenant inzake de Nederlandse erkenning van de Limburgse taal	243

VOORWOORD

Op 9 november 2019 ondertekenden minister Raymond Knops van Binnenlandse Zaken en gedeputeerde Ger Koopmans – beiden geboren en getogen Limburgers – in Venlo het ‘Convenant inzake de Nederlandse erkenning van de Limburgse taal’. Een nieuwe mijlpaal in de strijd om de emancipatie van de Limburgse streektaal? De meningen verschillen. Volgens de critici gaat het vooral om een herhaling van zetten – Limburgs is als regionale taal immers al sinds 1997 erkend onder het ‘Europees Handvest voor regionale talen of talen van minderheden’ – en zet het convenant voor de toekomst van het Limburgs weinig (nieuwe) zoden aan de dijk. Volgens de meeste betrokkenen hebben de ondertekenende partijen zich met dit convenant krachtig gecommitteerd aan het uitwerken van concrete afspraken om het Limburgs als regionale taal in Nederland te behouden en het gebruik ervan te bevorderen. Welke interpretatie de juiste is, zal moeten blijken als in de loop van 2020 de ‘procesafspraken’ zijn vastgelegd.

Om iedereen in staat te stellen zijn/haar eigen mening over het convenant te vormen, is de letterlijke tekst in dit jaarboek opgenomen.

Er is in dit jaarboek nog meer aandacht voor taalbeleid. Zo gaan Leonie Cornips en Roeland van Hout dieper in op de wijze waarop subtiele verschillen in het benoemen van het Limburgs – taal, regionale taal, streektaal – de taalpolitieke opvattingen over het Limburgs weerspiegelen. De Nederlandse Taalunie heeft de erkenning van het Limburgs als streektaal heel lang als ‘onterecht’ gekwalificeerd en uiteindelijk vooral op pragmatische gronden als ‘feit’ geaccepteerd. Dat laatste in de nasleep van de rapportage ‘De Staat van het Nederlands’ (2017). Daarin keek de Taalunie – tot verontwaardiging van de gebruikers van de erkende regionale talen – bij het in kaart brengen van de taalkeuze in Nederland enkel naar de afweging Nederlands of Engels (voor Nederland) of Nederlands en Frans (voor Vlaanderen) en werd de rol van de regionale talen buiten beschouwing gelaten. Op het belang van die rol gaan Cornips en Van Hout eveneens dieper in.

Esther van Loo kiest voor haar artikel over de wenselijkheid, beter: de noodzaak, van een krachtig taalbeleid een onverwachte maar daarom ook nieuwsgierig makende invalshoek. Zij vergelijkt de positie en de ontwikkeling – door de jaren heen – van de eigen taal/talen in Limburg en Kazachstan. Ze laat aan de hand van het voorbeeld van Kazachstan zien hoe weloverwogen ingrepen van de overheid kunnen helpen om talen die in de verdrukking zijn (of in de verdrukking dreigen te raken) te laten overleven, zelfs te versterken.

Voor de liefhebbers van taalkunde op de vierkante centimeter heeft dit jaarboek een intrigerend artikel van Joachim Kokkelmans in de aanbieding. Zijn bijdrage behandelt het ontstaan van de postalveolaire klanken – *sj*, *zj*, *tsj* – in het dialect van Eys. Klanken die, zeker vanuit het Noord-Nederlandse perspectief, terecht aan het Duits doen denken, en voor een groot deel ook hun ontstaan te danken hebben aan een serie klankveranderingen die het Limburgs gemeen heeft met het Hoog- en Middelduits.

Ook de etymologie is in dit jaarboek vertegenwoordigd, en wel met een bijdrage van Bas Vissers over de herkomst van een aantal ‘typisch Venlose’ woorden. Hij laat zien welke ingangen hij bij zijn etymologische naspeuringen benut, welke valkuilen daar liggen te wachten, maar ook welke talige en cultuurhistorische rijkdom er achter de woorden verborgen ligt en waar de grenzen van ‘typisch Venloos’ liggen.

Hoe gebruikten de Limburgers door de jaren (en eeuwen) heen hun rijke talige erfgoed? Drie bijdragen in dit jaarboek gaan dieper op die vraag in. Lei Heijenrath wijdt een naamkundige beschouwing aan een reeks toponiemen die voorkomen in een aantal historische registers van pastoor Delcheur van Kerkrade (1793–1739). Of: hoe naamkunde het beeld van de cultuurhistorische ontwikkeling van een plaats/regio kan verhelderen. Pierre Bakkes beschrijft de bloemrijke taal die in Limburg, in dit geval specifiek in Montfort, door het volk werd gebruikt om kerk en geloof een plaats te geven in hun alledaagse conversaties. Een perfecte illustratie van de blijmoedigheid – en soms de vrijmoedigheid – waarmee in het katholieke zuiden vaak met het geloof *gesjörg* werd. Met speciale aandacht voor *De Wilj Vesper*. De bijdrage van Els Diederer gaat ook over bloemrijke taal, maar dan heel letterlijk. In het tweede deel van haar *Volksbotanie van aels tot zemp* (het eerste deel verscheen in het jaarboek 2018) biedt ze opnieuw een rijk geïllustreerd overzicht van de etiketjes die door de jaren heen in de Limburgse streektaal op planten zijn geplakt. Met deze keer als smakelijk extraatje een (lange) lijst van dialectspreekwoorden en -gezegden waarin planten de hoofdrol spelen.

Voor een proeve van het literaire gebruik van het Limburgs tekent Pim Thielen in zijn bijdrage over de Roermondse poëzie van Jacques Graus. Een creatief buitenbeentje met een heel eigen verhouding tot de taal, van kindsaf verslaafd aan het spel met die taal, met verschuivende woordbetekenissen die gedichten van kleur doen verschieten, nieuwe – en onverwachte – perspectieven openen. Gelardeerd met sprekende voorbeelden.

Op het gebied van de volkskunde is er – hoe kan het anders – aandacht voor het overlijden van Netty Engels op 24 juli 2019, slechts iets meer dan een maand nadat haar de Jo Hansenprijs voor Volkscultuur 2019 was toegekend. In Netty Engels verliest de vereniging Veldeke een van de steunpilaren onder haar Com-

missie Volkscultuur, en Limburg raakt de hoedster van een bijzonder deel van zijn culturele erfgoed kwijt. Netty Engels tilde samen met haar man Wil in tientallen boeken en tijdens honderden lezingen de authentieke Limburgse keuken uit de vergetelheid, en gaf de Limburgse culinaire traditie weer de plaats die ze ook – of misschien: juist – in het huidige tijdsgewricht verdient. Pierre Bakkes en Guus Urlings interviewden haar uitgebreid voor het juryrapport van de Jo Hansenprijs. Die teksten zijn licht aangepast in dit jaarboek opgenomen.

Kitty Jansen-Rompen bestudeerde op basis van de omvangrijke prentjescollectie van Frans Pluijmaekers (75) uit Hulsberg de rol van engelen in het dagelijks leven in Limburg door de eeuwen heen. De resultaten van die diepgravende studie werden neergelegd in het fraai geïllustreerde boek ‘Hemelse Helpers’. Guus Urlings interviewde hen. ‘Voor de een is de engel een stukje hemel op aarde. Voor de ander is de engel een deel van onszelf.’

En natuurlijk ontbreken in dit jaarboek ook de vaste onderdelen niet: een verslag van de declamatiewedstrijd voor basisschoolkinderen 2019, de rubriek ‘Signalementen’ (met deze keer de dichtbundel *Kiksjozerije* van wijlen Pol Brounts en het *Nééj Mééls Woordeboek*), het jaarverslag 2018 van Veldeke Limburg en de *Sjrieverkringe*, en de fotorubriek *Limburgs op de Sjtraot*.

Kortom: veel te lezen, veel te zien. En, hopelijk, veel te genieten voor iedereen die de Limburgse taal en de Limburgse (volks)cultuur een warm hart toedraagt.

De redactie

ICH BÖN D’R GEWAES DUS BESJTAON ICH

Over de Roermondse poëzie van Jacques Graus

Pim Thielen

Op een klassenfoto van de Alfonsusschool in Roermond staat in het schrale licht van een frisse dag in 1958 de elfjarige Jacques Graus: aan twee bovenmaatse oorschelpen is een smal sensitief-vrolijk gezichtje opgehangen. Het is een kind met wijdopen oren dat achter een woord meteen en bijna dwangmatig een tweede of derde betekenis hoort. Een creatief buitenbeentje, dat in een andere verhouding tot de taal staat dan de meeste mensen. Het met de taal jonglerende kind dat onder zijn huid woont ging nooit verloren.

Graus ziet zichzelf “als mijn eeuwig jong spiegelbeeld”. “Mijn denken en kijken naar dingen is hetzelfde als toen ik kind was”, beklemtoont hij.¹ De taalgevoeligheid kwam voort uit de persoon, zoals ze ook zijn persoon gevormd heeft. “Mijn taal was mijn leven, mijn leven was mijn taalgevoel.” Met ‘teike van laeve’, het titelgedicht uit de bundel waarop vooralsnog zijn reputatie als dialectdichter berust, slingert hij zichzelf terug in zijn voortijd waarin hij meteen zijn eigen kleine hoofdpersoon is. De pasgeboren zuigeling is geen volledig afhankelijk wezentje, maar een dat met zijn primaire schreeuw een scheppende daad stelt die het karakter bepaalt waarmee het zijn fatum omarmt en het leven ingaat: “ich heel aeve/mienen oam in/toen ich zoog//aan waem ich/mien laeve/gegaeve hat.”² Op termijn zal het de dichter in hem wakker roepen die een nieuwe bladzijde zou omslaan in de Roermondse poëzie. Het taalspel dat hem van kindsaf en van huis uit is aangewaaid (in broederlijke competitie met zijn evenknie Huub, elkaar vliegen afvangend en de loef afstekend) zal later het ferment en de katalysator van zijn literaire werk worden. Zijn jongensachtige woordspeligheid, het door middel van semantische en grammaticale verschuivingen uitbreken uit het

Afbeelding 1: Klassenfoto van de Alfonsusschool in Roermond uit 1958. Op de voorste rij helemaal links de elfjarige Jacques Graus.

keurslijf van de taal en de truc van de misleide verwachting, doet je beseffen dat literatuur bij alle ernst ook altijd spel en amusement is. Meerduidigheid, ambiguïteit en ambivalentie vormen de kern van zijn belevingswereld. Het zou gedichten opleveren die op verschillende manieren begrepen kunnen worden en die een beroep doen op de verstandelijke en emotionele wendbaarheid van de lezer.³ Het heeft geleid tot een registerwisseling op de Roermondse Helicon en – stijl is de man – tot de ongrijpbare dichter die met een poëzie van ondertonen en neveneffecten de overgang van vormvastheid naar fluïditeit belichaamt. De teneur van dit opstel is dat Graus de Roermondse dichtkunst ‘vloeibaar’ gemaakt heeft.

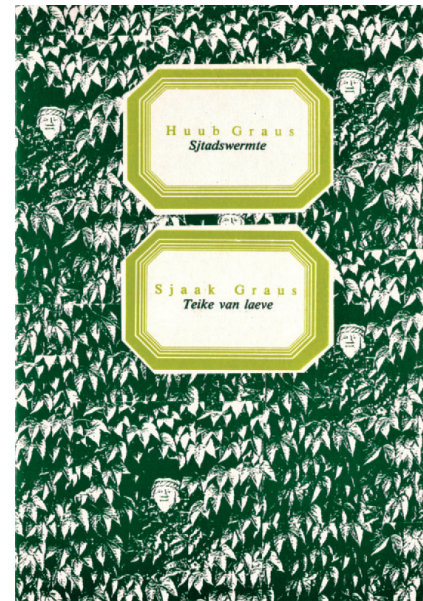
In Paul van der Goors in de aloude traditie geworteld dichtwerk ligt de nadruk op het geprangde gemoed en de weltschmerz, in dat van de modernistische Graus trekt de taal als autonoom medium de aandacht. In de literatuur is taalspel echter niet vrijblijvend. Zo oogt een gedicht als ‘KINNEET’⁴, spelend met de stijlfiguur van het parallelisme als structurerend element, misschien als onderkoeld handwerk, maar het zesmaal herhaalde ‘neet’ suggereert het drama van een in de knop gebroken liefde dat bij menigeen een tere snaar raakt:

Det kinneet
zag ziej
det kin geweun neet

det kin auch neet
dach ich
det kin geweun neet

en

’t kos auch neet
’t kos geweun neet

Afbeelding 2: Omslag *Sjtadswermte* en *Teike van laeve*.

As ich geweun get van dich wil
bös-se zo anders
en
as ich ins get anders wil
bös-se opins zo geweun

Dit is vintage Graus: op een grappige manier en met weloverwogen schrapwerk tot een meerduidige kern komen zonder grote woorden uit de la te trekken, wars van gaargekookt sentiment en hoogdravendheid, op de toppen van de tenen lopen als het ware, spel tot ernst verheffen en van ernst spel maken in de vorm van een karakteristieke cirkelfiguur van een beheerste uitgewogenheid.

Het eerste gedicht van hem dat me jaren geleden trof als niet minder dan een gebeurtenis in de Roermondse literatuur was ‘zinnig krank’.⁶ Hij las het voor tijdens een vraaggesprek met de schrijver Willem van Maanen voor de Vara-radio.⁷

De in het spreektaalregister gevatte woorden stuwen elkaar voort, niet metrisch maar ritmisch, alsof het gedicht het resultaat is van het momentum van de taal zelf. Met dat hamerend gebruik van een anafoor ('het') en een leidmotief ('det 't nieks geuf') is het alsof het ritme de woorden genereert en alles tot één emotie samenbalt. Het is muziek, wat zeg ik, blues. De spanningsopbouw ontlaadt zich in drie additionele regels en duldt tot daartoe geen witregel die de lezer de gelegenheid biedt te reflecteren en op adem te komen. Het is niet de bestudeerd literaire taal maar de recht voor zijn raap en met zijn Limburgs naturel uitgestoten spreektaal die rechtstreeks doordringt in het leven waarin we ons bewegen en die de barrière tussen streek- en landstaal stormenderwijze slecht:

krank zeen veer allemaol
 mer zo krank
 det 't nieks geuf
 det 't altied raegent
 det 't guut
 det 't nieks geuf
 det 't vruus
 det 't kraak
 det 't nieks geuf
 det emes angers geldj haet
 det t'r verrek
 det 't nieks geuf
 det ze sjtaele
 det 't de moord sjtik
 det 't nieks geuf
 det dien vrouw dich bedruug
 wo se bie j liks
 det 't nieks geuf
 des-se zón dieke pens höbs
 des-se knaps
 det 't nieks geuf
 des-se wits
 det 't tied is

zo krank kin-se mer eine keer zeen

daonao höb-se
 gein laeve meer

Een man keert zich binnenstebuiten, geeft lucht aan zijn innerlijke malaise. De spreker is een antiheld in zijn confrontatie met *the slings and arrows of outrageous fortune* zoals het in de gevleugelde woorden van Hamlet heet. In het beneden

Afbeelding 3: Jacques Graus.

besproken filosofische sleutelgedicht 'gewaes' zinspeelt Graus op die passage. Over het buiten-literaire aspect van dit gedicht is Graus terughoudend, hij merkt op, als ik erover doorvraag, dat het 'zichzelf geschreven' heeft. "Krank van zinnen", tekent hij aan. "Ziek van alle zinnen. Maar ook ziek in zinnen, in taal. En *van taal!*" Laten we het maar autobiofictie noemen. Het is de transformering van leven in een literaire vorm die recht doet aan de intensiteit van de ervaring en tegelijk harnast tegen de slagen van het leven. De bijdehante

student in het verhaal 'Droom' uit de bundel *Tot de dood ons...* verwoordt hoe de literaire wereld van Graus werkt: een schrijver kan zich, aangestuurd door allerlei bewuste en onbewuste motieven, opdelen in 'hulppersoonlijkheden'. Het is een modernistische kerngedachte dat er een onderscheid gemaakt moet worden tussen de dichter en het subject in zijn teksten. Het is de sine qua non van de moderne literatuurbeschouwing. De dichter kan een masker opzetten en (als de acteur in de Griekse tragedie) in diens rol kruipen. Hij kan een *persona* aannemen, omdat een gevoelstaat nu eenmaal een ik nodig heeft als spreekbuis; in 'zinnig krank' is het lyrisch ik op te vatten als een stem die een innerlijke malaise en crisis hoorbaar maakt. Zo is dit gedicht (nu de naam Hamlet toch gevallen is) ook te lezen als een dramatische monoloog waarin een imaginair personage zich richt tot een imaginair publiek. Het fluïde ik is dus een constructie en kan zich voordoen in de vorm van diverse alter ego's in de zelf-ensceneringen van Graus.

De protagonisten die Graus in vrijwel al zijn verhalend proza opvoert hebben één ding gemeen: ze verkeren in de worggreep van hun verleden. Het thematiseert een permanente crisis. "Niks midlife crisis", corrigeert hij mij met onbedoeld sarcasme, "ik ben in de crisis geboren en zal er ook in blijven..." Het is een belangrijke richtingaanwijzer. Het 'ongemak' van het in de wereld geworpen zijn maakt deel uit van zijn mentale habitus. Meteen al in zijn debuutbundel *Een oude bekende* hebben alle verhalen een getroebleerde inslag en nachtmerrie-kwaliteit. De stoom staat op de ketel. De personages hebben een doorn in het vlees, ze gaan gebukt onder een vloek die op hen verhaald wordt. Allengs gaat het met rasse schreden bergafwaarts. Het boek is een staalkaart van existentiële angst, onmacht en frustratie en ontreddeering, eindigend in de onuitgesproken

dreiging van een catastrofe in het verhaal ‘Moeder’. Door de kern onbenoemd te laten sluit het aan bij de traditie van de Amerikaanse short story, reden wellicht waarom Renate Rubinstein het in augustus 1972 opnam in *Avenue Literair*. ‘Een oude bekende’ is een verhaal in de lijn van Poe’s ‘A cask of amontillado’: een man valt in handen van een uit de traditie van de horror-literatuur weggelopen archetypische wreker, belichaming van het pure kwaad, en wordt levend begraven. In beide verhalen raakt de hoofdpersoon verstrikt in een gotische fantasmagorie waar gestoorde dwanggedachten en moordlust heersen. Het huis waarin het verhaal zich afspeelt bestaat alleen in het hoofd van de verteller. Het is de verbeelding van het eigen zielsconflict, een gestolde kafkaeske nachtmerrie, waarin een individu het kansloos aflegt tegen een duistere macht. Ontluisterend is ook ‘Schoolopgave’ uit dezelfde bundel. Een leraar draait door. Zijn communicatieproblemen beginnen al in de huiselijke kring met het bizarre plan om met zijn vrouw te gaan praten met behulp van ingesproken bandrecorders, maar *na hun dood*. De zinnen strompelen voort in de hortende associatieve gang van ’s mans belevingswereld. In de mate waarin hij de greep op de werkelijkheid verliest, krijgt die werkelijkheid greep op hem en perst hem uit als een citroen. In Graus’ best gereciperde roman *Eva*, een Decamerone-achtige raamvertelling, waarin een vijftal personages – Graus ontziet zijn beroepsgroep niet – ongeneerd hun seksuele ontsporingen opdissen (het aardigst in de geest van Boccaccio is de novice die voordat ze intreedt probeert uit te vinden waar ze met de gelofte van kuisheid precies afstand van doet), blijkt de protagonist Charles als enige de getroebleerde en opgejaagde gevangene van zijn verleden te zijn. Graus hanteert hier het procédé van het contrapunt van twee significant contrasterende verhaallijnen, waarvan de ene zich in het openbaar en de andere in het verborgene afspeelt. De roman is geschreven in een dubbele toonaard in overeenstemming met een *split personality*: Charles voor zijn collega’s en Hans in het private leven. Deze thematiek culmineert in de singuliere creatie van Bertrams in *Het jaar van de vluchtend geest*, een proteïsch karakter dat zich kan verpoppen tot iemand anders.

Het anecdotische gedicht ‘t eerste ies’⁸ gaat over het vliedunne laagje dat ons scheidt van het vreselijke. Een vader fiets met zijn twee zoontjes naar een bevroren vijver. De sfeer is unheimlich: “is ’t nog wiet/doert ’t nog lang/veer hōbbe ’t kaad”, klinkt het refrein uit de kindermond. Het dunne ijs wordt hun bijna fataal. Vader rijdt dan wel niet naar huis met een dood kind in zijn armen (als in de Erlkönig, waar het gedicht op zinspeelt), maar de schrik zit er diep in. De mannelijke saamhorigheid echter gebiedt thuis niet de volle waarheid te vertellen: “aan mam vertelle det t’r al ies waas”. Maar een gedicht is voor Graus ook een refugium, een blijvend onderkomen waarin hij intiem weggedoken zit, om te ontsnappen aan het innerlijk gevang. In ‘ENTOEN KWAAMS DICH’ koestert hij een moment van grootse ervaringsintensiteit. Ook is er de neoromantische verzuchting om de ongereptheid in de figuur van de pastorale Frenske: “kōs ich mer laeve/es dich/en zōnger get/vertrekke/in miene sjoap”.⁹

Het dichtwerk is doorschoten van taalspel, van semantische en grammaticale verschuivingen in woordbetekenissen, kunstgrepen die een gedicht van kleur doen verschieten, de betekenis ervan op losse schroeven zetten of nieuwe perspectieven openen. In ‘Kersmis allein’¹⁰ fungeert ‘allein’ als apokoinou: het kan gelezen worden als ‘enkel en alleen’ maar evengoed en vooral (let op het ‘same’ dat verderop de volle nadruk krijgt door de positionering) als ‘eenzaam en verlaten’: “Allein/mit kersmis/dinkse truuk/aan vreuger/toen zongse/same/de sjterre/van de hemel.” De dichter is maker en entertainer. De meest geslaagde van zijn korte gedichten hebben een geciseleerde open vorm die de lezer uitnodigt binnen te treden en er zijn eigen draai aan te geven. De dichter heeft zichzelf uit zijn tekst geschreven. “Het moment waarop ik zo’n gedicht schrijf, is zelden na een bepaalde gebeurtenis waar het naar zou kunnen verwijzen,” merkt hij op. Exemplarisch is het miniatuur ‘angere’¹¹:

angere hōbbe ’t riek
allein
veer ligke in oos
erm

Hij memoreert dat dit gedicht getriggerd werd door het zinnetje “riek zeen beitekent bezōnjere ermsjlaag”, het soort aforisme waar hij een zwak voor heeft. In de loop van een nacht vielen de woorden op hun plaats, een artistieke zwangerschap met de dichter als verloskundige. De dichter speelt met de correlaten arm en rijk: bij het een wordt het ander gedacht en bij voorbaat verondersteld. Graus heeft van het woordspel een ware cultus gemaakt. Voor de romancier Graus is het soms een hinderlijke tic, maar de dichter houdt als een goochelaar de meervoudige betekenissen van woorden en de voor ons dialect typische nuances in toonhoogte als kegels in de lucht. In bovenstaand gedicht creëert hij in een zeer pregnante vorm een synthese van de tegenstelling rijk-arm en, gebruik makend van homoniemen (woorden met gelijke klank maar andere betekenis) verandert hij speels de eerste betekenissen, waarbij de grenzen tussen opposities vloeibaar worden. Er ontstaat dan een kristallisatiekern, een concentratie op het kleinste bestek, hecht doortimmerd in al zijn beknoptheid, een mikrokosmos zo elementair dat er veralgemening optreedt. Het is de druppel die een fontein oproept. Daardoor laat hij ons niet zozeer het particuliere maar het boven-individuele van de liefde ervaren. De twee discipelen van Amor, opgenomen in hun erotische tovercirkel, representeren de liefde. Het is geen groot maar toch een puntgaaf liefdesgedicht, een tedere attentie, fijn als Meissener porcelein, louter kleine woorden om in een doosje te leggen en weg te schenken.

Dit gedicht ‘angere’ is een culminatie van de tendens tot het scheppen van een ding van taal.¹² Verwacht geen lustige ovidiaanse erotiek, het poëem staat er als een koel-erotische sculptuur bij; je kunt er als het ware omheen lopen en er

vanuit meerdere gezichtspunten naar kijken. In ‘veer twee allein’¹³ lijkt het summum van liefde een woordeloze versmelting van een paar tot een puur ‘stillevens’ dat model staat voor de eenheid van lichaam en ziel in een aan de tijd ontstegen puur zijn.

veer twee allein
zonger woord
is det neet
ein sjoon
sjtillaeve

Maar wacht even, niet zodra heb ik de geliefden in elkaars armen gelegd, of Graus zelf – dat zul je altijd zien – oppert een compleet andere lezing: die van een speciaal soort zelfreflectie, van een man die in de spiegel kijkt en met een congeniaal duistere lookalike en reisgenoot een duo vormt, een face-à-face, een zelfcompleterende confrontatie van ik en alter ego die in antagonistische samenwerking op elkaar aangewezen zijn. Daarmee zijn we terug bij de boven aangehaalde constitutieve crisis. Het gedicht staat voor een ijzig nulpunt in de geest, uiteindelijk voor de dood, zegt Graus. “De confrontatie in de spiegel is de weerspiegeling van iemand zonder woorden.” Immers, “datgene wat mij in leven houdt zijn mijn woorden.” “Bij het voorlezen heb ik altijd maar gedaan alsof het betrekking heeft op een geliefde”, geeft hij later besmuikt toe. Voorts bekennt hij dat hij een numerologische code in het gedicht verstoep heeft. Volgens Pythagoras zijn alle dingen terug te brengen tot een getal. Vier (veer) is een scheppend getal, dat van de ziel, twee staat voor het kwaad en de duisternis. Het schijnbaar achteloos neergepende gedichtje verwoordt een soms zelfspiegelend dichterschap gepreoccupeerd door twee onverenigbare krachten in een tijdelijke patstelling. In deze solipsistische interpretaties is dit stillevens – het is er even stil – de onttoverde tegenhanger van de symbiotische cirkel in ‘angere’.

Dit dichterslijk oeuvre bevat meer spiegels dan vensters, meer introspectie dan waarneming, elk uitzicht weerspiegelt een inzicht. (Traditionele natuurlyriek is Graus vreemd) Maar steeds is er eerst de taal, dan pas het verhaal. Het figuurgedicht ‘zelf gemaak’¹⁴ is letterlijk een ding van taal:

Asse
emes
in ver-
wachting
leuts zeen
van DICH
dan hōbse
dich zelf

ge
m
a
a
k

De grafische ordening van de woorden beeldt het beschrevene uit. Het zou niet detoneren in het werk van Apollinaire, e.e.cummings of Christian Morgenstern. Et moi aussi je suis peintre, zei Apollinaire naar aanleiding van de visuele gedichten in zijn bundel *Calligrammes*. Graus’ gedicht beantwoordt aan de impliciete norm die de Franse modernist aan het beeldgedicht stelde. Het is poëzie van het oog: het woord is beeld geworden en het beeld woord. Het is zichtbaar gemaakt denken. En de gedachte is trouwens diep genoeg: dat we bestaan omdat een geliefd ander mens ons ziet. Graus formuleert het eigenlijk nog aardiger en meer in zijn lijn: we *maken* onszelf door van een ander te houden.

De stromingen die Graus tijdens zijn studie Nederlands het meest aanspraken waren het symbolisme, het surrealisme en het absurdisme. Ze zouden een grote rol spelen in zijn eerste verhalenbundel. Als scribent voor de schoolkrant kenmerkten zijn probeersels zich door het ongewone, ongedachte en mystificerende; vrijuit associërend, niet op zoek naar een in een gestandaardiseerde versvorm gegoten inhoud, maar naar een open betekenisveld. “Ik wilde nooit navolgen, maar juist totaal anders doen”, zegt hij. Nooit iemands epigoon zijn. De habitués van Salon Remunj kennen zijn adagium ‘origineel zijn lijkt nergens op’, een lijfspreuk die zijn zelfbeeld typeert. Zijn vroegste pennenvruchten neigen naar het fantastische, naar een hyper-reëlieit, de rêverie. Toch wortelen zijn juvenilia wel degelijk in het modernisme van een eeuw geleden, de storm die opstak in de voorhoede der kunsten. Ook Graus surft in de jaren van zijn vorming mee op de toentertijd voor onze generatie door Paul Rodenko aantrekkelijk gepresenteerde twintigste-eeuwse avant-garde in de letterkunde. De traditionele vorm was ineens een keurslijf, net als de herkenbare betekenis. Maar er speelt nog iets anders.

Ik wilde schrijven en optreden, zegt hij. Zijn dichterspersoonlijkheid laat zich welbeschouwd het best positioneren als die van een intermediair tussen de met woorden jonglerende performer (Graus is ook met zijn ludieke verbale potsen als buutredner opgetreden; voor het Bisschoppelijk College Echt ontwierp hij een snedige schertsgrammatica) en de man met een sterk geconcentreerd binnenleven, tussen de cabarateske humorist van zijn watervlugge succesnummer ‘nietmasjen’, waarmee hij op 30 juli 1968 voor de radio in de Go Go Club van Pim Jacobs in Oud-Loosdrecht applaus oogste, en de contemplatieve dichter in de periferie, die een particuliere ruimte voor zichzelf opeist. Het is deze tweepoligheid van zijn zelfbewustzijn, het heen en weer pendelen tussen de beide delen van zijn brein, die in de persoonlijke levensstroom verweven is en de ritmiek

ervan bepaalt en hem stempelt tot de dichter die hij is. Het zou voor een deel kunnen verklaren waarom zijn poëzie nooit ostentatief literair klinkt. Een kunstgreep die hij zich wel graag – altijd in dienst van het beoogde spel – permitteert is het enjambement en dat soms heel effectvol, opdat zijn taal een en al beweging is, zoals in de opening van ‘ajerdom’, dat een beeld schetst van het leven in een verzorgingstehuis: “sjlech oppe bein/en valle/in herhaoling”.¹⁵ Bij voorkeur biedt hij ons daarbij, in de geest van Nijhoff, een plagerig “lees maar er staat niet wat er staat”, een gelogen waarheid. Geen uitstorten van gevoelserupties over de pagina, maar een uitdagend spel met betekenisomgelijkheden. Een frappant voorbeeld is ‘gewiejde gróndj’¹⁶:

miene vrundj joep
haet zichzelf
good gezaegend
hae is geiselik gewaore

ich tróf ’m in de kirk
noom ’m mit
nao de achterste bank
wo veer vreuger oos sjtreek oethoalde

van wo oet veer nao de més
sjtuvers zóchte en cente
vónje
en wo ich ins in de bóks
had gedoan en waem wit
auch op de gewiejde grondj
van ’t lache
om zien sjuunse bakke

Afbeelding 4: Jacques Graus als Kolonel der Cavalerie J. van Gorkum bij de presentatie van zijn boek ‘Tòt de dood ons...’ in Café ‘De Tramhalte’, tijdens een ‘Salon Remunj’.

nieks verangerd zach joep
en hae boekde zich
om eine nog neet oet de relasie
genoame cent
op te rape

De crux van dit vers is dat het woord ‘geiselik’ niet refereert aan het priesterschap maar aan de dood. Joep is een verongelukte jeugdvriend, een “boezemvriend in het kattenkwaad.” In het gedicht is hij niet lijfelijk aanwezig maar een schim als uit het klassieke dodenrijk die in de leegte stapt die hij achterliet. Eerlijk gezegd ontdekte ik dit bij toeval. Ik merkte toen dat het drama hem nog steeds sterk emotioneert. “Kippenvel, nog altijd.” Het duidt erop dat dit dichtwerk gedijt bij een zekere ingehoudenheid. Hij trekt een cirkel van terughoudendheid om zich heen. “Eigenlijk heb ik het voor mezelf gemaakt”, klinkt het bijna bedeesd, waarmee hij zich terugtrekt op het punt dat het verst verwijderd ligt van de dichter als performer. Graus is geen dichter die ons door de gordijnen laat gluren, eerder een die op zijn vinger bijt om de donkere melodie, de private gevoelslading, achter in de coulissen van het gedicht te houden en daarom liever fluistert dan te hard praat. Hier komt het in de buurt van de stijlfiguur van de reticentio (verzwijging), waarbij het halve woord het hele vervangt. Wat hij verzwijgt is belangrijker dan wat hij zegt. Het roept de vraag op naar zijn poëtica.

Het gedicht ‘juus ómdet’¹⁷ verschaft ons een blik op de intieme relatie tussen de dichter en de woorden die hij de wereld inblaast, hoe hij buiten zichzelf treedt door achter en in zijn woorden te verdwijnen:

juus ómdet ’t
ter nieks toe duit
waat ich hiej
biej draag
zit ich in zjwart
pak
achter dees wäörd

en bloas miene oam
door ein rietje toet
ballonletters

nooit dreve wäörd
zo rón dj op ’t water
toet barstes toe

óm as laeftoch
te zinke
nao döbbele
baojem

Nogmaals, Graus verlegt – typisch voor de avant-garde – de focus van het onderwerp naar de taal zelf. De dichter is de man in het zwart, als een kluizenaar teruggetrokken achter zijn woorden, doende met zijn taal. Hij biedt ons zijn bellenblazersmetaforiek: de figuurlijk-poëtische voorstelling van de adem (inspiratie) die door een rietje (de pen) geblazen wordt tot ballonletters die op het water (het gedicht, het leven) uiteenspatten. Het is de centrale metafoor van het immer jonge dichten als een ernstig spel: het doorprikken van de ballonnen van opgeblazen ernst en opgeschroefde pretentie in taal die ontdaan is van ornamentiek en alle redundantie. De slotstrofe suggereert overigens dat er meer in het geding is dan luchtig taalspel.

Graus' bakermat is de Roermondse wijk Kapel in 't Zand. Zijn jeugd in de wederopbouwjaren in een door het katholicisme geschraagde samenleving liet zijn sporen na in zijn werk dat, voor de bijbelvaste lezer, veel christelijke symboliek bevat. Zo is het inblazen van scheppende adem in een klaarliggende vorm een allusie op wat God vermocht *in illo tempore* (Genesis 2:7). Deel van zijn speelterrein was het Kruiswegpark. "Dit park is en blijft een kruispunt in mijn leven", zegt hij, "aan elk uiteinde van het kruis heb ik mijn ziel en zaligheid opgehangen." In het complexe gedicht dat hij eraan wijdde¹⁸ buitelen het sacrale en het wereldse, een speels associatieproces met twee niveaus, twee registers. Het opent in vliegende vaart, de taal uiteenrukkend en opnieuw formerend tot originele neologismen: "kriskruuts tösse de buim/en zuunj van de sjtruuk".

Later zou hij fel afrekenen met de kerk van zijn jeugd: "nieks meer te baeje/mer alles te beje/kinne veer zonger de kirk".¹⁹ Het is zijn credo, een echo van Prometheus, van diens rebelse tarten van de goden: "Hast du nicht *alles* selbst vollendet, /heilig glühend Herz", in de woorden van Goethe. [mijn cursivering; PT] Dat woord 'alles' is een kernwoord voor Graus' ontzuilde maar niet door de rede bevredigde generatie: All you need is love! Maar het christelijk erfgoed bleef als halverteerde religiositeit meespelen, al was het maar in het *back to the garden* van de hippiecultuur. Over Graus' werk ligt de schaduw van het religieuze erfgoed, maar het wegvallen van de geïnstitutionaliseerde religie en het in rook opgaan van de oude zekerheden maakte tevens de weg vrij voor theosofisch gedachtegoed, oosterse wijsheidsleren en esoterische tradities, voor een jaarmarkt van aanbiedingen om een zinvol leven te verwezenlijken. In het gedicht 'gelök'²⁰ geeft hij daar in bedekte termen uiting aan:

lang laeve de wanjeling
door Limburgse heuvels
mit oetzich
op zo good as
verdwene dörpkes

ónmeugelijke krónkelpaej
nao alles verwoestende
heugtes
mit pas ech zich
op michzelf

't dreije in cirkelkes
kan 't bes
in dees iele lóch
de zón oppe kop
de gróndj onger de veut

veur efkes

om dan weer sjtiel ómleeg
de aaftóch te blooze
mit oetzich
op koffie mit flaii

Hier begeven we ons in een web van intertekstuele verbanden die deel uitmaken van de tekst en het gedicht uit zijn literaire en levensbeschouwelijke isolement halen. De onverwoestbare hoogtes zijn een hommage aan *Wuthering Heights*, de legendarische roman van Emily Brontë, terwijl de kronkelpaden een reminiscentie zijn aan de wenteltrap van Yeats uit *The winding stair and other poems*, met name het gedicht 'A dialogue of self and soul' in die bundel. Graus kent zijn klassieken. Het zijn kleine maar veelbetekenende en zinvol verbonden allusies die het gedicht laten aansluiten op de literaire traditie. Het bestijgen van de wenteltrap is een paradigma van de spirituele ervaring, het zich spiraalsgewijs opwerken van de geest naar een hoger plan. 'Gelök' is een gedicht over het leven op twee niveaus, over de tijdelijk van het lichaam bevrijde ziel in een aan de natuurwetten ontstegen spirituele staat en de afdaling in het empirische hier en nu. Er is een dichter aan het woord die in dezelfde mate vervuld is van het verlangen naar geestelijke onthechting als naar aardse geborgenheid. Saillant zijn de overeenkomsten met Emily Brontë. Voor Brontë was de drijfveer voor haar dichten de oneindig verlokkeende ervaring van het mystieke moment op haar geliefde heide: "The soul is free/ to leave its clay for a while." Graus en Brontë vertrouwen op het goddelijke in henzelf, los van de gevestigde religies. "My own soul can grant

my prayer”, schreef Emily tartend – “no coward soul is mine” is haar bekendste versregel. “Niets meer te baeje, mer alles te beje”, zegt Graus haar in zijn eigen woorden na, zonder met de ogen te knippen. Voor Brontë was de dood de vervulling van het leven: wat het leven scheidt zal de dood herstellen. Het is de hartstochtelijke overtuiging van de byronische Heathcliff in haar roman. Graus’ verhalenbundel *Tot de dood ons* [bindt]... zou evengoed de titel van Brontë’s roman kunnen zijn. Opmerkelijk ook is dat bij zowel Graus als Brontë de spirituele drijfveer gepaard gaat met een fascinatie voor het kwaad. Emily’s Heathcliff is een van de meest satanische personages in de literatuur. In zijn extreme roman *Vera Vera* schotelte Graus ons een zeldzaam gezelschap van ambulante psychopaten en doorgefounerde booswichten voor en laat hij het kwaad de gebeurtenissen dirigeren. Tenslotte is bij beide auteurs het verlangen naar innerlijke bevrijding vervlochten met de onvoorwaardelijk liefde voor de eigen streek, inclusief het dialect van die streek. Brontë’s roman is, tot in de titel toe, doorschoten met dialect. De sombere schoonheid van de heide bij Haworth in Yorkshire was voor Emily bepalend voor de vorming van haar geest en karakter. Graus’ voorstelling van zijn dood als *blijven* in de Limburgse aarde, hoe tongue in cheek het ook klinkt, is doodserius bedoeld en helemaal in de geest van Brontë, voor wie de dood de belofte inhield van “mutual immortality” met de geliefde grond. De term ‘aardse mystiek’ mag hier letterlijk genomen worden.

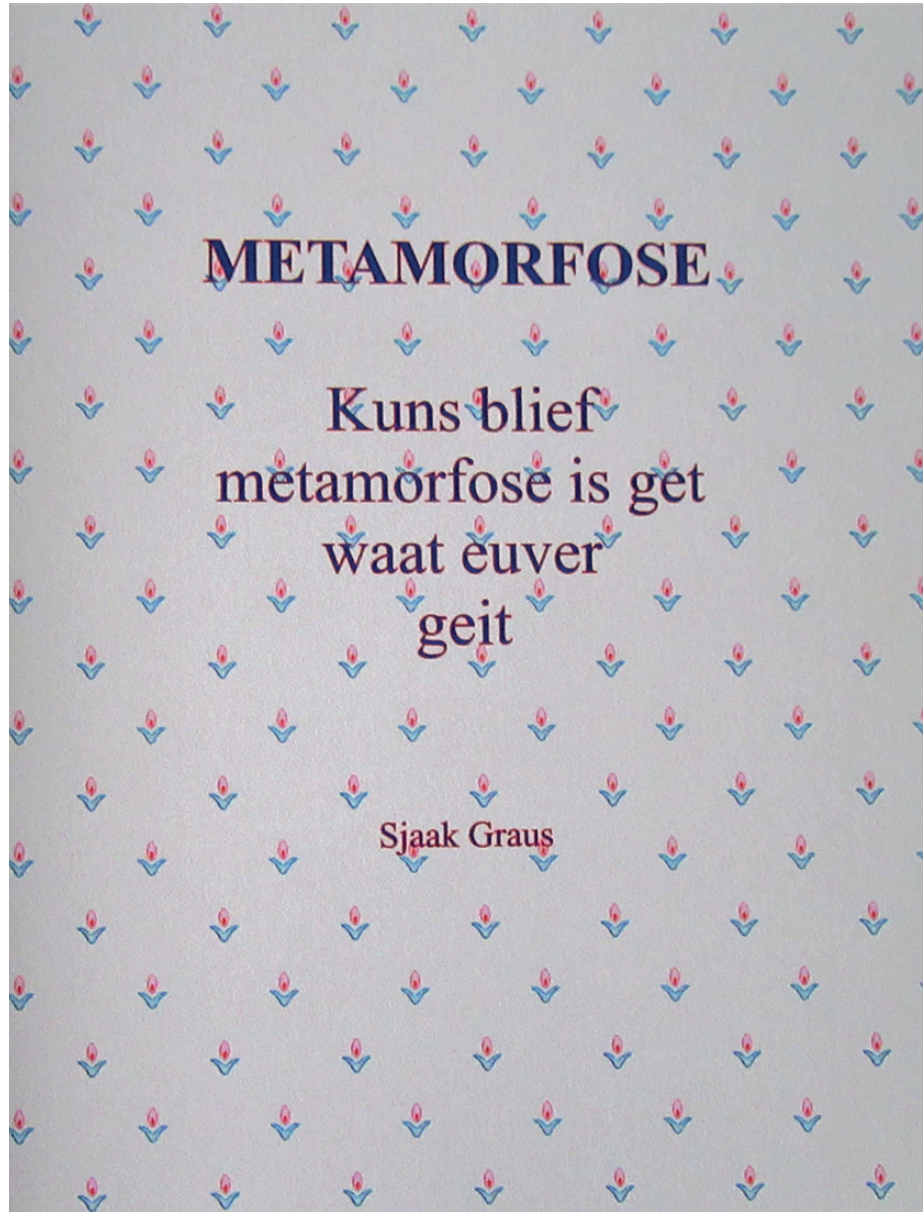
Anders dan de lyricus van der Goor is Graus een dichter met een filosofische inslag. De diepte in zijn werk kan ons zomaar overvallen, zoals in ‘mis’²¹. Mist is na sneeuw de grootste stiltebrenger in de poëzie. Hier evoceert Graus – de weinige woorden zijn als in het wit van het papier gepenseeld – de volle leegte in een van alle geluid en beweging gezuiverde wereld; het heeft iets van de mystische sfeer van een zich in nevels oplossend landschap op een oud oosters schilderij:

D
e
l
a
e
g
t
e
v
a
n

m i s
i
s

vol
maak

haet
alles
waat
edere
angere
l
a
e
g
t
e

MIS

Maar Graus zou Graus niet zijn als er niet meerdere betekenislagen in zijn mistige leegte meeresoneren, zoals mis! (van een miskleun), (ik) mis (je) en Heilige Mis (het religieuze element). Hij bedoelt maar. De polyinterpretabiliteit die Pierre Bakkes als eerste signaleerde. Dit gedicht kan dan ook niet af zijn, het zet zich teweer tegen een vastliggende betekenis en een sluitende interpretatie. Het vraagt nadrukkelijk om herlezing, om een lezer die anders weegt en interpreteert, een lezer die, zoals Nijhoff het ooit stelde, de “eigenlijke schrijver” van het gedicht is. Voor Graus zelf is dit vers gerelateerd aan ‘kinneet’, als de verwerking en sublimering van zijn vroege liefdesdrama. De twee gedichten vormen een paar, als twee complementaire kleuren. “Die leegte is zo vol en volmaakt dat je als mistig, missend en gelovig mens niets anders nodig hebt in je leven om je compleet (leeg) te voelen”, licht hij toe. “Een vorm van zen!” Door het actualiseren van latente betekenissen is dit gedicht niet, of niet alleen, het soort ‘witte’ poëzie die zo stil is dat je er een blad in kunt horen vallen. In de verstrengeling van twee registers – hier van meditatieve natuurlyriek met de verborgen toespeling op een gefnuikte liefde – is Graus vaak op zijn best. Het maakt ‘mis’ tot een van zijn meest overtuigende gedichten.

Steeds nadrukkelijker in zijn werk zijn dichter en filosoof om de voorrang gaan strijden. Heel uitgesproken blijkt zijn wijsgerige kant uit ‘gewaes’²², een gedicht waarin hij met verve zijn contemplatieve vermogen aanspreekt en de fundamentele vraag van het menszijn stelt: hoe in ’t reine te komen met onze vergankelijkheid. Bijna onvermijdelijk is dit gedicht met interteksten doorregen. Het gedicht opent met het existentialistische kerninzicht dat de dood niet het einde van het leven is maar er het beslissende kenmerk van is. Graus pareert het *cogito ergo sum* van Descartes en Hamlets suïcidale wanhoop door helemaal terug te grijpen op

Afbeelding 5: Omslag *Metamorfose*.

de herakleitische idee van verandering en terugkeer. De rivier bestaat omdat zij stroomt, omdat wat haar tot rivier maakt voorbij gaat. Ik kan dus alleen bestaan omdat ik er geweest ben, postuleert Graus, met een knipoog naar het geloof in zielsverhuizing. Leven is tijd vermalen, de dood is er inherent aan, valt ermee samen. Leven en dood zijn zonder elkaar zinloze begrippen, zij zijn met elkaar verweven; dat beseffend besta je omdat je voorbij gaat. Hamlets dilemma, zijn of niet zijn, dat is voor Graus uiteindelijk niet de vraag:

precies wie ich noe
beseft det ich laef
zal ich ins versjtaon
det ich dood bön

mien besjtaon
zal d'r dus in besjtaon
dood te zeen

gein leid te laeve
gein leefde te lieje

es filezoof zék ich dan
ich bön d'r gewaes
dus ich besjtaon

ich höb nooit get anders
óm henj gehad
es miene tied
kepot te kriege

en tied is laeve
en de dood haet de
toekóms
lang laeve de dood

of ich d'r bön
of neet bön
is neet de vraog

mer of ich d'r
gewaes bön

en det is noe
't insigste
det ich bön

En zo komen we tot het sleutelgedicht ‘nooit weg’²³ waarin alles wat in dit opstel te berde gebracht is samenkomt in een tekst met grafschriftkwaliteit. Filosofie versmolten met literatuur, idee met emotie, levensaanvaarding met eeuwigheidsverlangen. Leven en dood spiegelen elkaar:

waat t’r auch kump
’t geit

waat t’r auch geit
laot gaon

good of neet good
of ’t geit

laot kómme waat kump
want
wie ’t auch geit
’t is
nooit weg

De dichter denkt niet lineair maar circulair, hij evoceert een kringloop van leven en dood. In my beginning is my end maar ook het omgekeerde geldt. Het begint waar het eindigt en eindigt waar het begint en is zo een perpetuum mobile, het ultieme spiegelgedicht. Inhoud is vorm geworden en vorm inhoud. Het is woordkarigheid in dienst van een zuiverheidsideaal. “Alleen de poging tot innerlijke zuivering kan ik een *teike van laeve* noemen”, zegt hij. Het is schrijven tegen de klippen op en nooit apodictisch, maar van een transcendente luciditeit, eerder ideëel dan reëel. Wat de dichter zegt is waar omdat hij het met heel de macht van zijn woord gelooft, ook al is het ‘eigenlijk’ onmogelijk. Maar het is gezegd, voorgoed gezegd, uitgevloeid in taal. Er is een dubbele beweging, een vanuit de stroom van het bestaan die zich aan ons voordoet en een vanuit de mens die vanuit zijn vrijheid een zin aan dat bestaan vermag te geven. Dit gedicht is de bekrachtiging en de bekroning van het kleine oeuvre, als de klokkentoren aan de horizon die de aanwezigheid van een dorp verraad. Aan het eind is Jacques Graus een gedicht, een *sjoon verhaol*, in het diepst van zijn gedachten. “Alles begint/mit dien/woard”, heeft hij geschreven. En het eindigt ermee.

Belangrijkste literaire publicaties

- Een oude bekende* (1977) Verhalen, Uitg. Corrie Zelen
PoëziePiramide (1982) Gedichten, Uitg. Boek/en/Vorm
Teike van laeve (1987) Dialectgedichten, Uitg. Boek/en/Vorm
Tot de dood ons... (1995) Verhalen, Uitg. Dutch Publishers
Eva (2000) Roman, Uitg. Tic
Vera Vera (2002) Roman, Uitg. Tic
Dialectgedichten op behang (2004) Veldeke Krink Remunj
Het jaar van de vluchtende geest (2011) Roman, Uitg. Lemmens
SalonSpreuken (2018) Aforismen, Uitg. Salon Remunj
De heer heeft goede zin vandaag! (2019) Roman, Uitg. Leon van Dorp

Jacques Graus (Belfeld 1946) is neerlandicus, schrijver en hypnotherapeut. Hij is mede-oprichter van het Letterkundig Centrum Limburg (1981), Salon Remunj (1993) en het tijdschrift ‘Hypnotherapie’ (1984).

- 1 Deze en verdere citaten van Jacques Graus stammen uit onze gesprekken en zijn mails aan mij van de afgelopen drie jaar.
- 2 *Teike van laeve*, 31
- 3 Pierre Bakkes, *Venloos, Roermonds en Sittards* (Den Haag 2002), 76: “Zijn poëzie is rijk aan döb-bel-ops. Bij herlezing blijken er steeds weer nieuwe aspecten op te duiken.” Onder döbbel-ops verstaat Bakkes stukjes taal die dubbelzinnig van betekenis zijn.
- 4 Hier voor het eerst in het licht gegeven.
- 5 *Teike van laeve*, 34
- 6 Ibidem, 27. Gebloemleesd in Peter Nissen, *Verscheurd paradijs* (Roermond 1989).
- 7 Opgenomen in Echt op 23 april 1981.
- 8 *Teike van laeve*, 40-42
- 9 Ibidem, 30
- 10 In Georg Cornelissen, Eva-Maria Schmitt, Pierre Bakkes (red.), *Dialekte und Dialektliteratur in der Euregio Rhein-Maas-Nord* (Köln 1997), 112.
- 11 *Teike van laeve*, 32
- 12 Pierre Bakkes, *op. cit.* 75: “Zijn thema’s zijn: dichter zijn, verhouding tot de gebruikte taal, het verwerpen van grote woorden.” Waarmee Graus ook meeging in de ‘sprong voorwaarts’ van de toonaangevende Limburgse dichters in de jaren 70 die aansluiting vonden bij de ontwikkelingen in de nationale letterkunde. Ben van Melick, *Poëzie van Limburg in de twintigste eeuw; dichters na ’60*, 223: “De Limburgse dichter beeldt zichzelf of de wereld niet meer uit, maar construeert nieuwe werkelijkheden in taal.”
- 13 *Teike van laeve*, 31
- 14 *Veldeke* jg. 70 (1995) nr. 1, p. 15. Deze versie nog zonder de ‘benen’.
- 15 Ibidem 15
- 16 *Teike van laeve*, 29
- 17 Ongepubliceerd
- 18 *Veldeke* jg. 71 (1996) nr. 2, p. 50
- 19 *Veldeke* jg. 72 (1997) nr. 6, p. 166-167
- 20 Ongepubliceerd
- 21 Ongepubliceerd
- 22 *Teike van laeve*, 35
- 23 Ibidem 33

E BIETJE SJÖRGE, VREUGER, MIT 'T GELOUF...

Pierre Bakkes, Mofers

’t Gelouf is al ieëwelank gans veurnaam gewaes in Limburg. Natuurlik is det noe onnag zoea. De meeste miensen in oos provincie zeen of wore katteliek, meh daonaeve zeen of wore d’r ouch ’n deil próttestant of juud. Noe, in oze modernen tied, is d’n aanhank aan e gelouf hieël get minder gewore.

In Mofert waas in miene jónge tied - ich bö n oet 1941 - bekans ederein katteliek. Ederein in ’t dörp wis waem neet katteliek waas en ouch waem nieks aan zie gelouf di-j. ‘Nieks aan zie gelouf doon’ heel veur kattelieken in det die miense neet nao de kèrk ginge, neet häöre Paosen hele, en pestoear, keplaon en oos begiene neet of meh klam de gojendaag zagte. E paar próttestantse miense gingen edere zónjig oppe fiets of later mit e brummerke nao Brach. Dao waas ’n próttestantse kèrk mit deenste veural veure sjippers dao.

’t Katteliek gelouf zoot ouch duchtig inne Mofarter taal, neet allein inne wäörd veur alle kèrkelike deenste van ’t gans jaor, mer ouch in oetdrökkingen in ’t laeve van ederen daag. Euver die wäörd en oetdrökkinge geit ’t in dit artikel.

Veultj uch veural neet gepikeerd door waatj g’r hie laes. Hie wuurt gein negatief oordeil gegaeven euver ’t gelouf. Allein wuurt aangegaeven en wiejer oetgelag waat inne Mofarter kal waas te huure dao-euver. Nump gerös aan det in Mofert op vandaag vää en vää minder gesjörg wuurt mit ’t gelouf.

E paar teikes die in dees teks gebroek waere, zeen:

\ dit woord haet inne veuraafgaondje klinker stoeattoean;

~ dit woord haet inne veuraafgaondje klinker sleiptoean;

- vól ’t net geneump trefwoord op dees plaats in.

Apaarte wäörd en oetdrökkinge

Wäörd

Dao woren 'n deil wäörd die rech oet de kèrk kome. Hie volge d'r 'n deil.¹

- * *bae~je*, zich -;
- * *begievn*, die\ -;
- * *deu\g*, die\ -;
- * *God*, dae~; de variant *Gao\ds* waerdje gebroek véúr 2e-naamvalsgevalle;
- * *hè~lge*, dae~n -;
- * *hie\mele* ww. = 1. sterve; 2. kepotgaon van dinger;
- * *hoed\mes*, die\ - = ('hoogmis' in 't Nederlands);
- * *i\ngel*, dae~n -;
- * *pestoea*, dae~ -;
- * *keplao*, dae -;
- * *kepläö*nke, det - (Veural es 'ne kleine keplaon weg waas, kaldje me-n euver 'kepläönke': kepläönke Tiese, de latere pestoeaar van Zweikese);
- * *köster*, dae -;
- * *matties* (accent op mat-) = emes dae gek is. 't Waord kump van *Mattheus*.
- * *mema~r*, die-; ouch *mammae~r*. de euverste van 't begienekloeaster waerdje zoea geneump. Dit waord is de Mofarter variant van 't Frans 'Ma mère' = mie(n) moder;
- * *vrou\mes*, die\ - ('vroeg mis' in 't Nederlands);
- * *zöster*, die\ - = begien oet 't kloester (Die waerdjen altied angespraoke mit 't Nederlands 'zuster');
- * *snapmès*, die\ - = korte mès;
- * *sinterklaos*, dae~ - = sufferd;
- * *siebede\es*, dae~ - = sufferd. Hie zijt de biebelse naam 'Zebedeus' achter.

Oetdrökkinge

Oetdrökkinge: 'n vaste verzameling wäörd die de spraeker zelf nag in 'n zin mótt zitte.

- * 'ne lange naam-des-vaders höbbe = 'ne lange veur- en/of achternaam höbbe;
- * *nag lozer zeen es God-de-Vader* = hieël erg slum zeen of willen euverkómme;
- * *Ieës Sint-Teunes verieëren en dan 't verke*. Sint Teunes-mit-'t-verke (fieësdaag op 17 januari) is in Mofert altied bezónjer verieërd. Inne kèrk waerdje dan 'aerd'

Aafbeelding 1: Breverende pestoeaar Jacob Peters, van 1929 toet 1962 pestoeaar van Bieëmele (parochie Sint-Laurentius). (Foto: coll. stichting Heemkunde Bemelen)

Aafbeelding 2: Prent oet 1510/1520 van Sint Teunis mit 't verke, gemaak door Nicoletto da Modena (collectie Rijksmuseum).

(dónkere zandj) gezaengendj die de boeren inne vieë-stel struidje. Det vieë waas daodoor baeter besjermj taenge krenkdjes.

Oet de ganse ómgaeving kome de boere nao de Mofarter hoemes ómme gewiedje aerd te haole. Daonao waerdjen inne kefees 't verke van 't Mofarter Antoniusbeeldj verieërd mit de nuuedige drank. Die Mofarter manskaerels di-ijje dao duchtig aan mit...

- * *Doere toet Sint-Jöttemes* = ieëwig lang doere. *Sint-Jöttemes* is 'ne fantasiehèlge.
- * *Gaods water euver Gaods akker laote gaon* = de dinger laote verloupe zóngger dao invloed op te willen höbbe;
- * *'t Is of dich 'n ingelken oppe tóng pis* = 't drenksken is erg lekker;
- * *(Neet) 't ieëwig laeven höbbe* = (neet) vergankelik zeen;
- * *Alle duvelen oete hèl vloke* = väöl versjillendje vloken achterein laoten huuere;

- ★ *Veur t'r duvel neet bang zeen* = nörges bang veur zeen;
- ★ *Drin houwe wie Paulus inne krinte* = ingriependje gevolgen höbbe; Achter die 'krinte' zitj 't biebelse Corinthië in 't Mofers...
- ★ *'t Book is ómgedrage* = doe bös te laat. Te laat inne mès kómme is/waas stuuerendj. 'n Mès teldje neet mieër es voldoon ane sónjesplich veure kèrkenger es hae of zie de kèrk in koom es 't mèsbook vanne epistel-zie (rechts oppen altjaor) al ómgedrage waas nao de evangelie-zie (links oppen altjaor).
- ★ *D'n hieëlen alleloea* = alles wo 't verhaol van det moment euver geit;
- ★ *D'n hieële santekraom* = alles wo 't verhaol van det moment euver geit. *Santekraom* kump van *sante* + *kraom* = de verzameling van alle hëlge vanne kèrk; 'kraom' beteikentj ouch: slech gerei.
- ★ *De hoeames óngere vreamès oet höbbe* = de witte óngerbóks óngere (korte) baovebóks oet höbbe kómme. Det waerdje es 'vèttig' besjouwdj; óngerbókse huerdjes se neet te kónne zeen. Natuurlik hawwen allein jónges dao las van.
- ★ *God en alle miense vernäöke* = ederein 'n verkieërdj beeldj gaeve vanne werkelikheid;
- ★ *Lege waas se dich baets* = versjrikkelik väöl lege;
- ★ *Zich óm slaeg baeje* = get zoea verkieërd doon det 't neet anges kan es des se slaeg kies daoveur;
- ★ *E lank gebed en e kort stök wós* = min beloening kriege veur e duchtig stök werk.

Spraekwäörd

Spraekwäörd zeen vaste en kómplete zinne die in 'n taal bestaon.

1. *Pestoeaar zaengentj zichzelf 't ieës* = letterlik: op 't inj van 'n mès zaengentj de geiselik ieës zichzelf, dan drejtj d'r zich óm, en dan pas zaengentj hae de miensen inne kèrk. Figuurlik: bie 'n verdeiling pak degene dae de verdeiling regeltj 't ieës zien eige (gróttter) paart d'rvan aaf.
2. *Det is evangelie* = det is 'n absolute waarheid; of: det is 'n richlien die altied gultj.
3. *Wach dich veur die van God geteikendj zeen* = Höb geinen ómgank mit angere die dudelik anges van uterlik zeen. Dit spraekwaord höb ich altied erg discriminerendj gevónje. Ich gebroek 't gaar noeats.

Versjes en leedjes

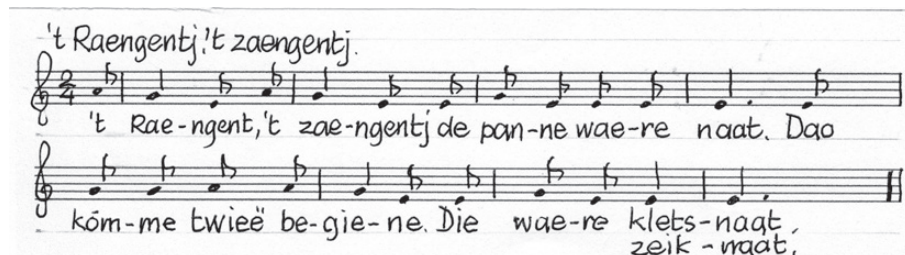
1. **Onze Vader**
*Onze Vader,
 Pieër is mager,
 Pieër is zoet,
 Weesgegroet.*
2. **Begiene**
*Begiene,
 Die zeen neet wie ze sjiene.
 Die zitten achtere gerdiene,
 En zegke: 'Dao geit d'r miene'.*

3. 't Raengentj

't Raengentj, 't zaengentj, de panne waere naat.

Dao kómme begiene; die waere kletsnaat.

(Variant 2^e regel: Dao loupe twieë begiene, die vallen op häör gaat.)²

Aafbeelding 3: 't Raengentj, 't zaengentj.

4. Ei paar klómpe en ei paar klómpe zeen twieë paar klómpe

Ei paar klómpe en ei paar klómpe zeen twieë paar klómpe,

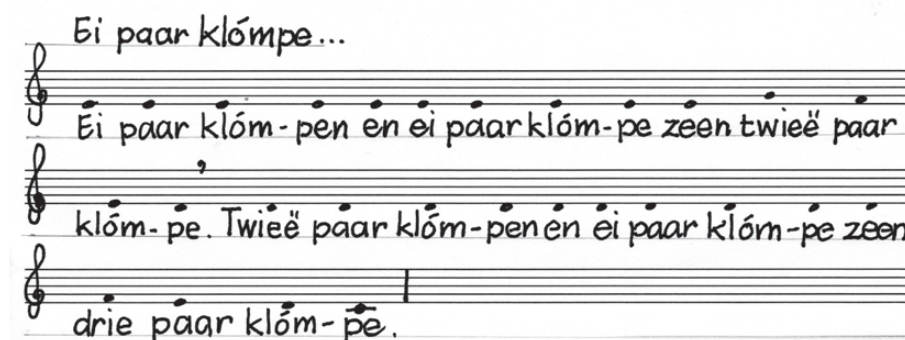
twieë paar klómpe en ei paar klómpe zeen drie paar klómpe.

Drie paar klómpe en ei paar klómpe zeen veer paar klómpe,

veer paar klómpe en ei paar klómpe zeen vijf paar klómpe.

En zoea wiejer, toet me meug draan waas.

De melodie hievan is Gregoriaans; ederein herkindje die vreuger es kèrkelik gezank oet de vesper.

Aafbeelding 4: Ei paar klómpe.

De Wilj Vesper

De teks vanne Wilj Vesper is e flink stök riskanter es die van die pare klómpe hiebaove.

Van mie moder höb ich de beginstrofes enne lèste zeve regels gelieërd. Wiejer höb ich dees vesper in 1984-1985 oet de herinnering van Mofert die geboore wore rónjdj 1900 probere te 'trèkke'. Nemes kindje de ganse teks. Mer ederein kindje dao toch waal minstes get stökskes van...

De Wilj Vesper is e vraog- en antjwaordspel tösse 'ne pestoear en ziene köster. Jaomer genóg is neet gans dudelik waem van die twieë op versjillendje plaatsen 'aan 't waord' is en wo 't euver geit.

Hie-óngger is die ónzekeheid aangegeave mit **P?K?**. Es dudelik is waem e stök teks zink, steit dao **P:** veure pestoear en **K:** veure köster véúr.

... betekentj: hie mankeertj teks.

De wilj vesper

P. Kös-ter, kös-ter wo bös te? Jch zit ach-te-ren alj-taor
 en maak mien sjoon klāor. K. Wo-róm köps se dich dan
 gèn nu-je? P. Die zéen mich Ee du-jër. // 't Geldj is te raar
 en 't laer is te du-jër. K. Wo is die wief? P. Mie wief mót
 kōo-kē. K. Waat kaok die dan? P. Spek in-ne pan, waat de
 kös-ter neet krië-ge kån. // ... twieë-en-twin-tjig frang, dao
 kriëg de kös-ter gèn-nie blik-sem vān. K. Hae zaal 't krië-ge
 en hae zaal 't hōb-be. P. Goeaj 'm get wien-wa-ter eu-ver
 die rōb-bē. ... P. 't Kan mich nieks sjil-le van waem d'n
 doea-jen is // Waat lik mich draan van waem d'n doea-jen
 is. // Es ich 't geldj meh kriëg van-ne be-grae-fē-nīs. // Es
 ich meh de cēn-te kriëg van-ne be-grae-fē-nīs.

Aafbeelding 5: De wilj vesper.

P?K? Haet d'r 't good ge-daon, 't zaal 'm good gaon. Of haet d'r
 ge-laef wie 'ne stre-bantj, zoea trèk d'r nao 'n an-gēr lāndj
 P. Kös-ter wo bös te haer ge-waes? K. Jch bōn nao de bōs
 ge-waes P. En waat waas in dae bōs? K. Dao waas 'ne
 pe-stoear mit 'nen hōu t're kōs-tër. Pe-stoear zaat
 ach-ter 'ne pal-me-stroek. Dao deil-djen 't wien-wa-ter
 mit 'ne klöp-pel oet. En doe waas de wilj ves-per oet.

Vervolg, De wilj vesper.

P: Köster, köster wo bös te? Ich zit achteren aljtaor en maak mien sjoon klaor.

K: Woróm köps se dich dan gèn nuje?

P: Die zéen mich te dujer

(Variant: 't Geldj is te raar en 't laer is te dujer!)

K: Wo is die wief?

P: Mie wief mót kooke.

K: Waat kaok die dan?

P: Spek inne pan, waat de köster neet kriëge kan.

(Variant: ... twieë-en-twintjig frang. Dao kriëg de köster gènne bliksem van.)

...

K: Hae zaal 't kriëgen en hae zaal 't hōbbe.

P: Goeaj 'm get wienwater euver die rōbbe.

P: 't Kan mich nieks sjille van waem d'n doeajen is.

(Variant: Waat lik mich draan van waem d'n doeajen is)

Es ich mer de sente kriëg vanne begraefenis.

(Variant: Es ich 't geldj meh kriëg vanne begraefenis.)

...

P?K? *Haet d'r 't good gedaon, 't zaal 'm good gaon. Of haet d'r gelaef wie 'ne strebantj, zoea trèk d'r nao 'n anger landj.)*

...

P: *Köster, wo bös te haer gewaes?*

K: *Ich bön nao de bös gewaes.*

P: *En waat waas in dae bös?*

K: *Dao waas 'ne pestoear mit 'nen hout're köster.*

Pestoear zaat achter 'ne palmestroek.

Dae deildjen 't wienwater mit 'ne klöppel oet.

En doe waas de wilj vesper oet.

Kómmentaar oppe Wilj Vesper veural

Is det serieus spotte mit de godsdeens inne lèste twieë tekste?

Zèk 't mer. In eder geval móchte pestoear en keplaon dit gezank neet huuere. Wo en wienieë waerdje zoeaget dan gezónge? Veural op wintjeraovendje bie 'n branjendje stoof en kaesleech, in boerekeukes, en inne zomer oppe veljer es me smiddes zoot te unjere.

De miense die mich dees teksten höbbe gelieërd woren allemaol troew kèrk-gengers en gooj kattelieke. Meh waat zie waal good kóste, waas: get sjörge mit serieus miensen en dinger. De ganse werrelldlike en geiselike euverheid waerdje stiekem get lichvaerdig bespotj.

Bespotting vanne werrelldlike euverheid is b.v. te vinjen inne oetdrökking *'ne sjaele menarch* veur emes dae sjael waas en neet gewaardeerd waerdje. *Menarch* is de variant van 't Nederlands woord 'monarch'.

Mót me zoeaget serieus numme? Ich dink van neet.

De kattedekismes

Eder sjoekindj mós de kattedekismes natuurlik van veur toet achter kinne. Mer: dae waerdje waal stiekem vervals. Det móch natuurlik weer nemes ech huuere, meh dökker vónje aaj luuj det dae kinjerlike keek oppe dinger toch waal erg good waas. Kiek meh nao 't antjwaord oppe vraag 'Waartoe zijn wij op aarde?' Ajer miense vónje det det antjwaord gans klopdje...

Hie kómme e paar vraoge en antjwaorde oet dae valse kinjerkattedekismes oet de fieërtiger jaore vanne vurge ieëw.

1. *Waat is 't geloof?*

't Geloof is 't deurke vanne stoof.

2. *Waat is e sakkerment?*

E sakkerment is 'n sókkertent.

3. *Waartoe zijn wij op aarde?*

Wij zijn op aarde óm mit de sjör-ker te vare.

E stökske kónverzaasje

Mien oma en opa van moderskantj en veer woondjen indertied allebei oppe Kèrkstraot. Geregeldj lepe veer langs de hoezer van ein.

Èns koom mie groeatvader bie ós langs en haw ich de volgendje kal mit 'm:

Ich: *Groeatvader, wo gaontj g'r haer?*

Hae: *Nao pestoear Stei~n.*

Ich: *Waat gaontj g'r dao doon?*

Hae: *Stróntj pikke wie de hoonder det doon.*

Ich snapdje dao nieks van. Mie moder hólp mich effe later oet d'n droum: doe höbs ajer luuj neet te vraoge wo ze haer gaon. *'Nao pestoear Stein'* beteikentj dus eigelik: det höbs doe mich neet te vraoge. Mien twieëdje vraag beteikendje veur hem det ich 'm neet begreep. Zie twieëdje antjwaord beteikendje dus ouch weer: 'Vraag mich nieks!'

Waat höbs se noe toch aan dergeliken ónzin?

Op welke meneer de Moferters miensen allemaol taenge die teksten aangekeken höbbe, höb ich neet óngerzóch. Waal waerdjen ummer gezag det de kèrkedinger neet dore geiselike gehuuert móchte waere.

Welke waerd haet 'n dergelike verzameling dan? Veural aaj versjes en leedjes gaeve 'nen taaltoestandj in 't Mofers aan dae van vreuger is es mien aadste informante bie later óngerzeuk. 19e-ieëws Mofers klink dao-in door. Versjes en leedjes waere dök ónthajen inne vorm wo-in ze gelieërd zeen. Is det de taal van oma of opa, dan blief de woordkeus en ouch de taalvorm van opa en oma dao-in bewaard.

Inne Wilj Vesper hiebaove is det te mèrke. 't Waord 'dujer' is 'duur' gewore; de vorm 'zaal' (*Hae zaal 't kriegen en hae zaal 't höbbe.*) is 'zal' gewore, de vorm 'zaat' (*Pestoear zaat achter 'ne palmestroek*) is 'zoot' gewore, 'pawmestroek' is 'palmestroek' gewore. 't Waord 'strebantj' mit accent op -bantj is in Mofert nag meh zelje te huuere. Waal huuers se 'ströbber' (= 'nen óndeugendje jónge jóng) en 'deugneet'. Neet allein veur volkskundige mer ouch veur taalkundige zeen dees teksten intresant.

1. Mieër in Roerstreek '94, blz. 127-131. 'Roerstreek' is 't jaorbook vanne Heemkunde-Vereniging Roerstreek (HVR) in Berg (St.-Odiliënberg).
2. Mieër in Roerstreek '85, blz. 128-149 en in Roerstreek '87, blz. 75-85. 'Roerstreek' is 't jaorbook vanne Heemkunde-Vereniging Roerstreek (HVR) in Berg (St.-Odiliënberg).

LIMBURG EN KAZACHSTAN – EEN VERGELIJKING

*Esther van Loo*¹

De lezer van dit Veldeke-jaarboek zal zich waarschijnlijk even achter de oren krabben bij het lezen van de titel van deze tekst en zich afvragen waarom een vergelijking tussen Limburg en Kazachstan lezenswaardig zou zijn.

Ik wil met dit essay proberen duidelijk te maken dat interventies noodzakelijk zijn om talen die in de verdrukking zitten, dan wel zijn geweest, dan wel dreigen te geraken, te helpen overleven. Door mijn werk in Kazachstan ben ik getuige van de positieve werking van daadkrachtig taalbeleid. Overigens kan niet alleen Kazachstan Limburg tot voorbeeld zijn. Bij Levende Talen Limburgs² delen wij voorbeelden van goed taalbeleid in andere (Europese) regio's die met een vergelijkbare thematiek als de regio Limburg te maken hebben. Een aantal van deze *good practices* staat beschreven op onze site.³

Ik zal betogen dat het ontbreken van beleid een keuze is, een keuze die uiteindelijk tot gevolg kan hebben dat niemand de taal meer spreekt, iets wat heden ten dage meer dan de helft van de 7000 talen op de wereld dreigt te overkomen, volgens onderzoek dat in 2018 door UvA-taalkundigen is uitgevoerd. Talen gaan in versneld tempo ten onder aan 'the steamrollers of nation-state consolidation, fast development, habitat erosion, globalization.'⁴ Met het uitsterven van talen gaat veel kennis verloren: '[...] de documentatie van taalvariëaties die telkens weer tot de ontdekking van nieuwe fenomenen leidt en waarmee we ons canon van grammaticale categorieën kunnen verbreden. [...] onderzoek naar kleine en bedreigde talen [leidt] tot meer kennis over taalverwerving en taalverwerking, en

over hoe een taal kan evolueren – zelfs binnen één generatie.⁵ Hoewel dit citaat in de eerste plaats betrekking heeft op kleine talen in, bijvoorbeeld, het Amazonegebied, kan het ook van toepassing zijn op het Limburgs, dat onderzoek en daarnaast vooral krachtig (onderwijs)beleid gebruiken kan om het te behoeden voor uitsterven.

Deze tekst is onderverdeeld in vier paragrafen met elk een vraag als titel:

1. Wat verbindt Limburg met Kazachstan bij een eerste blik?
2. Wat hebben Limburg en Kazachstan in historisch opzicht met elkaar gemeen?
3. Wat hebben de talen Limburgs en Kazachs met elkaar gemeen?
4. Wat kunnen Limburgse professionals van de Kazachse leren?

Wat verbindt Limburg met Kazachstan bij een eerste blik?

Het antwoord op deze vraag kan kort zijn: zo goed als niets. Echter, omdat veel Nederlanders – zo leert mijn ervaring – het land niet kennen, volgt hier enige informatie over het Centraal-Aziatische land Kazachstan. Informatie over Limburg is in het kader van dit essay overbodig, dus die zal de lezer dan ook niet aantreffen.

Afbeelding 1: Kaart van Kazachstan.

Afbeelding 2: Vlag van Kazachstan.

Sinds januari 2012 kom ik voor mijn werk als toetsdeskundige van Cito Internationaal⁶ regelmatig in Kazachstan. Toen ik er in het begin kwam was het land nog bekend door toedoen van

Sacha Baron Cohen, die Kazachstan in 2006 had gebruikt voor zijn film 'Borat: Cultural learnings of America for make benefit glorious nation of Kazakhstan'. Intussen ligt de film niet meer zo vers in het geheugen, waardoor er de laatste tijd geen mensen meer zijn die, als ik vertel dat ik in Kazachstan werk, clichématig reageren met 'Oh, het land van Borat'. Gelukkig maar, want Kazachstan lijkt uiteraard niet op het beeld dat de film ervan schetst. Trouwens, het was Baron Cohens doel niet om Kazachstan belachelijk te maken, maar om westerse vooroordelen en stereotyperingen bloot te leggen.⁷

Kazachstan bezet de negende plaats in het rijtje grootste landen ter wereld.⁸ Het is zeer dun bevolkt. Er wonen net als in Nederland zo'n 18 miljoen mensen, terwijl het ongeveer 80 keer zo groot is. Het centrale deel van wat nu Kazachstan is bestaat uit slecht bewoonbare steppegebieden. Lange tijd werd het bevolkt door nomaden. In 1920 is het ingelijfd bij de Sovjet-Unie. Het werd één van de 15 Sovjetrepublieken en is in de jaren 30 snel, onder dwang van Moskou, gesovjetiseerd. Vele Sovjetburgers werden naar het verre, ontoegankelijke Kazachstan verbannen. Kazachse nomaden werden gedomesticiseerd⁹ en er ontstonden grote steden, vooral aan de buitenranden: in het noorden bij de grens met Rusland, in het oosten bij de grens met China, in het zuiden langs de Zijderoute, in het westen langs de Kaspische Zee. Na de val van Sovjet-Unie is Kazachstan in 1991 een zelfstandige republiek geworden. Na de helse jaren 90 (hierover meer in paragraaf 2) is het land er vanaf 2000 langzaam weer bovenop gekomen. De olie waarover het beschikt heeft deze opstanding mogelijk gemaakt.¹⁰ Nadat het snelle geld verdiend was in de meer 'sexy' sectoren als telecom en IT, heeft de overheid een serieus begin gemaakt met de hervorming van het onderwijs. Tijdens de Sovjet-Unie had het (gratis) onderwijs immers altijd op relatief hoog niveau gestaan¹¹, een standaard die in alle voormalige republieken verloren was gegaan in de chaos van de jaren 90 van de 20^e eeuw.

Wat hebben Limburg en Kazachstan in historisch opzicht met elkaar gemeen?

Voor wat betreft de historische parallellen beperk ik me tot de geschiedenis waarvan ik getuige ben geweest. In mijn geboortjaar kwam de toenmalige minister van Economische zaken Joop den Uyl naar de Heerlense schouwburg om te vertellen dat de mijnsluiting aanstaande was. Waarschijnlijk konden destijds

maar weinigen de impact van die woorden bevroeden en vermoeden hoe lang het zou gaan duren voordat de mijnstreek de klap van de sluiting te boven zou komen. Het ‘Jaar van de Mijnen’ waartoe 2015 werd uitgeroepen – 50 jaar na Den Uyls aankondiging – is een belangrijk moment geweest in het helen van de diepe wond die de mijnsluiting zou gaan slaan.¹²

Het Limburgse leven, althans dat in de Oostelijke Mijnstreek, had overeenkomsten met het leven in de Sovjet-Unie ten tijde van het communisme. In beide gebieden was het voorspelbaar: er werd voor de burgers gezorgd van de wieg tot het graf en er werd voor hen gedacht, dat hoefden ze niet zelf te doen. Integendeel, eigen(wijze) plannen of ondernemerschap werden bepaald niet aangemoedigd. Het werk bepaalde het maatschappelijke leven. Net zoals bij iedere mijn een eigen voetbalclub, duivenvereniging en dergelijke hoorde, werd in de Sovjet-Unie iedere kolchoz en sovchoz (collectieve resp. door de staat beheerde agrarische ondernemingen, EvL) ingebed in sociale en culturele structuren. Het onderwijs leidde op voor beroepen die van nut konden zijn voor werk in het gebied. En toen, opeens, waren daar de sluiting van de mijnen en het uiteenvallen van de Sovjet-Unie. Het zouden markeringen gaan worden van onomkeerbare eindes van tijdperken (en de daarmee verbonden levens), die, het hoeft niet te verbazen, werkeloosheid, armoede, ontreddeering, vervreemding en verlies van identiteit met zich meebrachten. Mensen vroegen zich af waar ze al die jaren voor gewerkt hadden. Immers, net zoals dat in de mijnstreek gebruikelijk was, had men in de Sovjet-Unie het geloof in stand gehouden dat de arbeiders werkten voor een hoger doel, een hoger doel dat ineens niet meer bleek te bestaan. Michail Gorbatsjov, de president die voor het uiteenvallen van de Unie verantwoordelijk wordt gehouden, wordt in het huidige Rusland net zo verguisd als Joop den Uyl in Zuidoost-Limburg, terwijl beiden slechts gedaan hebben wat anderen vóór hen hadden nagelaten te doen. Zowel de mijnen¹³ als de Sovjet-Unie¹⁴ stonden immers economisch aan de rand van de afgrond. In de jaren 90 hebben alle 15 voormalige Sovjetrepublieken zwaar te lijden gehad van het failliet van de Sovjet-Unie, net zoals de Oostelijke Mijnstreek leed onder het failliet van de mijnen. Mensen hadden nooit geleerd om voor zichzelf te zorgen. In de gehele voormalige Unie, inclusief Kazachstan, ontstond een waar Wilde Oosten, waarin staatseigendommen geprivatiseerd werden, een enorme werkeloosheid ontstond, het recht van de sterkste gold en velen in bittere armoede moesten leven (zo vertellen mijn Kazachse collega’s me dat ze – in 1994! – oude lakens tot luiers moesten verscheuren). Daarbij kwam het besef als verliezer de geschiedenis in te moeten gaan. De parallellen met de voormalige Oostelijke Mijnstreek liggen, zij het op veel kleinere schaal, voor het oprapen: de komst van rijksdiensten naar Limburg als compensatie voor de mijnsluiting, bracht niet de oplossing die men hoopte.¹⁵ Voor de Limburgse mijnwerkers was daar amper werk weggelegd, ze waren er niet voor opgeleid. Ze bleven achter met het gevoel te zijn gebruikt voor een landsdoel waar ze zelf uiteindelijk niet beter en zelfs ziek van waren geworden.¹⁶

Wat hebben de talen Limburgs en Kazachs met elkaar gemeen?

Talig; weinig. Het Limburgs behoort tot de Germaanse talen, die onderdeel uitmaken van de Indo-Europese taalfamilie. Het Kazachs behoort tot Kyptsjak-tak van de Turkse taalfamilie. Turkse talen worden gekenmerkt door klinkerharmonie, agglutinatie en het ontbreken van een grammaticaal geslacht, allemaal verschijnselen die in het Limburgs geen rol spelen. In deze paragraaf worden de talen dan ook niet in talig, maar in sociolinguïstisch opzicht met elkaar vergeleken.

Laten we eerst naar het Kazachs kijken. Dat zat ten tijde van het communisme in de verdrukking. De Sovjet-Unie, met haar centraal geleide planeconomie ook wel het ‘grootste economische experiment ooit’ genoemd, deed er alles aan om van de republieken, inclusief de Russische republiek zelf, één geheel te maken. Taal was bij deze russificatie uiteraard een belangrijk middel: overal moest Russisch worden geleerd en gesproken. De ideologie ‘one nation, one people, one language’¹⁷ heerste. De oorspronkelijke landstalen van de republieken werden tijdens het communisme verbannen naar het huis-, tuin- en keukendomein en wie carrière wilde maken diende het Russisch goed te beheersen. Er was sprake van een staatsgeleide onderdrukking van het Kazachs.¹⁸ Met name in de steden, waar de minste etnische Kazachen woonden¹⁹, stond het Russisch onbedreigd op de eerste plaats. Er zijn op deze manier enige generaties etnische Kazachen opgegroeid die het Kazachs niet beheersen, of alleen nog een mondje Kazachs spreken met hun grootouders. Gegevens van 2009 laten zien dat in dat jaar op een bevolking van 17 miljoen een kleine tien miljoen Kazachen aangaf Kazachs als moedertaal te beschouwen.²⁰ In mijn werkomgeving in Kazachstan heb ik echter meer dan eens gehoord dat men deze cijfers niet gelooft: respondenten geven antwoorden waarvan ze denken dat die sociaal gewenst zijn en zeggen het Kazachs op moedertaalniveau te beheersen terwijl dat niet overeenkomt met de werkelijkheid, want het Russisch wordt veel beter beheerst. Zelf deel ik het ongeloof over deze cijfers, en ik voeg daarom een klein beetje anekdotisch bewijs toe. Toen ik in 2012 het land begon te bezoeken, antwoordde iedere taxichauffeur op mijn vraag of hij – het waren allemaal mannelijke etnische Kazachen – Kazachs sprak, dat hij zich schaamde te moeten toegeven het Kazachs niet machtig te zijn. Overigens merk ik dat dit beeld langzaam aan het wijzigen is, het afgelopen jaar heb ik enige malen bij een chauffeur in de auto gezeten die in het Kazachs aan het (*handsfree!*) telefoneren was.

Dan nu het Limburgs. Dat verhoudt zich niet precies zo tot het Nederlands als het Kazachs tot het Russisch. Ten eerste omdat de talige afstand tussen het Limburgs en het Nederlands vele malen kleiner is dan de afstand tussen het Kazachs en het Russisch. Het Russisch behoort tot de Indo-Europese talen en het staat daarom net zo ver af van het Kazachs als iedere andere Indo-Europese taal. Maar zoals eerder gezegd, het gaat hier niet om de talige maar om de sociolinguïstische vergelijking. En daar zijn de parallellen er wel degelijk, al spelen ze zich op een ander niveau af.

Europese landen kennen een sterke natiestaatideologie, een ideologie die onder andere rust op de pijler van het spreken van één en dezelfde taal.²¹ Ook al zijn in 1997 veel regionale of minderheidstalen, inclusief het Limburgs, erkend onder het Europees Handvest voor regionale en minderheidstalen, de ‘een-staat-een-taal-ideologie’ zit diepgeworteld. Het mantra is ‘We zijn in Nederland, dus we spreken Nederlands’. Waarom zouden we niet kunnen zeggen ‘We zijn in Limburg (of ‘in de Euregio Luik-Maastricht-Heerlen-Aken’) dus Limburgs spreken mag?’ Het hoeft niet tot onbegrip of anarchie te leiden als iedereen zijn of haar eigen taal spreekt, mits de overheid het ondersteunt en mits de talen niet al te ver uit elkaar liggen. Een mooi voorbeeld van hoe dit kan werken in een Europees land is te vinden op de site van Levende Talen Limburgs, waar Stian Hårstad vertelt over de taalsituatie in Noorwegen.²² Voor de goede orde, mijn pleidooi gaat hier niet in de richting van óf óf (uitsluiting) maar van én én (inclusie). Het streven moet niet zijn dat het Limburgs de plaats inneemt die het Nederlands nu heeft en daarmee de dominante, onderdrukkende taal zou worden. Deze historische cyclus van een voormalig onderdrukte taal die vervolgens zelf de rol van onderdrukker van meertaligheid gaat spelen hebben we zich zien voltrekken in sommige andere republieken van de voormalige Sovjet-Unie. Momenteel wordt bijvoorbeeld het Russisch in Letland en Estland uit het publieke leven en het onderwijs verbannen, terwijl in Letland circa 35 en in Estland circa 25 procent van de bevolking Russisch als moedertaal heeft.²³

Wanneer is het discours zo omgeslagen in het nadeel van de regionale talen, in ons geval het Limburgs? In elk geval al in 1884. Dat was het jaar waarin de protestantse dominee Jongeneel, die in 1877 benoemd werd tot predikant in Heerlen en veel vrije tijd had aangezien zijn Hervormde Gemeente slechts 20 mannelijke lidmaten telde²⁴, zijn boek ‘Een Zuid-Limburgsch taaleigen: proeve van vormenleer en woordenboek der dorpspraak van Heerle, met taal- en geschiedkundige inleiding en bijlagen’ schreef. Dit drietal citaten uit de inleiding van zijn overigens zeer gedegen taalkundig werk is illustratief voor het dominant Nederlandse taalperspectief dat de dominee innam: ‘In het verzamelen van den woordenschat en ’t opsporen der taalregels van een tot dusver nog ondoorvorschten en onbeschreven *tongval*, zij het ook niet meer dan een *eenvoudige dorpspraak*, is eene bijzondere aantrekkelijkheid voor den vriend van taalstudie gelegen’, en: ‘Voor de uitgaaf pleiten de toenemende belangstelling in de studie der *inheemsche tongvallen*, welke zich in ons vaderland beginnen te vertonen’, en: ‘[het] kenmerkt zich in den regel door een *ietwat al te slepende* en naar *geneurie zweemende* uitspraak’.²⁵ (cursiveringen van mij, EvL)

In de woorden van de dominee klinkt de gedachte door die de Brabantse historicus Gerard Rooijackers²⁶ als volgt verwoordt: ‘provincies als Brabant en Limburg in die tijd (de 17^e Eeuw; de citaten van Jongeneel dateren uit de 19^e eeuw, EvL) eigenlijk binnenlandse kolonies [waren] van de door Holland gedomineerde Republiek.’

Echter, de ‘een-staat-een taal’-ideologie had al lang vóór Jongeneel postgevat, en volgens wetenschappers is dat gebeurd ten tijde van de verlichting. De ideologie kwam voort uit een emancipatiegedachte, ontstaan tijdens de Franse revolutie. Zo schrijft Jürgen Jaspers: ‘de ideologie van de standaardisatie veronderstelt dat de gestandaardiseerde taal beter is dan niet gestandaardiseerde taal en dat dialecten daarom zo snel mogelijk moesten worden vernietigd en vervangen door het Frans, de revolutionaire taal die de Verlichtingsidealen zou verspreiden. Enkel in een gemeenschappelijke taal zouden de burgers van de republiek zonder hinder [...] kunnen communiceren en zouden ze ook *gelijk* zijn. [...] aan de basis van deze taalpolitiek ligt dus een democratiserende en emanciperende impuls’.²⁷ Sinds Limburg onderdeel van de Nederlandse staat werd²⁸ heeft deze attitude ten opzichte van het Limburgs zich kunnen verankeren.

De gelijkenis met de ideologie achter de russificatie ten tijde van de Sovjet-Unie is wederom treffend. Het doel van de Russische leiders – naast uiteraard het behouden van buitgemaakt territorium – was: ‘We alfabetiseren deze mensen, we stichten scholen, een culturele sector enzovoort. Dat is in hun eigen belang en het is ook in hun eigen belang dat ze goed Russisch leren want alleen zo kunnen ze deelnemen aan de Sovjetmaatschappij’. Deze op zijn minst zeer paternalistische gedachte is mij onlangs nog persoonlijk toevertrouwd door een docente Russisch in Kazachstan, die, toen ik haar vroeg naar haar mening over de overstap naar het Latijnse schrift²⁹, zei zich verraden te voelen door haar Kazachse ‘broeders’ die zo kort van geheugen zijn dat ze vergeten zijn hoeveel goeds de Russen de Kazachse maatschappij hebben gebracht. Het gevoel van deze docente mag dan begrijpelijk zijn, maar het geeft natuurlijk niet weer hoe de vork werkelijk in de steel zat. Er was wel degelijk sprake van discriminatie, waaraan de Kazachstanen zich na de val van de Sovjet-Unie in 1991 ontworsteld hebben. Jaspers schrijft hierover: ‘de door de standaardtaal beloofde gelijkwaardigheid van alle burgers is er enkel in principe. In de praktijk is het een teken van ongelijkheid. Standaardtalen zijn niet neutraal, omdat ze de taal zijn van een in politiek, cultureel en economisch opzicht dominante groep. Doordat deze groep verwacht dat andere groepen zich van hun taal bedienen, en die verwachting hard kan maken (door het spreken van andere talen/dialecten onderwijskundig en/of sociaal economisch te sanctioneren) discrimineert ze effectief andere groepen’.³⁰ Daar waar in Kazachstan de landstaal actief werd onderdrukt, vindt de discriminatie van het Limburgs in Limburg op een subtieler niveau plaats. We vinden het normaal, maar ook in Limburg is het onmogelijk om carrière te maken zonder voldoende beheersing van de Nederlandse taal. Ook in Limburg is aan het Limburgs structureel slechts een plaats voorbehouden in het culturele domein. Ook in Limburgse media wordt aan het Limburgs slechts een marginale plaats toegekend. De laatste jaren lijkt het tij iets te keren³¹, maar er is een lange periode geweest waarin Limburgers zelf neerkeken op hun taal omdat ze het civiel belang ervan niet ervoeren. De voorbeelden van Limburgsprekende ouders die er, uiteraard met de beste bedoelingen, voor kozen om Nederlands met

hun kinderen te spreken zijn talrijk. Volgens Jaspers is dit verzet tegen het Limburgs van de Limburgers zelf te verklaren door ‘hegemonie’: ‘een proces waarbij machthebbers en gedomineerden samen de condities organiseren waarbinnen de eersten de macht in handen houden en de laatsten hun ondergeschikte positie bevestigen, naturaliseren of als historisch duurzaam beschouwen. Wat gebeurt in dit proces is dat gedomineerden geheel of gedeeltelijk de dominante ideologie overnemen, ook al bestendigt dit (tijdelijk) hun eigen ondergeschikte positie’.³²

Wat kan het Limburgs van het Kazachs leren?

Limburgers zelf maken zich eveneens, bedoeld of onbedoeld, schuldig aan in- en uitsluiting op basis van taal. Mensen die het Limburgs niet verstaan, of het wel verstaan maar niet zelf spreken, kunnen uitsluiting ervaren. Er zijn veel manieren waarop dit probleem kan worden opgelost. Een daarvan is het leerbaar maken van de taal. Op dit moment wordt Limburgs als tweede taal echter nergens op structurele basis aangeboden. Wederom zie ik overeenkomsten met de Kazachse situatie. Toen ik in 2012 Kazachs probeerde te spreken, keken mijn Kazachse collega’s, allen nota bene taaldocenten, mij ongemakkelijk aan en werden wat lacherig, ongeveer zoals Limburgers dat doen als iemand ‘van buiten’ Limburgs wil spreken. Terwijl ik in 2019, na een aantal jaren van (onderwijs)beleid dat de positie van het Kazachs heeft verstevigd en het gebruik van de taal heeft gelegitimeerd en genormaliseerd, word aangemoedigd om door te gaan met het leren van de taal. In die periode van zeven jaar heb ik, niet toevallig, ook het aanbod van lesmateriaal in het Kazachs zien groeien. Voor mij vormt dit bewijs voor mijn mening dat interventies helpen bij het normaliseren van het gebruik van andere talen dan de standaardtaal.

Voorts zouden Limburgers zich meer bewust kunnen zijn van de waarde van hun eigen meertaligheid. Ook al bleek in september 2019 uit het onderzoeksrapport van de Taalunie ‘De Staat van het Nederlands’ dat het Limburgs van alle regionale talen in Nederland het meest gesproken wordt³³, zijn er veel Limburgers die het nut van (hun eigen) meertaligheid niet inzien, terwijl onderzoek van de laatste jaren eenduidig wijst naar de voordelen die tweetaligheid met zich meebrengt.^{34 35} ³⁶ Het is belangrijk dat zulk onderzoek grotere bekendheid krijgt bij al diegenen die betrokken zijn bij het Limburgs.

Bovenstaande oplossingen liggen op het terrein van bewustwording, attitude en kennis. Om een taal te helpen overleven, is mijns inziens echter méér nodig, namelijk: taalbeleid. Ik put wederom uit mijn persoonlijke ervaringen in Kazachstan, alwaar ik getuige ben geweest van de emancipatie van het Kazachs. Van het huis-, tuin- en keukendomein heeft het zijn vleugels kunnen uitslaan naar de professionele domeinen. Er is een taalpolitiek gevoerd die uitgaat van een wettelijke basis voor beide talen – zowel het Kazachs als het Russisch zijn officiële landstalen.

In 2008 is de Kazachse overheid een pilotproject³⁷ gestart waaraan momenteel 22 grote scholen, verspreid over het hele land, deelnemen. Deze scholen hebben een voortrekkersrol gespeeld, intussen wordt het project gedissemineerd over scholen in het hele land. Als toetsdeskundige en slaviste bij Cito Internationaal ben ik be-

Afbeelding 3: In het Kazachs wordt het Cyrillische alfabet gebruikt.

trokken (geweest) bij meerdere deelprojecten. Kazachstan voert een drietaligheids-politiek waarbij door de leerlingen en hun ouders óf Kazachs óf Russisch als eerste taal wordt gekozen, waarbij de andere taal automatisch tweede taal wordt en het Engels de plaats van vreemde taal inneemt. In de praktijk komt het erop neer dat gekozen wordt voor een school met Russisch óf Kazachs als instructietaal, waarbij

Уровень: A1	
1	Сұрауға бола ма? Можно спросить?
2	Қайда бара жатырсың? Куда ты идешь?
3	Досыммен кездестім Встретился с другом
4	Маған ұнайды Мне нравится
5	Менің ұлым және қызым бар У меня есть сын и дочь
6	Жүріңіз, бірге тамақтанайық Давайте пообедаем вместе
7	Не істеу керек? Что нужно делать?
8	Сіз жұмыс істейсіз бе? Вы работаете?
9	Менің оқығым келеді Я хочу учиться...
10	Мен қазақша сөйлей аламын Я могу говорить по-казахски
Уровень: A2	

Абейдінг 4: Kazachs wordt vaak aangeboden met Russisch als instructietaal.

de andere taal als tweede taal wordt aangeboden, zowel in de vorm van schoolvak als in de vorm van instructietaal bij sommige vakken. Een voorbeeld: een kind kiest een school met Kazachs als instructietaal. Dat kind krijgt dan (bijvoorbeeld) biologie, vaderlandse geschiedenis, maatschappijleer en rekenen in het Kazachs. Daarnaast krijgt het Russisch te leren als tweede taal én (bijvoorbeeld) de vakken wereldgeschiedenis en natuurkunde worden in het Russisch gegeven. Engels wordt gegeven als verplichte vreemde taal én vakken als economie en informatica hebben Engels als instructietaal. Het model lijkt op het Friese drietaligheidsonderwijs³⁸. Zoals eerder gezegd, op de site van Levende Talen Limburgs delen we meer *good practices* voor meertaligheid in het onderwijs. Met Levende Talen Limburgs willen we graag plannen maken voor een zichtbare plaats in het onderwijs in onze regio voor het Limburgs én voor andere thuistalen. We willen met scholen samen zoeken naar mogelijkheden om het van huis uit meegebrachte meertaligheidskapitaal van leerlingen positief te benutten (zonder dat dat gepaard gaat met extra belasting van het curriculum). Dat is nodig, want zoals Jim Cummins zei: 'To reject a child's language in the school is to reject the child'.³⁹

Tot slot

In het evaluatierapport van de vijfde monitoringcyclus over de naleving van afspraken die binnen het Europees Handvest voor regionale en minderheidstalen zijn gemaakt, staat op pagina 34 de volgende aanbeveling: 'The Dutch authorities should upgrade the teaching of Limburgish and Low Saxon to the status of regular school subjects and extend the offer of Education in these languages, including in pre-schools. According to the law, [...] Limburgish and Low Saxon can already be taught in primary education, depending on the level of interest attached to such teaching by the individual schools. [...] primary schools have the freedom to teach in a regional language. This also applies to secondary education where there is space to offer lessons in the regional language in filling the elective subjects in the pupil profile'.⁴⁰ Tot nu toe hebben nationale en provinciale overheden geen serieus werk gemaakt van deze toch ondubbelzinnige aanbeveling. Het lijkt erop dat de overheid niet in beweging komt totdat burgers hardop de behoefte uitspreken aan actieve taalpolitiek gericht op de verbetering van de positie van het Limburgs en meertaligheid in de regio. En inderdaad, het professionele middenveld, zoals het onderwijs en de zorg, de gemeentebesturen, heeft de afgelopen decennia weinig van zich laten horen. Talen behoren de wetenschap en welwillende hobbyisten toe. Echter: 'no policy is also a policy'. Met de oprichting van Levende Talen Limburgs, die direct in verband stond met de ophanden zijnde ondertekening van het convenant voor het Limburgs, willen we vanuit de beroepsgroepen de behoefte aan beleid laten horen. En wie weet behoort de volgende uitspraak van dominee Jongeneel dan straks voorgoed tot het verleden: 'Het volkstaaleigen van het platteland leent zich trouwens het best tot de dorpsvertelling, de fabel, het kluchtspel en de lyrische volkspoëzie'.

- Didier Eribon (2009), *Retour à Reims*. [z.p.]: Champs essais.
- Joep Leerssen (2011), *Spiegelpaleis Europa: Europese cultuur als mythe en beeldvorming*. Nijmegen: Vantilt.
- Marcia Luyten (2015), *Het geluk van Limburg*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Marona van den Heuvel (2013), *Bentleys in de steppe*. Amsterdam: Fosfor.
- Orlando Figes (2002), *Natasha's Dance – A Cultural History of Russia*. London: Penguin.

- 1 Levende Talen Limburgs.
- 2 Levende Talen Limburgs is onderdeel van de Vereniging van Leraren in Levende Talen, een beroepsvereniging die naast Nederlands 15 moderne vreemde talen vertegenwoordigt.
- 3 <https://limburgs.levendetalen.nl/category/meertaligheid/>
- 4 http://www.linguisticsociety.org/sites/default/files/e05_94.4Seifart.pdf geraadpleegd op 18-10-2019
- 5 <https://www.uva.nl/content/nieuws/persberichten/2018/12/meer-dan-helft-van-alle-talen-is-stervende.html?origin=OS0J27jmQFqywh%2BOuSGm7A> geraadpleegd op 18-10-2019
- 6 <https://www.cito.com>
- 7 'I was surprised, because I always had faith in the audience that they would realise that this was a fictitious country and the mere purpose of it was to allow people to bring out their own prejudices. And the reason we chose Kazakhstan was because it was a country that no one had heard anything about, so we could essentially play on stereotypes they might have about this ex-Soviet backwater. The joke is not on Kazakhstan. I think the joke is on people who can believe that the Kazakhstan that I describe can exist - who believe that there's a country where homosexuals wear blue hats and the women live in cages and they drink fermented horse urine and the age of consent has been raised to nine years old.' <https://www.independent.co.uk/arts-entertainment/comedy/news/baron-cohen-comes-out-of-character-to-defend-borat-424656.html> geraadpleegd op 12-09-2019
- 8 https://nl.wikipedia.org/wiki/Lijst_van_landen_naar_oppervlakte geraadpleegd op 12-09-2019
- 9 <https://caa-network.org/archives/15534> en <https://cyberleninka.ru/article/n/pogonya-za-naseleniem-sovetizatsiya-kochevyh-regionov-sssr-v-1920-e-gg>, geraadpleegd 25-10-2019
- 10 <https://www.volkskrant.nl/economie/olie-maakt-kazachstan-tot-groeiwonder~b85e43a8/> geraadpleegd op 21-10-2019
- 11 http://www.prospekt-online.nl/prospekt/prospekt_artikelen_2012/onderwijs.pdf
- 12 <https://nos.nl/artikel/2075860-limburgs-trots-en-trauma-50-jaar-na-de-mijnsluitingen.html>, geraadpleegd op 21-10-2019
- 13 <https://www.demijnen.nl/actueel/artikel/historisch-overzichtsartikel-over-de-mijnbouw>, geraadpleegd op 12-09-2019
- 14 Anders Aslund, *How Russia became a market economy*. (Washington DC, 1995)
- 15 https://hklimburg.nl/sites/default/files/inline-files/Na_de_mijnsluiting_in_Zuid_Limburg_0.pdf
- 16 <https://www.nrc.nl/nieuws/1993/09/04/oud-mijnwerkers-strijden-om-erkenning-van-hun-silicoseleed-7194788-a283202>, geraadpleegd op 10 oktober 2019
- 17 Dieter Halwachs, Language, plurality, and minorities in Europe. In: *Minority Languages in Education and Language Learning: Challenges and new perspectives*. (Belgrado, 2017)
- 18 <http://www.contur.kz/node/2800>, geraadpleegd op 19-09-2019
- 19 In Almaty woonden in 1986 bijvoorbeeld 12% Kazachen, in Oskemen 3%, ibid
- 20 Smailova, 2010

- 21 Dieter Halwachs, Language, plurality, and minorities in Europe. In: *Minority Languages in Education and Language Learning: Challenges and new perspectives*. (Belgrado, 2017).
- 22 <https://limburgs.levendetalen.nl/2019/06/19/noorwegen/>
- 23 <https://iz.ru/928122/iurii-korneev/iazyk-pretknoveniia-kak-v-stranakh-baltii-boriut-sia-s-russkim> (Izvestia, 06-10-2019)
- 24 <http://www.rijckheynt.nl/cultureel-erfgoed/jongeneel-jakob-dominee-heerlen> (geraadpleegd op 18-10-2019)
- 25 Jakob Jongeneel, *Een Zuid-Limburgsch taaleigen*: proeve van vormenleer en woordenboek der dorpspraak van Heerle, met taal- en geschiedkundige inleiding en bijlagen (Heerle, Weijerhorst, 1884).
- 26 De Limburger, 14 september 2019.
- 27 Jürgen Jaspers, Het Vlaamse stigma. Over tussentaal en normativiteit. In: *Taal & Tongval* 53 (2001), p. 129-153.
- 28 <http://law.maastrichtuniversity.nl/lrg/wp-content/uploads/2014/01/taatkundige-geschiedenis-limburg-1794-1867.pdf> geraadpleegd op 21 oktober 2019
- 29 Kazachstan moet in 2025 volledig overgegaan zijn van het Cyrillische naar het Latijnse schrift: <https://www.trouwen.nl/nieuws/kazachstan-kijkt-naar-het-westen-en-daar-hoort-een-nieuw-alfabet-bij> geraadpleegd op 21-10-2019
- 30 Ibid 24
- 31 Het convenant dat op 6 november 2019 is ondertekend gaat hopelijk een rol spelen in de verdere bewustwording over het belang van Limburgs.
- 32 Ibid 24
- 33 Onderzoeksrapport 'Staat van het Nederlands' (Nederlandse Taalunie, Meertens Instituut, Universiteit Gent en Instituut voor de Opleiding van Leraren, 2019).
- 34 Elma Blom, *Wat iedereen moet weten over de taalontwikkeling van kinderen in een diverse samenleving*. Oratie bij de aanvaarding van de leerstoel 'Language development and multilingualism in family and educational contexts' (Utrecht, 2019).
- 35 Leonie Cornips en Kirsten van den Heuvel, Staat het opgroeien in dialect een goede woordenschat in het Nederlands in de weg? In: *Levende Talen Magazine* 2015/7 (Utrecht, 2015).
- 36 https://www.francoisgrosjean.ch/myths_en.html, geraadpleegd op 21 oktober 2019
- 37 <http://nis.edu.kz/ru/about/history/> geraadpleegd op 13-10-2019
- 38 http://www.anv.nl/wp-content/uploads/2014/08/2014-2-Drietalig_onderwijs_in_Friesland.pdf geraadpleegd op 2-10-2019
- 39 <http://www.3mproject.nl/hoofdprincipes.html> geraadpleegd op 21-10-2019
- 40 European charter for regional or minority languages, Recommendation of the Committee of Ministers of the Council of Europe on the application of the charter by the Netherlands (Straatsburg, 2016).

NETTY ENGELS-GEURTS (1941-2019)

Guus Urlings

Op 24 juli 2019 overleed na een kortstondig ziekbed de Limburgse kookboekenschrijfster Netty Engels-Geurts (77). Dat gebeurde slechts iets meer dan een maand nadat haar de Jo Hansenprijs voor Volkscultuur 2019 was toegekend vanwege haar grote verdiensten voor het bewaren en bevorderen van Limburgs culinaire eigenheid.

Dat deed ze niet alleen via haar boeken – veertig in totaal, van het veertig jaar geleden verschenen *'Bookeskook, n'n opzat, Moorevlaai'* tot het in 2018 gepresenteerde *'Limburg op z'n Lekkerst'* – maar ook als lid van de Commissie Volkscultuur van Veldeke. In die laatste rol verzorgde ze al jaren een receptenrubriek in dit jaarboek.

In *'Limburg op z'n lekkerst'* formuleerde ze haar culinaire geloofsbelijdenis als volgt: *"We hebben zo'n rijke traditie, zo'n schat aan gerechten, zoveel verhalen rond onze voeding, laten we er zuinig op zijn en ze bewaren. Onze kinderen moeten ook weten wat een 'stevan' is, dat worstenbroodjes bij Kerstmis horen en met gistdeeg gemaakt worden, en dat in 'zunjese soep' mergballetjes horen. Vlaai eet je uit de hand, en bij zult hoort azijn'*. Die boodschap heeft ze steeds met aanstekelijk enthousiasme uitgedragen en als een onuitwisbare erfenis aan de Limburgers nagelaten.

Onderstaande tekst is een (licht) bewerkte versie van het interview dat Pierre Bakkes en Guus Urlings op 19 april 2019 met Netty en Wil Engels hadden ten behoeve van het juryrapport van de Jo Hansenprijs voor Volkscultuur 2019.

Kroniek van een vol leven

Hoeveel uren gaan er in een dag? Er zijn mensen die in hun leven schijnbaar moeiteloos zoveel bezigheden op elkaar stapelen, dat hun uren rekbaar en hun dagen derhalve eindeloos lijken te zijn. Mensen die zoveel energie aan zoveel verschillende activiteiten besteden, dat het in de ogen van buitenstaanders bijna

Afbeelding 1: Netty en Wil Engels.

een wonder is dat ze nog tijd voor zichzelf overhouden. Waar zit het geheim? In gedrevenheid? In betrokkenheid? In overtuiging? Een combinatie daarvan?

Tot zover de inleidende overwegingen.

Over naar de persoon door wie deze overwegingen geïnspireerd zijn.

Netty Engels-Geurts.

In 1941 geboren in Roggel. Bij het grote (Limburgse) publiek vooral bekend als schrijfster – samen met haar man Wil – van een lange rij kookboeken en als vurig pleitbezorgster van de Limburgse keuken. Maar er is meer. Veel meer.

Het begin

“Mijn vader was onderwijzer, mijn grootvader was hoofd der school in Roggel. Dan heb je als kind toch een beetje een aparte positie. Er wordt van je verwacht dat je altijd braaf luistert, altijd naar de kerk gaat, altijd je best doet. Dat deed ik dus. Ik sloeg een klas over op de lagere school, en daarna ging ik naar de ulo in Heythuysen – als meisje kon je niet veel anders – waar ik op m’n veertiende klaar was. Toen kon ik nergens heen. Ik was voor alle vervolgoopleidingen te jong. De enige mogelijkheid was een vormingsklas in Roermond. Dat heb ik toen gedaan. Ik wilde eigenlijk naailerares worden, maar dat lukte niet omdat ik een onvoldoende voor naaien op mijn rapport had. Niet omdat ik het niet kón, maar omdat ik een meisje dat naast me in de klas zat iets had voorgezegd...”

Soms wordt de toekomst bepaald door zo’n schijnbaar nietig incident.

Netty volgde uiteindelijk een opleiding N12. “Die bestaat nu niet meer. Het was een opleiding tot huishoudlerares. Ik heb toen ook al wat les gegeven, maar ben al snel naar Nijmegen gegaan voor een opleiding tot diëtiste. Toen ik daarmee klaar was, kon ik in het ziekenhuis in Sittard aan de slag. Daar ben ik via een aantal tussenstappen – hoofd dieetkeuken, hoofd keuken – uiteindelijk hoofd van de voedingsdienst geworden. Daar viel zowat alles onder, van de inkoop van voedsel en apparatuur tot de afwas. Ik gaf toen leiding aan zo’n honderd medewerkers. En tussendoor, dus naast mijn 40-urige werkweek, volgde ik ook nog de opleiding N18, de hoogste opleiding op het gebied van koken en warenkennis.”

Boeken

Zeker zo belangrijk: daar, in het Sittardse ziekenhuis, leerde ze Wil Engels kennen. “Die werkte er als technéut...” Ze trouwden en verhuisden uiteindelijk naar Thull. Wat veel eenvoudiger klinkt dan het was, want ze moesten daar eerst nog hun woning bouwen. “Dat hebben we zoveel mogelijk zelf gedaan.” Dus naast het werk, naast de opleiding, naast het schrijven van boeken.

Want dat laatste zouden we bijna vergeten (maar niet heus...). Er kwamen boeken. Eerst nog toegespitst op haar vakgebied – het runnen van een grote keuken, dieetkunde, afslanken – “omdat er toen eigenlijk geen goede boeken

beschikbaar waren...”, maar daarna ook over haar grote liefhebberij, koken in de breedste zin van het woord, en de Limburgse keuken in het bijzonder.

Veertig jaar geleden verscheen *Bookeskook, n'n Opzat, Moorevlaai*, een verzameling authentieke Limburgse recepten. Het begin van wat uit zou groeien tot een reeks van (inmiddels) veertig boeken over koken, bakken, inmaken, over alles wat met lekker eten en drinken te maken heeft. Soms verschenen er twee, een enkele keer zelfs drie per jaar...

Tel al die activiteiten eens bij elkaar op, en de inleidende overwegingen bij dit verhaal worden een stuk duidelijker. Hoe maakt een mens tijd voor zoveel activiteiten?

“Het is vooral een kwestie van goed plannen”, zegt Netty Engels daar zelf over. Waar dat in de praktijk toe leidde? Echtgenoot Wil, van meet af aan haar steun en toeverlaat in zowel het leven als de keuken: “Toen we hier in Thull aan het bouwen waren, was Netty bezig met *Bookeskook*. Dat betekende dat we na het werk hier naar huis gingen, en dan nog allerlei recepten klaarmaakten en uitprobeerden, vaak tot na middernacht.” Want dat is van meet af aan het uitgangspunt geweest: elk recept in de boeken die Netty Engels heeft geschreven, is eerst in de praktijk uitgetest.

Druk, druk, druk

En toch kon er nog wat bij, móést er nog wat bij.

In 1978 werd dochter Peetje geboren. Een kind met het syndroom van Down. Netty: “Een kind dus waarvan in die tijd niet werd verwacht dat het ooit zou leren lezen, schrijven of rekenen. Dat werd ons met zoveel woorden gezegd: houd er maar rekening mee dat...” Maar degenen die dat zeiden, kenden Netty en Wil Engels nog niet.

“Wij wilden haar zoveel mogelijk een normale opvoeding geven, en begonnen haar dus thuis al van alles te leren. Peetje zat op een gegeven moment in een medisch kinderdagverblijf, en ons werd gevraagd om daar bij een feestelijke gelegenheid iets te komen bakken. We waren klaar, en ik bekeek de tekeningen die overal aan de muren hingen. Ik vroeg: welke is van Peetje? Ze wezen me een vel aan met alleen maar krabbels. Terwijl ze thuis wél kon tekenen. Ik ben daar toen echt op gaan letten, en ik ontdekte dat er nog veel meer dingen waren die Peetje bij het dagverblijf niet deed, terwijl ze die thuis wél kon. Dat zorgde uiteindelijk voor de omslag.”

Netty Engels ging Peetje zélf les geven. Daarbij werd de visie van de Israëliëse professor Reuven Feuerstein (1921-2014) uiteindelijk haar leidraad. “Ik hoorde via via van zijn bijzondere therapie voor mensen, kinderen vooral, met een ontwikkelingsachterstand. Een therapie die uitgaat van: kan niet bestaat niet. Van de opvatting dat ieder mens zijn hele leven kan blijven leren, zichzelf kan blijven ontwikkelen. We zijn uiteindelijk naar Israël gegaan met Peetje, die toen tien was. Feuerstein heeft haar getest, en concludeerde dat ze gewoon naar de basisschool zou moeten kunnen. We hoorden daar voor het eerst dat we niet,

Afbeelding 2: Netty en Peetje Engels.

zoals hier altijd werd gezegd, met iets onmogelijks bezig waren, maar dat we goed met Peetje gewerkt hadden. Enfin, om een lang verhaal kort te maken: ze is gewoon hier in Schinnen naar de basisschool gegaan, daarna slaagde ze voor haar opleiding aan het VMBO. Nu werkt ze als klasse-assistent op een school, ze heeft een eigen huis, een eigen auto, is lid van twee harmonieën...”

Een mooi, om niet te zeggen buitengewoon mooi resultaat. Maar Netty Engels zou Netty Engels niet zijn als ze het daarbij zou laten. Toen ze 55 werd, kon ze met een goede regeling weg uit haar baan bij het ziekenhuis, en ging ze zich volledig toeleggen op de visie van Feuerstein. Ze volgde diverse cursussen – “Ik mag nu zelfs anderen opleiden” – en begon zelf met een praktijk om

Afbeelding 3: Leer Limburgs koken.

kinderen met een ontwikkelingsachterstand op de goede weg te helpen. Een praktijk waarvoor ze haar eigen hulpmiddelen en lesmateriaal ontwikkelt. Een praktijk ook die haar niet alleen ‘cliënten’ in Limburg opleverde, maar waarvoor ze ook regelmatig de grens over gaat, naar Tsjechië, Slowakije, Hongarije, België, Luxemburg. “Soms voor hulp aan individuele mensen, soms op uitnodiging van organisaties, waarvoor ik dan workshops verzorg en zo.”

Was het dat?

Nog steeds niet...

Stichting PIT

In 1999 richtten Netty en Wil Engels de stichting PIT op voor specifiek dit werk. Veelzeggende ondertitel: ‘Praktijk voor mensen met mogelijkheden’. En bijna vijf jaar geleden werden ze vanuit Kenia benaderd met de vraag of ze met hun aanpak wellicht ook dáár iets zouden kunnen/willen betekenen. Netty: “In eerste instantie hadden we zoiets van: nee, dat wordt te veel. Maar uiteindelijk

Afbeelding 4: Netty Engels in Kenia vanwege de stichting PIT.

hebben we toch ‘ja’ gezegd. Omdat we het gevoel hadden dat we anders zouden discrimineren. In 2014 zijn we er voor het eerst geweest. In Kisumu, op een internaat voor kinderen met een verstandelijke beperking. Inmiddels zijn er in Kenia al dertig scholen die met onze methoden en ons speciaal voor hun omstandigheden ontwikkelde lesmateriaal werken. We gaan er nu twee keer per jaar heen, telkens voor een week of drie. En Peetje gaat mee, ja. Als voorbeeld, om te laten zien dat het kán.”

En tussen alle bedrijven door verschijnen er ook nog steeds nieuwe boeken over koken en de Limburgse keuken. Onlangs presenteerden Netty en Wil Engels hun veertigste ‘coproductie’: Limburg op z’n lekkerst.

Hoeveel uren gaan er in een dag? Ook voor Netty en Wil Engels zijn er dat gewoon 24. Maar het gaat in dit soort zaken niet in de eerste plaats om de hoeveelheid. Het is de inhoud, de kwaliteit, die telt. En vanwege de inhoud die zij aan hun uren, hun dagen, hun leven geven, gaat de Jo Hansenprijs voor Volkscultuur dit jaar terecht naar Thull. Omdat volkscultuur – in dit geval culinaire volkscultuur – niet kan bestaan zonder de volheid van het leven eromheen. Een volheid die bij Netty Engels en haar onmisbare levensgezel Wil onmiskenbaar ‘volheid’ mag heten.

LIMBURG OP Z'N LEKKERST

Netty Engels: hoedster van het regionaal culinair erfgoed

Guus Urlings

“Tegen het vergeten, tegen het onderwaarderen, tegen het stempel ‘achterhaald’... We presenteren gerechten die Limburgs zijn, traditioneel en zoals ze bedoeld waren in vroegere tijden. Hopelijk levert dat een bijdrage aan de instandhouding van onze cultuur in een moderne tijd, die de eigenheid soms lijkt te willen verdoezelen.”

Zo verklaarde Netty Engels in *Limburg op z'n lekkerst*, het laatste boek dat ze samen met echtgenoot Wil maakte, het ‘waarom?’ achter de reeks (met name Limburgse) kookboeken die ze tijdens haar leven gepubliceerd heeft. Gesproken als een ware hoedster van het regionaal culinair erfgoed. Een sector van de volkscultuur die nogal eens over het hoofd wordt gezien, maar die in Netty Engels – in haar geschriften, maar ook als lid van de Commissie Volkscultuur van Veldeke – een warm pleitbezorgster vond.

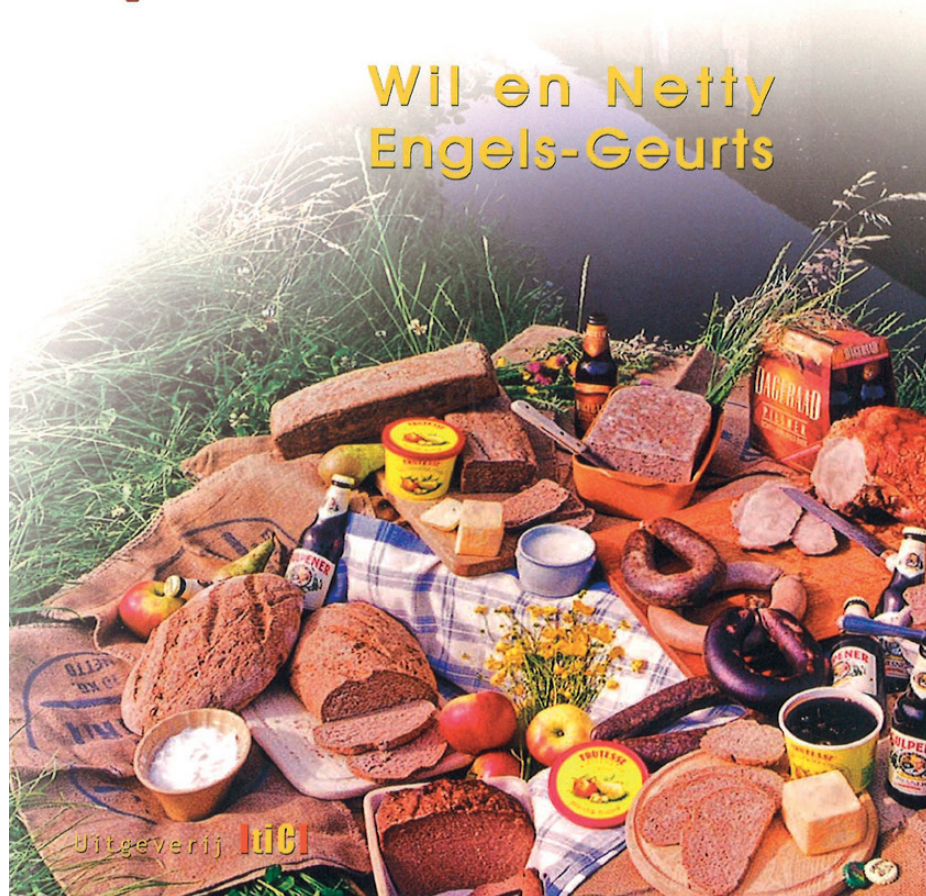
Koken – in de breedste zin van het woord – was haar hobby. “Dat heb ik vooral van mijn grootmoeder van moeders kant”, vertelde ze in een interview bij gelegenheid van haar onderscheiding met de Jo Hansenprijs voor Volkscultuur, slechts enkele maanden voor haar overlijden. “Die had dat ook, net als de rest van haar familie. Mijn moeder niet. Die kookte wel, maar niet omdat ze het zo leuk vond.”

Beroepsmatig was Netty Engels – onder meer als hoofd voedingsdienst van het Sittardse ziekenhuis – al lang bezig met koken en alles wat daar omheen hangt, voor ze haar hobby nadrukkelijk in dienst stelde van het promoten van ‘de Limburgse keuken’. “Ik had al wat boeken geschreven over diëten en afslanken toen me de vraag werd gesteld: waarom maak je geen Limburgs kookboek? Ik had daar al eens naar gezocht, maar zoiets wás er gewoon niet. In Nederlandse kookboeken kwam je wel eens een gerecht met een Limburgs tintje tegen, en

Limburg op z'n lekkerst

Wil en Netty
Engels-Geurts

Afbeelding 1: Omslag *Limburg op zijn lekkerst*.

de Boerinnenbond had wat dunne boekjes waarin Limburgse gerechten enige aandacht kregen, maar dan was het ook op.”

Dat soort uitdagingen was Netty Engels op het lijf geschreven. Via de regionale media – radio en kranten – deed ze een oproep aan het publiek: stuur mij uw originele en favoriete Limburgse recepten. Het resultaat van die oproep werd veertig jaar geleden gebundeld in *Bookeskook, n'n Opzat, Moorevlaai*. Haar

eerste Limburgse kookboek. Ze zou later samen met haar man Wil ook wel ‘gewone’, algemene kookboeken schrijven, maar het zijn vooral de boeken over de Limburgse keuken – heel breed qua onderwerp, van koken en bakken tot het bereiden van drank en het innemen (weken) van voedsel – waaraan ze haar bekendheid in deze provincie te danken heeft.

De Limburgse keuken...

Bestaat die eigenlijk wel?

Daarover had Netty Engels een genuanceerd verhaal te vertellen. “Elke streek heeft zijn typische producten. Dat is over de hele wereld zo, en dat is ook altijd zo geweest. Dat wil niet zeggen dat de Limburgse keuken bestaat uit gerechten die enkel en alleen in Limburg te vinden zijn. ‘Onze’ stroop heb je ook in België en een deel van Duitsland. En ‘onze’ vlaai... Ik kom regelmatig in Tsjechië, daar heb je gebak dat bijna hetzelfde is, zij het minder uitbundig belegd. De ‘typisch Sittardse’ *nonnevotte*? In Duitsland kennen ze die als *Nonnenbrötchen* of *Nonnenfutter*, in Zwitserland als *Nonnenfürzli*, in Luxemburg als *Nonnepiperchen* en in Frankrijk als *Pets de nonne*... Waar het in mijn definitie van Limburgse gerechten om gaat: het zijn gerechten die al langere tijd in gebruik zijn in Limburg en passen bij onze streek en cultuur. Gerechten ook die brede bekendheid genoten – soms nog steeds genieten – en in ieder geval voortleven in het geheugen van de bevolking. Gerechten op basis van ingrediënten uit de streek, gerechten die meestal in veel variaties voorkomen en veel verschillende dialectbenamingen dragen. Dat geheel mag je de Limburgse keuken noemen, ja.”

Als je de Limburgse keuken in een aantal kenmerken zou moeten samenvatten? “Dan zou ik om te beginnen zeggen: veel Limburgse recepten zijn ontstaan uit armoede. In Limburg, en zeker op de zandgronden in het midden en noorden van de provincie, had je veel kleine boeren, keuterboertjes. Die hadden het niet breed, moesten het doen met wat bij de hand was, met wat hun eigen geploeter opleverde. Voedsel was kostbaar, en wat je zelf had kostte niks... Maar zelfs van wat niets kostte, werd niets weggegooid; alles werd verwerkt. Vaak was er bijvoorbeeld ook een gezamenlijk bakhuis, waardoor men maar beperkt kon bakken, soms eens in de twee weken. Dan bakten ze dus Limburgs roggebread, gemaakt met zuurdesem, want dat was lang houdbaar. Daar kun je desnoods de schimmel nog afwrijven.”

Elke boer, zelfs de kleinste, had wel een paar fruitbomen in de huisweide. “Je kunt niet elke dag appelmoes maken, dus werd het fruit gedroogd of verwerkt tot stroop. Jam werd hier nauwelijks gemaakt, want daar had je veel suiker voor nodig, en suiker moest je kopen. Vlaai? Gistdeeg en fruit uit de boomgaard, dat kostte weinig of niets.”

De Limburgse keuken als ‘armoe-keuken’... Dat lijkt toch in tegenspraak met het Bourgondische karakter dat Limburgers zich zo graag toe-eigenen?

“Dat lijkt inderdaad zo. Maar dat ‘Bourgondische’ wortelt vooral in wat zich rond de feestdagen afspeelde. Dan kon het allemaal niet op. Voor zoiets als een bruiloft was zelfs het beste maar net goed genoeg. Dan werd iedereen uitgenodigd, dan was er voedsel en drank in overvloed. Dat je de rest van het jaar op een houtje moest bijten, nam iedereen voor lief. Het was zelfs zo dat een bruiloft een jaar uitgesteld werd als er vanwege een misoogst niet genoeg op tafel kon komen.”

Nog een opvallend kenmerk van de Limburgse keuken: ze bulkt van de katholieke tradities – altijd vis op vrijdag, *zunjese sop* alleen op feestdagen – en van de gelegenhedsgerechten. “Worstenbroodjes waren voor Kerstmis, wafels voor Nieuwjaarsdag, *nonnevotte* voor *vastelaovend*, de steven voor Sinterklaas. Bij de geboorte van een baby werd klontjesmik gegeten, bij een begrafenis zwarte pruimenvlaai, en in Maastricht at men bij een communiefeest een *opzat*. Dat luisterde heel nauw. Mijn vader was gek op oliebolletjes, maar denk maar niet dat mijn moeder die maakte buiten de jaarwisseling. Mijn oma bakte op Oudejaarsdag altijd wafels. Daar kregen we geen kruimel van. Maar op Nieuwjaarsdag mochten we er zoveel eten als we wilden. Van die dingen...”

Intussen zorgde de reputatie van de Limburgse keuken als ‘keuken van de armoede’ er wel voor dat steeds meer Limburgse gerechten in de loop der jaren van het menu verdwenen. Netty Engels: “Toen wij begonnen met onze Limburgse kookboeken was er geen enkel Limburgs restaurant dat Limburgse gerechten op de kaart had staan. Daar schaamde men zich voor. Ook bij de mensen thuis. Bij feesten werd het eten verzorgd door ‘de kook’ een kookster, en die kookte op z’n Frans... Op de huishoudscholen werd les gegeven in ‘Hollands’ koken. De Vogelstruys in Maastricht was bij mijn weten de eerste eetgelegenheden die met Limburgse gerechten durfde te komen, in de aanloop naar het bekende Preuvenemint, dat aanvankelijk bedoeld was als promotie voor streekgerechten.” Dat beeld is inmiddels wel wat veranderd. De schaamte is grotendeels voorbij. De inspanningen en het enthousiasme van Netty en Wil Engels hebben daar flink aan bijgedragen.

Netty Engels: “Het is inderdaad een stuk beter geworden. Je ziet steeds vaker Limburgse gerechten op de kaart in restaurants, ook bij bakkers en slaggers in de vitrines. Maar het aanbod is nog altijd beperkt, en of ze altijd volgens de authentieke recepten gemaakt worden... Vaak zijn gerechten sterk aangepast aan wat dan ‘de moderne smaak’ wordt genoemd. Soms zijn ze niet eens meer herkenbaar als wat ze ooit waren. Je hebt tegenwoordig zelf hartige vlaai... Maar goed, smaken verschillen. En het is toch al wát.”

Bovenstaande tekst is een (licht) bewerkte versie van het interview dat Pierre Bakkes en Guus Urlings op 19 april 2019 met Netty en Wil Engels hadden ten behoeve van het juryrapport van de Jo Hansenprijs voor Volkscultuur 2019.

VOLKSBOTANIE

VAN AELS TOT ZEMP, DEIL II¹

Limburgse sjtreektaal

in de name van plante

Els Diederer

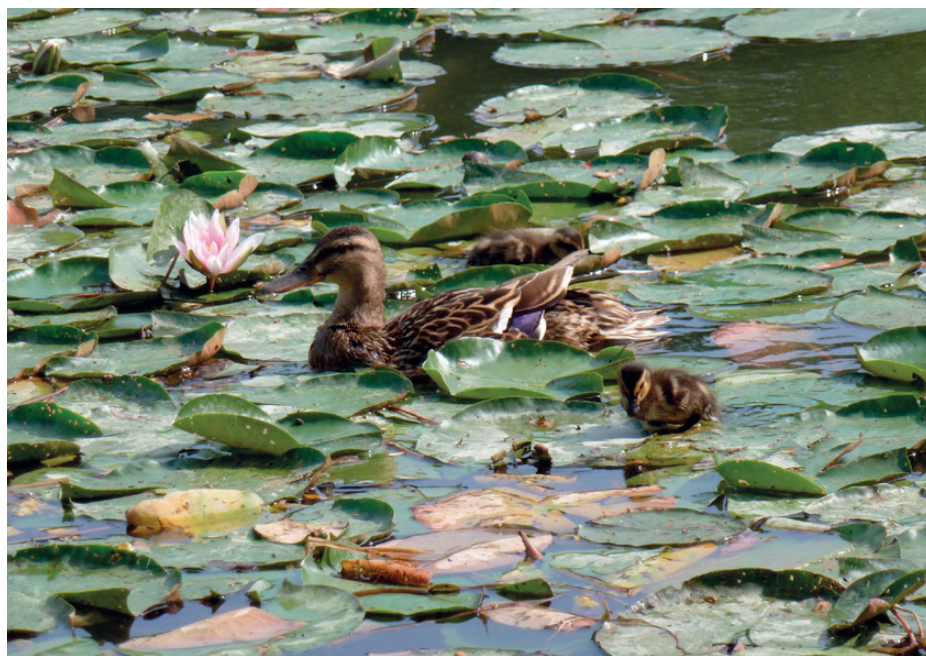
In deil I van ‘Van Aels tot Zemp’ (Veldeke Jaarboek 2018) höbt geer al allerhande verklaoringe kènne laeze euver de volksname en eigesjappe van plante. In dit twiède deil kómme aan de orde: onkroed, baek-, brook- en baendplante, buim, geneeskragtige en vergiftige plante, gekweekde en oetheemse plante. En gezèkdes of oetdrökkinge vol creativiteit en laeveswiesheid euver plante, sjtruuk en buim in de Limburgse sjtreektaal.

Aafbeelding 1: Themalaesplenske Blómname II, door Nic Gossens.

Aan baek, in brook en baend

Op de groate, drievende blaar van de *waterlelie* (*Nymphaea alba*) zitte gaer kwakkerte, daorum zègke luuj *kwekkertebloom* en wiejer *waterdot*, *-plomp*, *-kol(k)*. Plante mèt volksname woa-in luusj, brook, koel en plomp veurkomme, sjtaon gemeinlich in of aan 't water of in 't brook. Luus of lis zou te make hōbbe mèt zompelige grond; brook beteikent moerassig; p(l)omp is 'nen andere naam veur pool, meh ouch 'n onomatopee van in 't water valle en dat gebeurt es se de lelie wils plökke, want die geuf neet mekkelik mèt. Dot of doet sjteit veur dikke prop, pluk haore, aor of sjtek.² *Kol* lièt zeen dat sjpraoke is van 'n heks of touveres. In sjpreukskes weurt vertèld dat sjnachs bie volle maon, auvermennekes en èlfkes op 't blaad danse en dats se dan neet in de buurt moes komme, andersj trèkke ze dich 't water in. 't Is good veur te sjtèlle dat me op dit *voelnis*- of *keukeblaad* aafval of vröchte verzamelde.³

Aafbeelding 2: Kwekkertebloom, waterdot, -lelie (*Nymphaea alba*).

De algemeen veurkommende *gele plomp* (*Nuphar lutea*) haet groate, platte, elliptische blaar en 'n gael bloom op 'ne (p)lompe, sjtevige sjtengel, die zörge veur de volksname: *gael waterlelie*, *pannekook pomperoas*, *broebel* en *robbendoet*.^{4,9} Kinger make karntunnekes devan door mèt 'n sjtekske in 't vröchbeginsel te sjtoate en te reure, zoa ontsjtaon: *botersjtamper*, *-sjtang*. De naam (*water*)*flesjke* haet ze te danke aan de flesjvormige vröch, woa eine reuk van versjaalden drank oetkump.

Gezeen zien sjotelvormige blaar kreeg *waternavel* (*Hydrocotyle vulgaris*) de name *sjotelblaad*, (*water*)*sjeutelke*, *-pateelke*.⁵

Aafbeelding 3: Dikke boterbloom, dotterbloom, hondspoot (*Caltha palustris*).

Taege de gele *dotterbloem* (*Caltha palustris*) zègke veer *dikke* of *waterboterbloom* en *hondspoot* (de vorm van de zaoddoas). *Dotter*, *dotde(r)* zaet get euver de kleur en 't wiebele van 'nen eidooier.⁶

Zoa te zeen waere volksname mekkelik doorein gegoajd, de *waterranonkel* (*Ranunculus peltatus*) heisj *water(boter)-* en *dotterbloom*. 't Versjil zit 'm hie in de witgekleurde bloom mèt 'n felgael hart. *Vlaot* refereert aan 't drieve van de blaar op 't water.⁷

De grote *waterweegbree* (*Alisma plantago-aquatica*) reup mèt zien sjpits toeloupende blaar en lang, umhoag sjtaonde sjtengele de volgende beeldsjpraoke op: *pielkroed*, (*pol*)*laepelkes*, *waegblajer*, *mierik*, *herdersjfluit*.⁸ Qua vorm liekene de blaar op die van weegbree of mierik. Minnig herder zal zich van de sjtengel e fluitsje gesjneje hōbbe.

De vrouwelike bleujkolf van de kleine *lisdodde* (*Typha angustifolia*) of *lisdoeëd* prikkelt de fantasie. Ze haet vāöl weg van 'n broen sigaar tōsje reetechtige blaar mèt es gevolg dat luuj 't euver *reetsigaar* hōbbe en wiejer: *waterreet* mèt *zjwarte piele*, *reetplume*, *-sjtengele*, *luusj(ebleuj)*, *katte-*, *vosse-*, *paerde-*, *wolfssjtaart*, *negerpiemel*, *-lummel*,

Aafbeelding 4: Reetsigaar, roebedoep, duvelsknuppel (*Typha angustifolia*).

-lommelkes, frikandelle, dropsjtaefkes, koef, kaats, toorts, poes, ploes, pluum, poeze-, luus-, duvels-, voeze-, patent-, begiene-, tanteknöppel, doevelsjtekke, robbendoep, trommelsjlaeger, koele-, duvelsklöppel, 't waope woamèt de doad volges 't volksgeluid, luuj die duzelig waore van 'ne zonnesteek, op de kop houw gehouwe. De bleuj liekent op 'ne ouwerwètse trommelsjteek, roebedoepete beteikent laeve make door örges op te houwe. 't Oudduutsj dut wies nao duzele.⁹ *Poes* (sjelepend oetgesjpraake) is 'n ander woord veur wösj. Mèt de blaar deeg me binge en matte vlechte, de dotte vröchploes ginge es völling in kösses. Wat betref 't gebruik komme v'r *lampepoetser*, *fakkell*, *toorts*, *matteventer* taeg. Volksname die laote dinke aan gesjachsorgane woorte gereigeld gebruik, meh zint minder bekènd, veural umdat onderzoekersj de name oet 'oorbaarheid' of fetsoen neet wolle opsjrieve.¹⁰

Bie de *egelskop* (*Sparganium erectum*) zitte bolvormige, sjtekelige, bleujköpkes tösje sjmaal, driehokige blaar, veer zègke *driehook*, *duker*, *knop-*, *waterluus*. Onder de drievende blaar sjoele gaer vösje.

Te herkènne aan 'n sjerm vol groate roze blome op 'ne hoage sjtengel is de *zwanenbloem* (*Butomus umbellatus*) mèt de volksname: *waterlis*, *-lelie*, *koffieblom*, *knisperzaad*, *robbendoep*.¹¹ De sjtampersj sjtaon gebaoge geliek seerlike zjwane, de blomenuup höbbe get weg van koffieboane, in de druèg kaokervröchte knispart 't zaad. Vreuger bakde me soms broad van 't wit mael van de wortel.

Aafbeelding 5: Wille rabarber, peswortel (*Petasites hybridus*).

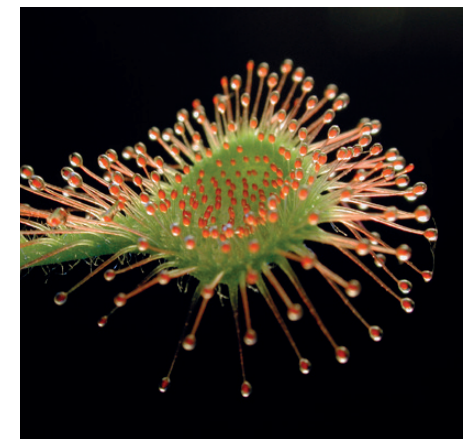
De blaar van *groot hoefblad* (*Petasites hybridus*) höbbe get weg van (*wille*) rabarber, meh ze heisj taeves *peswortel* umdat 't lang geleje gebruik woort taeg (pes)bölte. Bie raeg of zon zat me zich dit *heudsjesblaad* of *perresolleke* op de kop. Klein dere sjoele onder dit blaad, dat get weg haet van 'ne *paerdshoef*. Dat lètste zègke ze ouch taeg klein *hoefblad* (*Tussilago farfara*) naeve *heudsjesblaad*, *paerdsblom* ('t gael bleumke) en *wolfsblaad* (vergeleke mèt 'ne wolfsklauw).

Kiekend nao de lang, dun blaar, de bleujwies en de vröch zeen v'r *sjmele*, *hanepuètje* of *brueédje* ofwaal *bies* (*Schoenoplectus tabernaemontani*). Vanouds dege ze bieze matte en zittinge van sjteul devan vlechte.

'n Ander plant die es *sjmeel* weurt betiteld is pijpenstrootje (*Molinia caerulea*). Van de lang sjteevige *piepesjpiere* vloch me heudsjes, mengelkes, häörkes; knötselde beursjtele en besseme en gebruikde ze es pieperager.

In vreuger jaore ging *reet* (*Phragmites australis*) es bedèkking op daker en nog ummer deent 't veur vlechwerk van sjöttinge, manglele en sjteul. Luuj vinge de bleuj van de *waterplante* vööl weg höbbe van *roebedoel*, *koef*, *pluum*, *poeze* (sjeleiptoan) en gebruikden 'm es *roetewisser* ('t root van petrolslampe), de sjtengele es *duvels-* of *patentkluppel* (klopper).¹² 'ne Vraeme vrunk in 't blaad baove 'ne sjtengelknoupe door d'n duvel drin gebaete zin, de zgn. 'duvelsbeet'.

Soms is sjtilsjtaond water gans bedek mèt greun gewas, veer höbbe dan te make mèt *aendemoos*, *-sjla*, *-greun* of *wateregreun* (*eendenkroost*, *Lemna*). De plentsjes zint geleef voor veur aende en ander waterveugel.¹³

Aafbeelding 6+7: Vlegevengerke, vleisjaetende plant, mariatraone (*Drosera rotundifolia*).

Foto Wikipedia, Kristian Peters.

De volgende soort greujt gaer in 't brook: *zonnedauw* (*Drosera rotundifolia*). De meneer woamèt ze mèt insekte umgeit, tuint zich in de name *vlegevengerke*, *plekkroed* en *vleisjaetende plant*. Vlege en mögke blieve plekke op 't blaad, meh eigelik waere ze door de plant mèt häör haore ingepik (gerold) tot ze gans vertaerd zint. De 'dauw'dröppele zörge veur de volksnaam *mariatraone*. Van dit *sjterekroed* zouwe dere luijsj waere.¹⁴

Umdat ze liekent op *nuits* (perzikkruid) neume v'r waterpeper (*Persicaria hydropiper*): *waterruuts*, *reuts(el)*, *abels-*, *peche-*, *wiejekroed* en *knoepgraas*. Vreuger es peperkroed gebruik.

Taege *witte waterkers* (*Nasturtium officinale*) zègke ze *baeksjla*, want ze sjmaak nao (*tuin*)kers, meh de huèrsj daonaeve *bronne-*, *bronskers*, *waterkaa(r)s*. In de volksgeneeskunde 'n bloodzuverend heilkroed.¹⁵

In de baende komme veer versjillende muntsaorte taege, de blaedsjes dene es frisj aroma in vleisj, sop en greunte, de thee is sjliemoplossend, good veur maag en derm. De geurende *watermunt* (*Mentha aquatica*) heisj bie oes: *wille*, *peper-*, *kruze-*, *brookmunt* of *mentakroed*.¹⁶

Akkermunt (*Mentha arvensis*) sjteit algemeen bekènd es *broenhèllige*, umdat de sjtengel broenechtig is (?), hèllige zou verwieze nao de aangename reuk in processiesjtruisel.¹⁷ Èvvel ouch bie neet broenechtige plante die geneeskrachtig zint, huère v'r soms daezelfde naam, mesjiens dat broen ièrder op geheimzinnig of grond zal wieze. Of op e duuster, mèt blood volgezoge, heilzaam blaedsje.¹⁸ Hèllige zouw 'n verbastering zin van heilend. Dorren vermoedt 'ne link nao Brunelda, 'n mythologisch figuur.¹⁹ Mèt *menta* weurt meistens pepermunt (kruising *Mentha x piperita*) bedoeld. Ingrediënt veur pepermuntsjes en tandpasta.

Aafbeelding 8: Broenhèllige, munt (*Mentha arvensis*).

Onkroed

Dao is al gans get langsekomme wat vääle es 'onkroed' zulle betitele. Onder onkroed versjtaon v'r plante die neet gewaardeerd of zelfs ongewunsj zint op 'n bepaalde plek. Inheemse plante mèt onopvallende bleumkes waere op die meneer dèks veroordeild. Sommige saorte maken 't wat greuje betref hièl bont, ze veroarzaake 'n plaog, die lestig taege te gaon is. 't Ergste onkroed kreeg de meiste volksname

en dat waore soms sjelweurd. Èvvel, es se ouw beuk euver kroedgeneeskunde maogs geluive, is vreuger vääle 'onkroed' toegepas um allerlei kwaole te geneeze. Bekans eder kruudsje houw zien beteikenis.

Aafbeelding 9: Naetel (*Urtica dioica*).

'n Plant dies se lever kwiet bis es riek is de *graof*, *bren-*, *sjaek-* of *verkesnaetel* (*Urtica dioica*), zeker umdat die brent bie 't aanrake. De klein saort neume v'r *moostemmaetel*. Ze is aetbaar, wèrk ontgiftend en sjient good te zin taege reuma.

Es se dich gebrend hös aan zoa'n naetel, vings se in de buurt dèks 'n remedie veur de pien, bieveurbeeld *hondsdrif* (*Glechoma hederacea*), ouch *broenheilige*. Effe vrieve euver de plek en de irritatie is verdwene. 't Blaedsje woort toegepas es oerpleister, hondsdrif zou truukgaon op wondrank.²⁰ 'n Aaftrèksel opsjnoeve zou helpe taege migraine en is sjliemoplossend.²¹ Dit *aerdkrenske*, *croep-door-d'n tuun*, *hègkekroeperkes*, *-kroed*, *duvelsnièjgare* riejt zich mèt ziene lange, broenechtige sjtengel door tuine en hège.²² Nao de vorm van 't bleumke zègke veer *hondsvioal*, *blauw mier* en *leeuwebek*.

Mièrder versjillende bronne vermelde de naam *broenheilige* veur *brunel* (*Prunella vulgaris*), mesjiens dat de name verbasteringe zint van Brunelda.¹⁸ Dit verkeulend wondkroed gebruikde me taeves es mondwater en taege difterie, vreuger 'de bru(i)-ne' geneump. (foto 59).²³ 't Blauw-broen bleumke geuf d'n indrök van 'n *paerdsbit*, *koekoeksklökske* of *biejekörfke*.

Mèt nog 'nen andere *broenheilige* weurt vermoedelijk geweze nao *andoren* ofwaal

Aafbeelding 10: Hègkekroeperkes, hondsviaal, broenheilige (Glechoma hederacea).

Aafbeelding 11: Broenheilige, paerdsbit, biejekörfke (Prunella vulgaris).

betonie (Stachys officinalis).²⁴ Vreuger 'n heilplant veur de lochwaeg, kaortswerend, blood zuverend, piensjillend, wondreinigend. Sjtengel en blaar woorte vermale tot neespoer.

Hiël beröch is *wille gièr* of *Gerardskroed* (*zevenblad*, *Aegopodium podagraria*, Duutsj: Giersch). De heilige Gier (Gerardus) gebruikde dit kroed taeg jich en bloodvergiftiging.²⁵ *Drek*, omdat 't zoa woekert, want eder wortelsjtökske wat euverblief bie 't sjoefe, sjuut es nuuj gewas op.²⁶ 't Blaad haet zoawaal geliekenis mèt 'n *douf naetel* es mèt 'ne *krao-*, *hane-* of *geitepoat*. Deze, zoavölste *broenheilige* zou heilzaam zin veur de nere, urinedrievend en good taeg reuma. De blaedsjes zint aetbaar es sjpinazie.

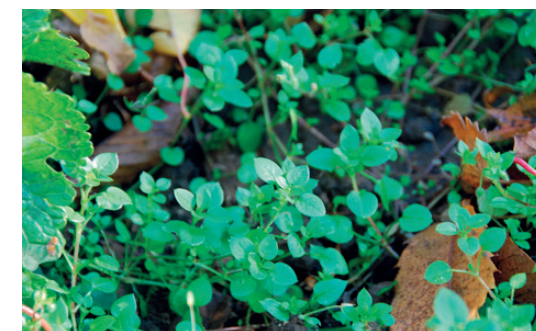
De zuus dèkker dat 'n plant 'ne volksnaam krieg omdat ze geliekenis haet mèt 'n ander, meh dat umgedriëjd die geliekende plant de naam truuk doorgeuf. Zoa is dat mèt de volksnaam *kamperfoelie* veur dees plant, die zelf taeves es *geiteblaad* door 't laeve geit.

Aan de *kamperfoelie* zelf (*Lonicera periclymenum*) mèt name es *sjlengerkroed*, *boswing*, *melk-*, *memmezuikerkes* en *piepke*, versjiene de knuup al veur de winter en vervolges de blaar al vreg in 't jaor aan de rankende sjtengel. Dan kump de geit es ièrsjte um daovan te vraete. De term *geiteblaad*, *wille -klee* is de vertaling van 't twiède deil van de (ouwe) Latiense naam: *caprifolium*.²⁷ De, veural saoves, zalig rukende bloom haet 'n piep-echtige krolvörm, tegeliek woorte van 't hout vreuger tabakspiepe gefabriceerd. Ze weurt neet es onkroed gezeen. Kinger zoek nectar droet. Preventief taeg asma sjtruide me de blome op de vloer.

Aafbeelding 12: Wille gièr, drek, broenheilige, geitepoat (*Aegopodium podagraria*).

'n Onopvallend onkruudsje op 't land is *kalbeske*, (*sjiepersj*)*tesjke*, *tesjekroed* of *bruuëdjes*, woamèt *herderstasje* (*Capsella bursa pastoris*) is bedoeld. Me haet gekeke nao de vorm van de zaodduèskes, die mèt hun sjtaelkes taeves laote dinke aan laepelkes: *laepelkeskroed*. Omdat de zäödsjes rammele in de 'tesjkes', huère v'r *ratelaerke*. Wiejer geuf 't plentsje mèt ziene dunne, hoage sjtengel d'n indrök van 'n *mager menneke*. Vrouwe verzamelden 't vreuger es middel taeg (naas)blojinge.

Aafbeelding 14: Mier, voëgelkroed (*Stellaria media*).

Aafbeelding 13: Kalbeske, laepelkeskroed, bruuëdjes (*Erophila verna*).

Um dezelfde rae zègke ze *mager menneke* taeg de vroegeling (*Erophila verna*), 't kaal *ermeudsje* wat op erme zandgrond al bleujt es nog niks andersj baove de grond kump.

Nao gelang de zaadvorm bie witte krodde (*Thlapsi arvensis*) ontsjtonge (*herdersj tesjke, boerekaersj, tesjkroed*).²⁸ Vreuger ginge die ‘tesjkes’ es boeremosterd door ‘t aete. De sjtengel mèt greun, ron ingesjneje zaodduèskes zuut op ‘t ièrsjte gezich oet es *palmkroed* (vergeliek *buxus*).

’n Veld vol *zemp* zuut leechgaevend gael oet. *Zemp* of *zennep* (herik, *Sinapis arvensis*) geit truuk op ‘t Latiens *sinapis* (= mosterd). *Herrie* is ’n verbastering van herik. Baove de kruusblome zitte gesjlaote blometröskes. Veer zègke ouch nog *wille mosterd, flaor- of koolzaod* (en nog de nuèdige plantesjelweurd).²⁹ Oet ‘t donkerbroen, oliehouwend zaod, wat tièntalle jaore kiemkrachtig blief, weurt mosterd gewonne. Veugel zint gek drop.

’n Ander *mosterd(kroed)* is barbarakruud (*Barbarea vulgaris*), vanwaegge ziene lange, iele sjtengel ouch bekènd es *magermannekes*.

In *deder-, boter- of gekkezaod* (*huttentut, Camelina sativa*) zit olie dae riek is aan Omega-vetzure. Tièn kilo bringk drie lieter op, ouch toegepas in olielampe en es biodiesel. Vermoedelik is gek ’n interpretatie van huttentut.

Aafbeelding 15: *Zemp, herrie, wille mosterd* (*Sinapis arvensis*).

In de wei zuus se dèks *boterblome* sjtaon, die veer ouch *bottersjtang, hane-, kaovoot* en *krao(je)poat* neume vanwaegge de blaar in de vorm van ’ne poat van die bièste. *Kraopoot* heisje zoawaal de *akkerboterbloem* (*Ranunculus arvensis*), de kroepende soort (*R. repens*) es ouch de scherpe boterbloem (*R. acris*), de lètste ouch *goldblom* en *brandkroed* vanwaegge de sjerpe anemonol dae op de hoed Brent, mèt es gevolg roaj plekke en blaore. Ze huère alle drie bie de enigszins vergiftige saorte. Vreuger deeg me mèt de blome boter kleure.³⁰

Kraopoot, kroepgraas en *iezerkroed* zint volksname van varkenskers (*Coronopus*). De Latiense naam beteikent kraaienpoot, nao de vorm van ‘t blaadrozet. ‘t Kroed deent es verkes- of vogelvoor.

Gewoon varkensgras (*Polygonum aviculare*) is ’n tredplant, die veer kènne es *kroepgraas, iezerkroed* en *doezendknou* vanwaegge de ‘doezende’ knuip in de sjtengelen. ‘t Kruup tösje en euver sjtoeptegele en aan waegkante.

Aafbeelding 16: *Pisblome en boterblome* (*Taraxacum officinale* en *Ranunculus*) in ‘t heuvelland.

Zwaluwtong (*Polygonum convolvulus*) is ’n doezendknou- en klummende, rankende soort, in ‘t plat *hagenrank, winde, wikke* en *draai*. *Sjwalbertong* nao de vorm van ‘t blaad, *wil buènekes* vanwaegge de dopvröchte of neutsjes. ‘t Zaod van deze *wille boekent* zou waervaster en aeve nöttig zin es van boekweit.

Wièinig waardering bliek oet de volksname *puim, puin, peek, peel, sjmele, sjeetvoel, onkroed, knou-, verkes-, trèk-, sjoonsreem* en *hoonderderm* veur kweek (*Elytrigia repens*).³¹ Ze kruup mèt dermechtige, witte sjtengelen euver de grond. Hun zouwe af en toe, veur hun gezondheid, op zeuk zin nao dit *hondsgras*.³²

Veur wandelaere is *klit(s)(kroed), stekelverkske, bedelaers-, soldaoteloes* (kleine en grote klis, *Arctium lappa*) bès waal irritant, want ‘t blief mèt zien wollige sjtekelbölkes aan de kleier plekke. De wortel weurt toegepas bie ouwerdomssoeker, reuma, jich en puiste.

Kleefkruid (*Gallium aparine*) of *klit(s), plakplant* klèt zich mèt mini-häökskes op ziene lange sjtengel en blaar ouch vas aan vach en kleier. Kinger plaoge dao gaer mèt Bloodsjtelpend wondkroed.³³

‘t Herkènne van sjermbloem blief lestig. *Fluitekruid* (*Anthriscus sylvestris*) neume veer *pinksterblom*, meh ouch *toeter- of piepkroed* umdat ze daovan ’n fluitsje sjnieje.³⁴ Daoveur moes se in de holle sjtengel mèt aan de onderkant ’ne knou, euverlangs ’ne sjnee make. Ze liekent vööl op ribzaad (*Chaerophyllum*), woadoor ze same door

Aafbeelding 17: Klets-kroed, bedelaers-, soldaateloes (Arctium lappa).

't laeve gaon es (*wille*) *kervel*. Fluitsjes sjnieje moes se waal mèt de gooj plant doen, want *dölle kervel* (gevlekte scheerling, Conium maculatum) is gebruik gewore in de beröchde gifbaeker veur de filosoof Socrates!³⁵ Kènmerkend zint de vlekke op de sjtengel.

De volgende soort liekent vööl d'rop: engelwortel (Angelica archangelica) ofwaal *ingelekroed*. De ingel Gabriël zou aan 'ne kloezenaer verkondig höbbe, dat de plant oes zou besjerme taeg de pes en ander epidemieë. Me gebruikden 't preventief taeg besjmetting en es maagversjterker. Ander name: *vossekroed*, *weieprach* en *neugekrach*.³⁶ De gesjnipperde aromatische sjtengel weurt es 'angelique' euver gebak gesjtruid.

Um 't gans ingewikkeld te make besjiteit ouch nog *wille*, *vergiftige (moeze)kervel*, *kelder* of *wille*, *witte*, *dolle*, *kromme*, *hondspeterselie*, *iezerbloom (dolle kervel*, Chaerophyllum temulum).³⁷ Keu die van *dronker* gevraete höbbe gedrage zich of ze zaat zin. Pas op, 't blaad haet vööl weg van *keukekervel* (Anthriscus sylvestris). *Duivekervel* (Fumaria officinalis) weurt gaer door doeve en keu gevraete, dat verklaort *doevekrop* en *koograas*, tegelijk liekent de 'sjpoor' van de bloom op de krop van 'n doef.³⁸ Ze is bloedzuverend, heilzaam bie geelzucht meh vergiftig. Bereklauw (Heracleum sphondylium) heisj ouch *toeterkroed*.

Mèt de sjermbloom die in 't plat *sjaopnuuët* heisj, weurt de aardkastanje (Bunium bulbocastanum) aangegave. De neutsjes (wörtelkes) greuje onder de grond en woorte gekweek es greunte, meh zint zijwoar te vertaere. Vreuger 'n afrodisiacum.³⁹ 't Blaad kènt es peterselie en 't zaad in plaats van karwij gebruik waere.

Aafbeelding 18: Gemein raket, ouwe gries, dikkop (Senecio vulgaris).

Klein kruiskruid (Senecio vulgaris) haet de volgende dialekname: *gemein* (= *algemeen*) *raket*, *kruusblaad*, *krutskruudje*.⁴⁰ De sjtaonde zaadhauwtjes zeen oet es raket. Kanaries en vinke vingen 't zaad heerlek, èvvel dit *kanariekroed* is veur ander dere vergif. Kruis is waarsjienlik 'n verbastering van gries, de vreugere naam waor grijskruid of *ouwe gries*. *Dikkop* wies op 't gezjwolle blomeköpke. 't Gries/wit vröchploes versjient sjnel op de blome, daarom: *pluuskes*.

Boskruiskruid (Senecio sylvaticu) haet es Limburgs equivalent: *sjpinderik*, umdat de blaar en blomesjtengel aanvankelijk sjpinnewebechtig behoord zint.⁴¹

Raket (Sisymbrium officinale) neume v'r *ratte-*, *henne-*, *vlies-* en *iezerkroed*, ratte es verbastering van raket? Zengersj doen mèt dit *zengersjkroed* hun veurdeil, want vermengk mèt honing is 't sjliemoplossend.

Roaj mier en *roej pimperl*, sjtaon veur *guichelheil* (Anagallis arvensis).⁴² 't Lich-road bleumke, of de blauwe variant, fungeert es baromaeter, want es duuster waer op koms is sjluut 't zich.

Veugel en hinne vraete gaer *mier* of *voëgelkroed* (*vogelmuur*, Stellaria media). 't Duutsj Miere beteikent klein en besjeie en dat is 't.⁴³ Soms huërsje se euverdrachtelik *amezeik* in plaats van *mier*.

Op sjteine moere vörmp *mier*, *amezeik*, *ièwig laeve* (*muurpeper*, Sedum acre) grauze. 't Euverblievend, sjerp sjmakend (*moer)vètplentsje* woort indertied es paepier gebruik.⁴⁴

Distele zint bekènd um hun geniepige deun. Vanwaeg de deun waere ouch ander saorte es die van *Carduus* distele geneump. 't Geit dan um de gesjlachte *Cirsium*, *Sonchus* en *Onopordum acanthium*. De meis veurkommende is de *akkerdistel* (C. arvensis) ouch *naetel*, *sjaekel*, *paersjdistel*, ze weurt aan paerd gevoord.⁴⁵ *Moostemdistel* (C. oleraceum), taeves *paersjdistel*, sjteit in de moostem en liekent vööl op (*wille*) *artisjok* en *kardoen*. De sjtaekelige distel (Carduus acanthoides) kènne veer es

sjaekel, kniensvoor, zoermèlk en gauzetong. De melkdistel, mèt lichgael blome (S. oleraceus) haet mèlksaap in häör hol sjtengele: zoermèlk, mèlkplant, -sjpier, -dissel, zouw-, dauw-, toen-, paerjdistel, gauzetong, graafstam, mollesalaat, kniensvoor.⁴⁶ De maria- of vrouwedistel (Silybum Marianum) is herkènbaar aan de witte vlekke op de blaar, die volges de legende zint ontsjtange wie Maria Jezus aan 't voede waor. Good veur de laever. Vreuger dachte ze dat 'n hèk van distele es bliksemaafleier functioneerde.⁴⁷

Aafbeelding 19: Sjaekel, kniensvoor, zoermèlk, gauzetong (Carduus acanthoides).

Langs de rein van bösj en waeg greujt de hokjespeul (Astragalus glyphyllos), bekènd es *waegetric*, *wiefkesvaren* en *reinvaar*. De onaeve gevaerde blaar höbbe get weg van 'n varen. De luit is verdeild in twiè hökskes, gevöld mèt zaod.

Zuringsaorte waere algemeen es *serél*, (*zoer*)*ampel*, -moos aangegaeve. Ampel kump van 't Duutsj. *Paardenzuring* (Rumex aquaticus) of *paersjerél*, *paerds*(zoer), -blom, -blajer, *zurkel*, *so(e)rel*, *judenoar*, *spel*, *stroeve*, *zuurmoos*, *paerd*(sblom) deent es keukekroed in sjla en sop (neet te vääöl), zjuus wie *ruits*, *zoerblaad*, *zurkel*, *zoormoos* woamèt veldzuring (R. acetosa) weurt gemeind. 't Zoer biet zelfs iezervlekke weg oet linne sjtof. Kinger, die gaer op zoa'n *zoerblaedsje* knauwele, moete dat neet te lang doen, want dat biet 't glazuur van de teng weg. Schapenzuring (R. acetosella) haet get kleiner blaar en weurt gaer door sjäöp gegaete: *sjaopsserél*, *wille serél*, *zoormoos*. De plant is wörmdrievend en bloodzuverend. Taege waterzuring zègke ze *partblaar*.⁴⁸

Um de sjaartvorm van ziene bleujsjtengel weurt heermoes (Equisetum arvense) vergeleke mèt *katte-*, *ratte-*, *vosse-*, *paerdesjtaart*. *Kattekroed* is 'n verbastering.⁴⁹ De boew van de plant lièt aan *brem* dinke. Mèt 'n aaftrèksel kèns se wonde zuver make, wat genezing zal bevordere. Good veur kneuk en gewrichte.

Aafbeelding 20: Vosse- of kattesjtaart (Equisetum arvense).

Aafbeelding 21: Hanepoat, mael (Chenopodium album).

Schaafstro (E. hyemale) is familie meh vergiftig, ze kreeg de name *katte-*, *ratte-*, *paerdesjtoets*. Es sjaaf- en poetsmiddel neume ze 't ouch *vaegkroed*.

Melganzevoet (Chenopodium album) heisj bie oes *rib*, *ganze-* of *hanepoat*; ('t blaad) *dauwkuèl*, *wille mel(d)e*, *melemoos*, *mael* umdat aan de onderkant van de blaar 'mael' zit. Vreuger woort 't blaad gegaete.

De saort uitstaande melde (Atriplex patula) ofwaal *sjeetmael*, maak vanoet de wortel lang sjeut. *Belboun* wies nao de greun bleuj-belkes aan de sjtengel.

'n Hardnekkig onkroed is kaal of klein *knopkruid* (Galinsoga parviflora) te huère aan *franse drek*, *fransozekroed* (in de Franse oorloge versjpreid) en *duvelskralle*.⁵⁰ De knoepvormige bleumkes zint hiël petieterig ten opzichte van de blaar. Ze höbbe 'n oranje-gael hertsje umgaeve door vief witte sjtraolbleumkes, wat verantwoordelik is veur: *kruuskeskroed*, *boterblom*, *kamille*. Kènt es sjla gegaete were. Op 't ièrsjte gezich haet dit *patattekroed* get weg van de aerappelplant.

Veural vreuger waor de gele *ganzenbloem* (Glebionis segetum) 'n onoetroeibaar onkroed op d'n akker, luuj sjolle neet veur niks op dit *alverdreet*, *alverdrief*, *albederf*, *alverderf*.⁵¹

Aafbeelding 22: Franse drek, duvelskralle (Galinsoga parviflora).

Geneeskrachtige plante

☞ *Lèt op 't veurbehoud bie medische informatie! Gank bie gezondheidsklachte nao 'nen dokter!*

Neet allein bepaald onkroed haet zien nôt, meh daonaeve greuje plante die extra heilend zin en die naoderhand de start zint gewaes veur oos synthetische poeiersj en pille. 'n Aantal is oes bekènd oet de appetièk van vreuger, dat verraajt 't woord officinalis es twiède weitesjappelijke naam. In dees categorie is 't woord thee synoniem aan gezond. Es keukekroed komme v'r *rozemarien*, *self* (salie), *waterkaarsj*, *citroenmelisse*, *hyssop*, *sjpiekolie* (lavendel) en *gember* taeg. Ander saorte sjtaon in 't wild.

Aafbeelding 23: Komkommerkroed, boerinneke (*Borago officinalis*).

Umdat de jong blaedsjes van *bernagie* (*Borago officinalis*) nao komkommer sjmake, weurt ze dèks in de koalef geplant, me zaet *borage*, *komkommerkroed*, *boerinneke*, *sjaeknaas* (bloom) en *nachleechske* (bloom geuf d'n indrök van 'n driendend waxineleechske (Uittien)). O.m. geneeskrachtig veur reumatiek, jich⁵² en nere. De olie veur huidklachte.⁵³

Wille tijm (*Thymus serpyllum*), bekènd es *heilkröed* taeg maagklachte, griep, koppien, hooste, zuvert longe en blood, neume ze ouch *krietje-durch-die-natur*.⁵⁴ 'n Vootbad zou de menstruatie bevordere.⁵⁵

Thee van *iezerkroed* (ijzerhard, *Verbena officinalis*) mèt zien iezersjterke sjtengele, verdrief koorts en geuf laeveskrach. 'n Compres um de kael hölp taeg heisjheid en koppien. 't Zou hekse en koaj geiste aafwaere.

De lièg bie de grond greujende ereprijs (*Veronica*) kreeg de 'ièrepries' es universeel heilplant. Zoa heisj mannetjesereprijs (*V. officinalis*): *wille thee*, *thee-ingel* en *grondheil*. De hemelsblauw kleur ontlok de name: *blauw mier* en *levrouwweblumke*. *Henneske* es verbastering van menneke. Taeg veldereprijs (*V. arvensis*) zègke v'r *blauw mier*. Vanwaeg de dermechtige krunkelige wortel in de grónd neume ze klimopereprijs (*V. hederefolia*): *henne- of hoonderderm*.

Aafbeelding 24: Blauw mier, wille thee, grondheil (*Veronica*).

De *pis-* of *zeikbloom* (paardenbloem, *Taraxacum officinale*) dreug vööl dialekname. Pis/zeik kump van zien urinedrievende wèrking. Wiejer *gal* (bevordert galaafsjeing), *zoermèlk* ('t zoer, wit saap in de sjtengel, kènt de huid irriteren), *molsjla* (de jong aetbaar blaar), *kèttekroed*, *kniensvoor* (blaar), *luus-*, *lint-*, *paersjblom*, *wit lempke* (bloom en ploesbol).⁵⁶ Vanwaeg de wortel die ummer wir oetlöp nao 't aafhouwe: *sjoep*.

Stijve ogentroost (*Euphrasia officinalis*) dank zijne naam aan de vermeinde geneeskrach (troost) bie ougkrenkdes, dit volges de signatuurlìer, woobie kènmerke van 'n plant waere vergeleke mèt onderdeile van 't miensjelijk lief. Ze zouwe 'n aanwizing gaeve veur genezing.⁵⁷ De gekleurde aojersj zeen oet wie 't miensjelijk oug, daarom de name *lanteernke*, *luchterke*, *ougeklaor*. *Ratelaerke* wies nao zien zaodduèskes mèt rammelende zäödsjes.

Volges dezelfde opvatting zouwe de donker vlekke op de blaar van *longkruid* (*Pulmonaria officinalis*) wieze nao de longe en daoveur genezend zin. Nao 't beeld van de blome zègke veer *slevrouwetepels*.

Aafbeelding 25: Heilbein, aezelsoare (Symphytum officinale).

'n Pepke van *vèt-*, *zjwat-*, *sjäörwortel*, *heilbein* (*smeerwortel*, *Symphytum officinale*) es werme umsjaag, heilt beinbreuke, sjpataore, zjwaere en bloodoetsjortinge.⁵⁸ De wortel is zjwart, van binne wit en sjliemerig. De plant mèt groate blaar es *aezelsoare* of *kalvertonge*, deeg me op zölder hange um te druège o.a. veur toebak, daorum: *zölderklummer*, *tabaksplant*.

Mèt *vrattel-* of *sjtinkkroed*, *duvelsmèlk*, *goudwortel* bedoele v'r stinkende *gouwe* (*Chelidonium majus*). Insjmaere mèt 't oranje saap oet de sjtengel deit, ze zègke binne ach daag, de vrattete verdwiene.⁵⁹ Deze *broenheilige* waor veural vreuger geneeskroed veur laever, gal en ouge, meh ze sjtink en is get vergiftig.⁶⁰

Guldenroede (*Solidago virgaurea*) fungeerde es *wondkroed* bie kneuzinge en sjniewonde. Gorgele deit me bie kaelontsjtekingen en neerkwaole.

Agrimonie (*A. eupatoria*) is heilzaam veur de laever en woort vreuger toegepas es wondkroed en gorgeldrank. Bie oes bekènd es *havermonie*, *laeverkroed* en *bosjthee*.⁶¹

Aafbeelding 26: Vrouwemantel, wolfsklauw (Alchemilla vulgaris).

't Geploajd blaad van *vrouwemantel* (*Alchemilla vulgaris*) zuut oet es 'n ouwerwètse vrouwecape, meh ouch es 'ne *wolfsklauw*. De thee van dit wondkoed hölp bie maag/dermklachte en is sametrèkkend, zoa zièr dat de baarmoeder nao de bevalling zien oarsjpronkelijke gruetde truuk krieg.⁶²

Door 't ruike van de wortele van *loezekroed* (heelblaadjes, *Pulicaria dysenterica*) kens se luus en vluè verjage, dus ouch de kleierloes, die dysenterie euverbringk.⁶³ De thee van dit wondkroed zuvert longe, maag en blaos; gorgele bie ontsjtaoke kael.

Van *sjieteblood* (*waterdrieblad*, *Menyanthes trifoliata*) make ze laxerende thee.

Gezeen ziene volksnaam fungeerde *heilandsknoep* (kruidvlier, *Sambucus ebulus*) zeker es geneeskroed. 'n Aafkaoksel van de knoep (wortel) is heilzaam taeg waterzucht. 'n Pepke van bloom en blaar zou helpe taeg jich en aangezichspien.⁶⁴ De besse zint vergiftig.

Aafbeelding 27: Heilandsknoep (Filipendula ulmaria).

De krujig, rukende *spirja* (*moerasspirea*, *Filipendula ulmaria*) die gaer langs water sjeit, haet sjerme-trosse in de vorm van 'ne geitebaard of bokkesik, daovandan: *waterbloom*, *lis*, *geitebaard*, *bokkekroed*. De koortsdrievende thee van de blaar hölp taeg ontsjtaeking, zenuwe en jich. Vreuger oetgesjtruid in hoezer en kèrke um de geur.

Drie saorte potentilla: ganzerik⁶⁵, tormentil en *zilverschoon* (resp *Potentilla anglica*, *P. fruticosa*, *P. anserina*), helpe taeg maag- en dermkrampe en waere daorum es *krampkroed* betiteld. Bie de lètste huèrsj se ouch *zilversjien*, *-kroed*.⁶⁶

Wilde *bertram* (*Achillea ptarmica*) woort toegepas um 't neeste op te wekke en zoa tandzjwaer te genaeze, me zaet *zjwaerkroed*, *witte theebleumkes*.⁶⁷

Sofiekruid (*Descurainia sophia*) heisj bie oes *vuurkroed* omdat 't heit en sjerp van sjmaak is. Vreuger wondkroed.

In de zomer bleijt 'n ech *zonnekroed* (malrove, *Marrubium vulgare*), de viltige blaar besjerme taeg te vööl verdamping. Geneeskrachtig taeg sjiemechtige boorsjkwaole.

Waerde weurt dèks in geld oetgedrök, dan moet *hondergöllekroed*, later aangepas tot *doezendgöllekroed* (*Centaurium erythraea*) 'n gewichtige plant zin. Ze weurt ingezet taeg koorts, maagklachte en laeverkrenkdes en haet 'ne bitter dae good is veur de spijsvertering.

Aafbeelding 28: Waegtrae, keuke-, pielkroed (*Plantago major*).

Euveral op en langs pajer woa luuj loupe sjeit *waegtrae*, *-berei*, *-zaadje*, *-traan*, *wegbrèj*, *-wortel*, *kniens-*, *patersjblaar*, *hazegerf*, *zoeremoos*, *keukekroed*, *rib* ofwaal *weegbree* (*Plantago major* ssp. *Major*).⁶⁸ Haze en knien vraeten 't gaer. *Pielkroed* refereert aan de blome die wie piele de loch in sjtaeke. In de tied dat nog gein wondverband of pleister besjtong, lagte de luuj 'n friesj en sapig blaedsje op wonde, zjwaere, oetsjlaag, insectesjteke en naeteljeuk. Ièrsj de roewen onderkant, daonao de gladde baovekant (Uittien). Anti-hoosmiddel. Veur smalle weegbree (*Plantago lanceolata*) geldt 't zelfde, ze heisj ouch *hazegerf*. *Gauzetong* en *hondsrib* nao de sjmaal blaar mèt rubbele.

Mèt *kaaske*, *kattekiès* of *bruèdsjeskroed* weurt *kaasjeskruid* (*Malva silvestris*) bedoeld.⁶⁹ De nog zachte, platte kièskes of bruèdsjes zint aetbaar. De aafgekaokde blaar helpe taeg ontsjtaoke sjiemvlieze. Bie tandpien hölp op de bloom knauwele. Wondkroed.

Es se nao 't vröchbeginsel kieks mèt 't model van 'nen ouwerwètse Judenhoud, sjnaps se de naam jodenkers (*Physalis alkekengi*), meh de meiste luuj neume de plant *lampiönnekes* vanwaeg de opgebloaze, oranje, crêpe-echtige kèlkbloor van de vröch. Dao binnenin greujt 'n oranje-roaj kaersj. De plant is 'n waterdrievend geneesmiddel. De *lampiönnekes* vörme 'n opvallend element in druègboekètter.

Umdat de blome get weg höbbe van piepe of laepelkes zègke veer taeg de pijpboom (*Aristolochia clematis*) *piep(keskroed)* en *laepelkeskroed*. Heilzaam bie bevalling.⁷⁰

Aafbeelding 29: Kattekiès, bruèdsjeskroed (*Malva silvestris*).

Aafbeelding 30: Lampiönnekes (*Physalis alkekengi*).

Duitse pijp (*Aristolochia macropylla*) is 'n forsjer klumplant met groate ron blaar, ze weurt vertaald nao *moffepiep*. In oastelike grensgebiede waere Pruujsje dèks es moffe betiteld. De naam *oosterlucie* is 'n Duutsje verbastering van *aristolochia*.⁷¹

De bloom van knopig helmkruid (*Scrofularia nodosa*) zuut oet es 'ne helm. Wortel en blaad woorte ingezet es *heilrasj* bie zjwaere, sjörf en 'de krets', puiste en exceem. Rasj geit truuk op rappig, rääfke, schurftig.⁷²

De knol van *finnekum* of *finkel* (*venkel*, *Foeniculum vulgare*) weurt es greunte gegaete. De olie oet de vröch wèrk taeg maag- en dermkrimp.

Aafbeelding 31: Hummesknuiptes, reinevaar, wörmzäödsje (*Tanacetum vulgare*).

Typisch is dat sommige plantename in mièvoudsvorm waere gezag, zoa-es *pinksterblome* en *hummesknuipkes*. Bie de lètste kieke v'r nao de gael knoupvörmige blomköpkes van boerenwormkruid. Ouch roomse kervel (*Myrrhis odorata*), de blaar ruke nao anies, weurt um zien blome es *hummesknuipkes* betiteld. Moederkruid of *tuinkamille* (*Tanacetum parthenium*) mèt witte bleumkes en gael hertsjes, heisj (*witte*) *hummesknuipkes* meh ouch *mater*, *moder-*, *moorkroed*, umdat 't weeë zou opwekke en kraomkaorts taegegaon (moor is verbastering van moder).⁷³ *Sjummel*, umdat ze in de sjièm gauw las haet van meeldauw. Geneeskrachtig bie migraine en koppen.⁷⁴

Aafbeelding 32: *Hummesknuipkes*, *moorkroed* (*Tanacetum parthenium*).

Vergiftige plante

Tösje vergiftige plante zuus se vraem genoeg dèks heilplante sjtaon. Dat haet alles mèt de dosis te make, vergelièk ouch de homeopathie, die mèt sjterke verdunninge werk.⁷⁵

☞ 'n *Waarsjuwing* is hie op zien plaats, doog *geneeskroed* allein gebruke in euverlèk mèt 'nen dokter!

De Gelderse roos (*Viburnum opulus*) is gein familie van de roas en weurt, gezeen zien veurkomme en bleujwies *balroas* en *wille vlier* geneump.⁷⁶ De volksnaam *sjnieëböl* zal 'n vergissing zin want zoa heisj de soortgenoot mèt witte bolvormige blome, in 't Nederlands: sneeuwbal (*Viburnum lantana*).

Speenkruid (*Ranunculus ficaria*) kènne veer um zien goudgael kleur es *kleine gouwe*, *boterbleumke*; de wortelknolle zint verantwoordelik veur *hane-*, *katte*, *papekluètsjes* of *haenekes*. Toegepas es *vrattelkroed*.

Aafbeelding 33: *Papemötsje* (*Euonymus europaeus*).

Papemötsj en *patersjhood* komme op 't zelfde neer es kardinaalsmuts (*Euonymus europaeus*), de roaje bonnèt van 'ne katholieke geistelike, kènmerkend is de in vere gesjplete, vergiftige, bes.⁷⁷

De vuurraoj vröchte van 'n soort heggengroos (*Rosa corymbifera*) höbbe dezelfde naam, meh ouch *vuurerpel*.

Kartelblad (*Pedicularis palustris*) weurt *fistelkroed* geneump umdat me dach dat 't fistels zou genaeze.

Sommige vergiftige saorte höbbe 'n geisverrumende wèrking. Ze huère tot de familie van de Nachtschade (*Solanaceae*), zoa-es aerappel, tomaat, alruin, wolfskers, doornappel, *bilzেকnuid*. De lètste (*Hyoscyamus Niger*) is 'n heksekroed, v'r neume 't *malle willemkroed* en *verkesboan*.

In de name van vergiftige plante kumps se dèks de weurd duvel, wolf, vuur of döl taeg. Wolf sjteit veur duvel umtot dees plant bie hekseprocesse woort gebruuik, mèt 't vergif zou op wuif gesjaote zin. Duvel is synoniem veur de koaj geis. Vuur beteikent 'n soort agresieve plantesjummel, döl is 'n ander woord veur duzelig en krankzinnig. Same mèt de volksname nachtscha(ai), -schaal en nachtegaal veur versjillende vergiftige of sjajelike saorte, houwe ze 'n waarsjuwing in.⁷⁸

Aafbeelding 34: Doeëdkroed, duvelskaersje, dölappel (Atropa belladonna).

Met *duvelskaersje*, *-kralle*, *sjaopbes*, *duzel-* en *dölappel* bedoele v'r de zjwarte *döl kaersje* van *doeëdkroed* of *wolfskers* (Atropa belladonna). Dao in zit utersj vergiftige atropine, 'n kind kènt van drie besse doad gaon. Bie optisch onderzoek dröppele ougartse 'n miniem hoeveelheid mèt es gevolg dat de pupille wied aope gaon sjtaon. Vreuger dege vrouwluuj dat um knap oet te zeen, dat verklaort de naam: *schoonvrouw* of *bella don(na)*.⁷⁹

De besse van zwarte *nachtschade* of *nachtegaalskroed* (Solanum nigrum) heisje *wolfsbes*, *hondskers*, *duvelskralle*, *-kaersje*, *hondskralle*.⁸⁰

Sjtaekappel, vröch van de doornappel (Datura Stramonium) haet vööl weg van 'n boumnoot, ze haet zoa'n zelfde sjaal, mèt dit versjil dat dees sjtaekele haet.

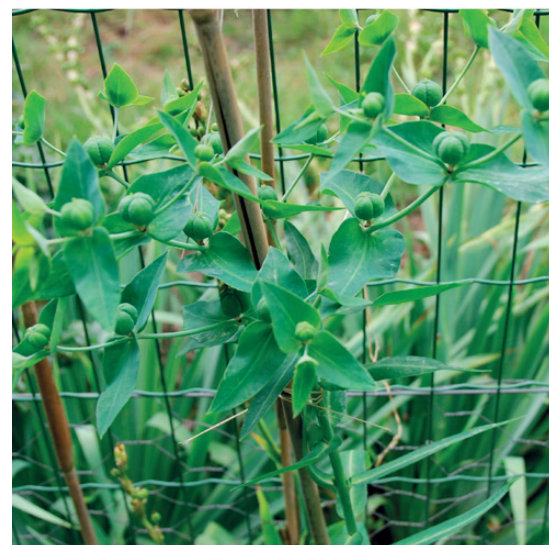

Aafbeelding 35: Sjtaekappel (Datura Stramonium).

'n Klein aantal zjwarte *duvelskralle*, *-kaersje* van bitterzoet (Solanum dulcamara), ouch *nachtschaal*, *zeut-*, *sjtinkhout*, kènt al veur verlamingsversjiensele zörge.⁸¹ Bie 't knauwele geit de sjmaak van bitter nao zeut. De bittere sjmaak hêlt 'n waarsjuwing in, door de naam duvel te gebruke zouwe kinger aafgesjrik waere.

In vööl tuine is *Frans greun* aangeplant, dat zint *taxuspalme* (Taxus baccata) es greunblievende hêk. Neet allein de roaj krelkesvröchte van dees plant, *sjnotbeer*, *-naas*, *-bel* en *gifpepelke*, zint zjwoar vergiftig, meh ouch de naolde.⁸² De Nederlandse benaming venijnboom liêt dat baeter zeen. Ein tekske mèt fieftig naolde is al fataal veur miensj en deer. De name *kèrkef-* en *gifboom* zègke dat ouch, ze sjeit trouwens dèks op begraafplaatse.⁸³ Van 't hout maakde me vreuger pielebäög.

De aanblik van de bloom van de monnikskap (Aconitum napellus) ontlok de volksname: *papemötsj*, *patersjkap*, *dokter in den wagen* en *paerdjes*. Ze sjeit in de beuk es moordkroed. De plant is zoa vergiftig, dat allein al bie 't aanrake brubbelkes op heng en erm versjiene!⁸⁴

Aafbeelding 36: De 'koffieboane' (kloesvröchte) van molmoes- of rattekroed (Euphorbia lathyris).

In de koalef plant me dèks *mol(moes)-* of *rattekroed*, *molleplant*, *heksemèlk*, *kruutsblad*, (*koffieboan*)*wolfsmelk* (kruisbladwolfsmelk, Euphorbia lathyris) um de molmoes (woelrat) te verjage.

Sint-Teunisvuur (van Antonius) (moederkoren, Claviceps purpure) waor vreuger 'n versjriekelik onkroed in 't kaore. Door vermenging vergiftigde 't ongemerk 't broad.

Vingerhoedskruid (Digitalis purpurea) tuint zich mèt 'ne *toorts* prachtige klökskes aan eine kant van de sjtengel. De bloom van *onsliefvrouwvingerhood* deit aan 'ne *piepekop* dinke meh ouch aan *nuuj (naai, nièj) heudje*. Van de blome vertelde me vreuger, dat 't de sjeulkes waore veur vermeujde elfjes, die magische krachte gaove aan de blome, zoadat dere zoa-es vosse, dees es heisje koeste drage. Daodoor koeste de dere sjtiekem ongehüerd mèt ein kalle.⁸⁵ 't Kroed weurt toegepas in hartmedicatie.

Afbeelding 37: Piepekop, niëjheidje (Digitalis purpurea).

Afbeelding 38: Krök, bruuëdjesblom, sjaopsoare (Agrostemma githago).

Vreuger vörmde de (*kaore*)roos (bolderik, *Agrostemma githago*) hardnekkig onkroed in 't kaore, me zag *valsje kaore-*, *bruuëdjes-* en *krök(keblom)*. 't Zaod vergiftig 't roggemael, dat dador blauw kleurt en 'ne sjerpe, bittere sjaak krieg. *Krök* in de betekenis van onkroed.⁸⁶ De lang sjpitse blaar sjtaon taegeneuver ein en zint viltig behaard: *moeze-*, *sjaopsoare*.⁸⁷ Luuj neume häör ouch *christusoug* kiekend nao 't deep paars bleumke mèt zjwart oug. In de homeopathie gebruik taeg dermklachte.

Sint-Jaokobskroed (Jacobskruiskruid, *Senécio Jacobaéa*) krieg regelmaotig beziek van de gelieknamige bonte Sint Jaokobskaever, èvvel is veur ander dere fataal, laever en nere waere aangetas. Veural gevièrliek es plantedeile zich door 't hui höbbe gemengk.

Hiël good te veur te sjtèlle zint de name: *baby-* of *vader-in-de-koekas* en *loermenneke* veur de aronskelk (*Arum maculatum*) gezeen ziene knots in de bleujkolf, wat ouch get weg haet van 'n sjlang mèt zien tong.⁸⁸ Bie de geliekende *slangenvortel* (*Calla palustris*) zègke ze ouch *aronskelk*, meh taeves *sjlangekroed*, *-tong*. Allebei drage ze vergiftige roaj besse.

In de *windblom*, *bosjvioal*, *duvelsklauw* of *vuurkroed* (bosanemoon, *Anemone nemorosa*) die in de bosj greujt, zit vergiftige anemonine.⁸⁹ De blomeblaar weie sjnel mèt de wind mèt.

Afbeelding 39: St.-Jaokobskroed (Senécio Jacobaéa).

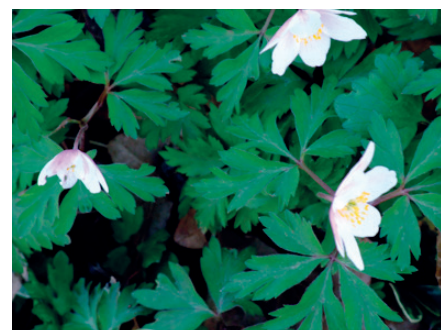

Afbeelding 40: Duvels-, hekse-, donderkroed (Hypericum perforatum).

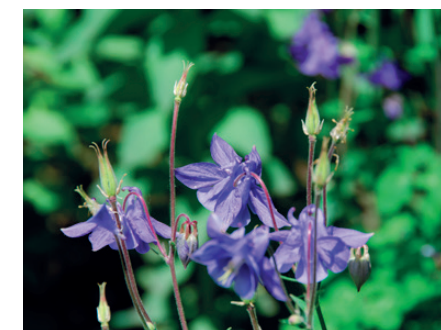
Kroontjeskruid (*Euphorbia helioscopia*), bie oes bekènd es *wolfsmèl(i)k* en *duvelskuèl*, is vergiftig (kuèl veur d'n duvel) en blaortrèkkend, veural 't mèlksaap oet de sjtengel biet (gebruuk taeg vrattele).

De naam *sjietkroed* veur bingelkruid (*Mercuriales perennis*) sjleit op 't rontelum sjete van de gesjlaote zäödsjes, meh 't zou ouch 'n laxerende wèrking höbbe...

In 't heuvelland greujt salomonszegel (*Polygonatum multiflorum*) dae zjwarte, vergiftige besse dreug, veer neume häöm *dalkroed* en *jaokobslödder*, vanwaeg de sjtand van blaar en blometröskes.⁹⁰

Afbeelding 41: Windblom, bosjvioal (Anemone nemorosa).

Afbeelding 42: Pentufelkes, osleefvrouwblom (Aquilegia vulgaris).

Naaksjbleujer, kale juffer, kaal medam, kouw moel sjtaon veur *herfsttijloos* (Colchicum autumnale), 'n *druugblom* die zich in de herfs tuint mèt ein bloom op 'ne kale, voelwitte sjtengel zonder blaar.⁹¹ *Tijloos* van tiedeloos wilt zègke bleujend boeten 't seizoen.

Aezelsoare, rozezjiej, gipsjendouw, theebleumke, hondsvioal sjtaon veur ridderspoor, 't Latiens Delphinium beteikent dolfijn, de geliekenis betref de blomknuup, de huèrsj ouch *duufkes*.⁹²

't Zeldzaam peperboompje (Daphne mezereum) haet es Limburgs equivalent *k(w)elderhenske*, vermoedelik 'n verbastering van ein van de Duutsje volksname: kellerhals. Van de bietende, sjerpe besse kries se kaelpien ofwaal e 'kwaelend heiske'.⁹³

De mèt paarse blome geseerde akelei (Aquilegia vulgaris) huèrt bie de vergiftige saorte, de bloom weurt vergeleke mèt *pentuffelkes* en *pispötje*, meh heisj taeves *osleefvrouweblom*.⁹⁴ In Limburg inheems.

Buim en sjtruuk

Dèks sjtaon ze op 'n riej, de opvallende hoag, sjlanke buim die algemeen es *kannedasse, poppel(wiej), peppel, poeëpeler, wit-, belboum, belwiej* door 't laeve gaon.⁹⁵ In 't geval 't de oetheemse canadapopulier (Populus canadensis) betref zègke veer *kannedas, kannedaolder* en *klaterboum*. 't Is 'n krusing van de zjwarte populier x Populus deltoides oet 1750.⁹⁶ Op vööl plaatse aangeplant, dèks vanwaege 't hout.

De zwarte populier (Populus nigra) haet 'nen donkere, gegroefde sjtam en heisj *zjwarte, blauwe, greune kanadas, peppel, belboum*.

Es 't weit vèlt de witviltige, zilverige onderkant van de blaar van de witte abeel (Populus alba) op, de sjtam is gries. Bel sjtamp aaf van abe(e)l, albus beteikent wit, zoa kries se: *belle-, witboum, witte kanada*.⁹⁷

De blaar van de ratelpopulier (Populus tremula) trille bie eder windsje, daorum: *ratelaer, tril-, bel-, witwiej, klater-es*. Van dees *voelwiej*, leverancier van minder kwaliteit hout, make ze zjwaegele, kratte en klompe, daovandan: *klompéhout*.⁹⁸

Aafbeelding 43: *Kopwieje* in 't heuwelland.

'nen Echte nötsboum is de *wiej* (schietswilg, Salix alba), dat zuus se aan de massa en soort volksname. Van de salicine oet de boumsjaal weurt 'n ièwenoud piensjtillend en koortsverliègend geneesmiddel gemaak (aspirine). *Beenjethee* veur de gezondheid. Mèt al häör veurvoogsels doelend op sjtaonplaats of gebruik kreeg ze vööl name: *judasboum, sjmik, worf, vitsje(boum), klompe-, fluitehout, water-, zaal-, hang-, korf-, sjeet-, brook-, road-, kroep-, haag-, poot-, tamme-, voel-, bel-, sjtam-, sprok-, klater-, mandel-, bingwiej, bindwitse, wissen, treur-, troerwie, teen*. Taege de gesjnoeide vorm zègke v'r *kop-, krop-, sjtokwiej, sonk, ets, sjtronk, sjtob* of *soets*. Kop kump van 't Frans couper (sjnoeie). Sjnoeisels heisje *wieje-* of *bingtiène, witsje, vitsje, tak, poot, sjeut, ries, sjliet, twiege, sjtek, gaerde, goers* en *goetsje*, ze wieze op de buigzaamheid en 't gebruik um daomèt hègke en mangle te vlechte, vakke in 'n vakwerkhoes te riejje of ze te gebroke es gaerd en sjmieck. Door de ruèdlige kleur van de tek huèrsj se *ruuts, rits, rets*. De bleuj is ploezig, luuj neume die *kettekkes, miemkes, poeze(miem), muuskes, pluus* en *knuip*. 'ne Bleujende tak haet get weg van 'ne *rattesjtaart*.

Aafbeelding 44: *Witsje, sjeut, gaerde, goetsje* aan de kopwiej.

Aafbeelding 45: *Harrekop, herrentaere* (Carpinus betulus).

Umdat hae gereigeld sjnoeje good verdreug, weurt de haagbeuk (Carpinus betulus) vööl es hèk toegepas, veer zègke *beukehèk, harrekop, herrentaere, wit, sjteinbeuk*. De naam is 'n samesjtelling van harre of herre (sjpleet) mèt taer (boum).⁹⁹ De onreigelmaotige, ouwere sjtam zuut 'gesjplete' oet, hae besjiteit oet zgn. lieste. Van 't tej hout maak me tandraar, sjpake, vlaegele, houte hamersj, handvatte en hakblokke. De tek dene es sjanse veur de bakaove.

De beuk zelf (Fagus sylvatica) is ouch bekènd es *harrekop*,¹⁰⁰ 't hout es *pitsjbieën*. In de herfs kèns se *beukel, beukeneikel, verkes-* of *eikeneutjes* rapen onder de boum.

De *ies-* of *elseik* (Quercus sessiliflora) verluus sjwintersj gein blaar. Mèt *kaereik* bedoele ze de hel kaer (kern) zonder sjpint, van de bèste kwaliteit eike.¹⁰¹ De neutsjes heisje *eikel, eechel, eikelappel, klie-* en *verkesneutje*.

Bie de iep rich de volksnaam zich op 't Latiens Ulmus ofwaal *olm*, meh ouch *kanadas*.

Aan beids kante van de sjeut van 't samegesjtèld blaad, besjtaonde oet miè es 20 eiron deilblaedsjes van de *driedeun* of *akazia* (*Robinia pseudo-acasia*), zitte hiël sjerpe deun (1 sjeut + 2 deun = 3). De boum bleujt mè hangende trosse geurige zilverwitte vlinderblome: *zilvere* of *witte raege*.

'n Saort *ling* (lindeboom, *Tilia vulgaris*) die weurt aangeplant um ze in bepaalde (baog)vorm te leie of sjnoeje is de *leiling* (T. 'Pallida'). 't Hout is geleef bie beeld-sjniejersj. Bloesemthee los de sjliem op in de lochwaeg en nere.

De roaj vröchte van de *wil esj* of *haveresj* (lijsterbes, *Sorbus aucuparia*), waere gaer door liestersj en krammesveugel gevraete, daovandan: *krammeskieësjje*, *liester-*, *duvelskralle* meh ouch *papemötsje* en *hane-appel*.¹⁰²

Dat de kaersje van vogelkers (*Prunus pradus*) vergiftig zint huërsj se aan: *zjuwart hout*, *wil*, *honds-*, *duvels-*, *verkeskaersj* en (*bos*)*pes*.¹⁰³

't Sjneltgreujend, braekbaar sporkenhout (*Rhamnus frangula*) mè de volksname *honds-*, *klompepinne-*, *peggenhout*, *fluitestikker* gebruik me veur boanesjtake, houtskool, polfer, satépenne en klompe.¹⁰⁴ Oet de sjaal haolt me 'n (sjterk) laxeermiddel, daovandan *voelboum*. Èvvel voel beteikent ouch minder waerd. De *duvelskaersje*, *-kralle* zint neet aetbaar.

Aafbeelding 46: *Driedeun*, *witte raege* (*Robinia pseudo-acasia*).

Aafbeelding 47: *Lingebleuj* (*Tilia vulgaris*).

De (*hazel*)*notesjtroek*, *häözjenoeëtesjtroek*, *hesselaer*, (*h*)*esselder*, *hazelte(e)r*, *klein en gries noot* (hazelaar, *Corylus avellana*) dreug vreug in 't veurjaor gaelige *mieme(le) kettekes* en op 't ing van de zomer *kobbel*, *bosj-*, *sjtroek-*, *haze(l)-*, (*h*)*asseneut*.¹⁰⁵ Umdat de neut de blooddrök verhuège, weurt aangeraoje dees matig te aete. De *riëmsje* (*hazel*)*noot* of *gaskliè* is herkènbaar aan zien roaj-broen blaar, ze waor bie de Romeine al in cultuur.¹⁰⁶ De tek dene veur vlechwerk van mangle, hötte en hège, es vösjgaerd, boanesjtaak, wandelsjtek en houtskool.

Aan de *aels* of *aelzesjtroek* (els, *Alnus glutinosa*) hange de kènmerkende *aelzeprope*. De volksnaam *zuul* veur de sjtroek zal 'n verwisseling zin mè aels, allebei priemgereidsjap van de sjoester of zaalmaeker.¹⁰⁷

Aafbeelding 48: *Hazelneut* aan de *riëmsje notesjtroek* (*Corylus avellana*).

Kinger plaatse ze op hun naas of laote ze vlege es 'n vleegmesjieneke, 't vleugelkeszaod van de *esdoorn*, (*Acer pseudoplatanus*) ofwaal *aker*, *es(boum)*, *vleegmesjiene-*, *piepnazeboum*.¹⁰⁸ De bleuj geuf gael polle aaf, daovandan: *gaele raege*.

Ka(r)sjtanjele of *karsteien* zint de vröchte van de kastanjeboum (*Castanea*).

Aafbeelding 49: *Kroedwösj*: *aels*, *reinevaar*, *kaore*, *terf*, *hazegerf*, *hommelskroed*, *noteblaad*.

Folklore en tradities

Vreuger besjtonge vööl tradities rond kroed en plante. 't Kaom deils oet onkunde euver natuurversjiensele, wat luuj neet koeste verklaore en woa ze bang veur waore. Me heel 'ne heidense god verantwoordelik daoveur en es se dem dan mer nao de ouge keeks, zou 't onheil neet doorgaon. In de zomer deeg me kroed verbrenne veur de dondergod Donar of veur de god van de natuur Freya. Die heidense gebruke is m'n op 'n gegaeve moment gaon aanpasse aan 't Christelik gelouf, ofwaal christene / kerstene. In plaats van 't kroed meteen te verbrenne ging me 't zaegene in combinatie mèt baeje. Vervolges waore de gewiejde plante wonder- of touvermiddele taeg dreigend onheil, onwaer of krenkdes. Daobie woorte reigelsj vasgesjtèld veur de toepassing.

Hiël bekènd is de kroedwösj, dae op 15 augustus, Maria Hemelvaart of Slevrouwekroedwiej(n)daag, gewiejd weurt in de kèrk. De wösj besjteit euver 't algemeen oet zeve kruje (7 is 'n heilig getal) te weite: twiè heilplante, twiè touverplante, twiè broadgrane en ein blaad + noot van de noteboum.

Dao besjtaon èvvel plaatselik verzamelinge van neuge en miè. In vööl Limburgse volksname is mèt de weurd 'donder', 'hommel' en 'bliksem' aangegaeve dat dit kroed besjerming geuf taeg blikseminsjaag, èvvel dao weurt neet everal nao dezelfde saorte verweze! Al biejein helpe ze oes waal de waeg zeuke nao plante veur de kroedwösj. Hommele beteikent 't zelfde es dondere, bie onwaer rope de luuj neet veur niks: "Wat 'n hommelswaer".¹⁰⁹

De belangriekste en meis algemeen plant in de kroedwösj is de geneeskragtige *reinvaer* of *reinevaan* (*Tanacetum vulgare*), die taeves *stink-*, *donder-*, *hommelskroed* en zelfs gewoon *kroedwösj* weurt geneump. De blaar liekene sjterk op 'n varen. Ze sjteit gaer es 'n gael vaan op de rein (grens) tösje akkersj of percele. De Nederlandse naam is *boerenwormkruid*, vanwaeg de bolvormige blomeknuupkes, die es *reinesjknuup* en *hummesknuipkes* bekènd sjtaon. *Reigersjknop* zal 'n verbastering zin. De geneeskrach zit in de zäödsjes die wörmkes verdrieve, daarom heisj ze ouch *wörmzäödsje*.¹¹⁰ 'n Boekèt in de kamer verjeug vlege.

Aafbeelding 50: Witte reinvaer, hazegerf, tabaksbloom (*Achillea Milefolium*).

Algemein is de *witte reinvaer* of *hazegerf*, *-distel*, *-klee*, *sjaopsgerf* es krachtig heilkroed (*duizendblad*, *Achillea Milefolium*), dat zich dèks nêstelt op de rein van veld, wei en waeg.¹¹¹ Thee van de blaar drink me taeg allerlei kwaole. Vanouds 'n wondkroed, in de folklore geldt ze es heksekroed. Haze vinge de plant lekker. 'nen Andere Limburgse volksnaam is *tabaksbloom*, vanwaeg 't gebruik van de blaar es pseudotabak in d'n oorlog.

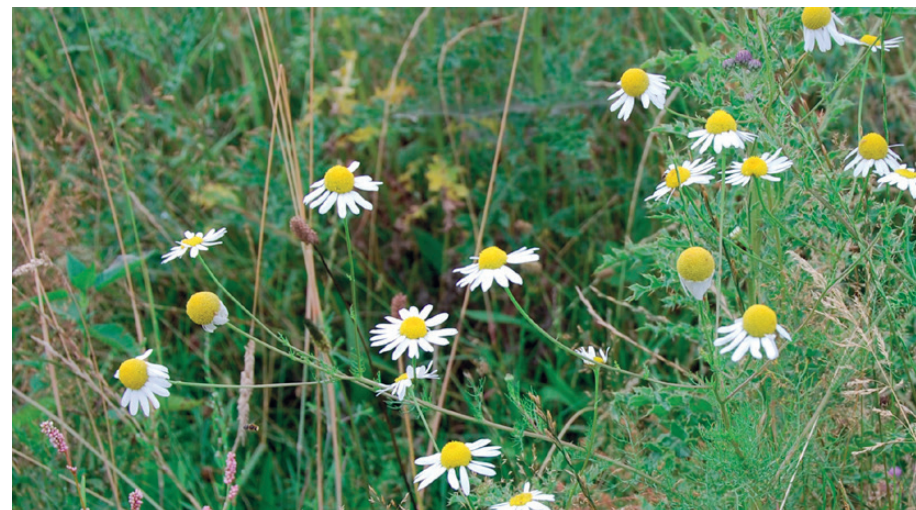
Wilde *marjolein* (*Origanum vulgare*) bekènd es *madelein*, *donderbloom*, *hemels-*, *hommels-*, *rommel-*, *bliksemkroed* en *kroedwis*, is 'n sjterk rukend keukekroed veural gebruik op pizza, bie vleisj en vösj.¹¹² Good veur de spijsvertering.

Kattestaart (*Lythrum salicaria*), heisj plaatselik *katsekroed*, *kattepis*, *donderpoeze*, *-toer* (taore), meh ouch *sjaafsjtruè*. Ze is heilzaam vanwege häör bloodsjtoppende wèrking en taeg o.m. diarree.

'n Geneeskragtige wondkroed is de *alant* of *bliksem-*, *donder-*, *hommelkroed*, synoniem aan 't Nederlands *donderkruid* (*Inula conyza*). Door verbrenne verjeug me vluè, mögke en wandluus.¹¹³

Vanwaeg häör lengde weurt 't wilgenroosje (*Epilobium augustifolium*) *dondertaore* meh ouch *kattesjtaart* en um de kleur *koekoeksbloom* geneump. De blaar liekene op die van de wiej.

De echte *kamille* (*Matricaria chamonilla*), dreug de volksname *kroedwis*, *hummesknuipke* en *maoter* (*Matricaria* = moder) omdat de plant 'n rol zou hóbbe gesjpeeld bie krenkdes in 't kraombèd.¹¹⁴ De *theebloom* is 'n gooj remedie bie mónd-, tandvleisj- en kaelontsjteking, koorts, maagklachte en kramp.

Aafbeelding 51: Maoter, kamille (*Matricaria chamonilla*).

De name van de hoag *kaertse* liekene vööl opein. De koningskaars (Verbascum Thapsus) in 't plat *konings-*, *paosj-*, *sjtalkae(r)tse*, *hemelbrandj*, *gael* en *donderpele*, waor vreuger 'n heilige plant. Es de gael blome zint aafgevalle zuut de plant hiël wöllig oet: *wolblom*, *wolfsjtaart*, *vossesjtots*. Me koes touverie demèt opheffe. De *stalkaars* (V. densiflorum) weurt *stal-*, *koningskeets*, *konings-*, *kaarsenblom*, (*groeëte*) *toorts*, *vuurtaore*, *vossesjtots*, *kattetekop* geneump. Taege V. sinuatum zègke ze *toorts* of *keumingskroed*, meh ouch *sjtalkaers*, *groeëte kaers*, *wolfsjtaart*, *vossesjtots*. Alle saorte woorte es fakkell (kaerts) gebruuken en zint heilzaam bie lochwaegeinfecties.

Van de wortel van *valeriaan* (Valeriana officinalis), *baldriaan*, *donderpoes*, *-bloom*, *hommelblom* en *zenuwgood* make ze kalmerende thee.

Hommelskroed sjteit algemeen veur koninginne- of leverkruid (Eupatorium cannabinum), 't sjient heilzaam te zin veur de lever. De term *boeltjeskroed* geuf aan dat 't woort toegepas es afrodisiacum.¹¹⁵

Bie *aels*, *eelst*, *gries buimkeskroed* of *bitterkroed* ofwaal absinth-alsem (Artemisia absinthum) dinke v'r aan 'ne maagbitter ofwaal oos Limburgs dröppe, 't aelske. De gries zäödsjes van dees rukende plant, *nuuksel* geneump, waere oetgesjtruid um ongesiefer weg te jage. De plant geldt es onheilwerend (touverplant) en is vergiftig.

Mèt 'n ander *aels* of *els* bedoele v'r *bijvoet* (Artemisia vulgaris) of *bievoot*, *wille alsem*, *reindersjknop* en *kattestertje*, taeves onheilwaerend. Biegeluif vertèlt dat 'n blaad in de sjoon of in 'n voetbad alle meujigheid lièt verdwiene. Ze weurt toegepas es geneeskroed (lever, gal, kramp, vrouwekrenkdes), e paar jong blaedsjes maoge es bitterkroed bie o.a. geruèsterd vleisj.

Nog 'n verwante soort *citroenkruid* (Artemisia abrotanum) weurt opgehangen in kleierkaste taege motte, vlege en parasiete, me neump ze *averoon*, wat 'n verbastering is van avronum-abrotanum.¹¹⁶ Bitterkroed.

In de kroedwösj zitte wiejer nog twiè broadgrane, me kènt keze oet *kaore* (rogge), *terf* (tarwe), *haver* of *sjpelt*.

Es lètste in de wösj kump nog 'n blaad van de *noteboom* of *neutelaer* (Júglans régia) leef's mèt 'n *dikke*, *paerds-*, *boum-*, *kraannoot* draan. Kraan verwies vermoedelik nao de kroenekraan (kraanvogel), dae in de kroenekranezomer (dezelfde periode es de neut oet de boum valle), in groepe toeterentaere wiejer trèk. Vergelijk pinksterblome, die *kroenekrane* waere geneump, umdat de bleuj samevèlt mèt de veurjaorsjtrèk. *Klabbernoeët* of *-toet* refereert mesjiens aan 't oet de sjaal sjete of 't klaatsje van de neut op de grond. Toet es verbastering van noeët. Um ze te kenne aete moes se ièrsj de noot krake: *krakeling*.¹¹⁷ De heilige boum zou neet ontvankelijk zin veur blikseminsjaag; hae verjeug vlege en mögke umdat de blaar bittere olie aafsjeie.

Aafbeelding 53: Klabbernoeët, -toet, dikke, paerds-, boum- of kraannoot (Júglans régia).

Aafbeelding 52: Aels, wille alsem (Artemisia vulgaris).

Bie de *kollebloem* of *klaproos* (Papaver Rhoeas) wies de naam nao *kol* (= heks, touveres). 't Mèlksaap oet de zaadbol is sjaopverwekkend. De Kelte mengde 't saap in de pap van huulbaby's, 't Keltisch woord *papa* beteikent pap, 't gevolg waor dat 't kinneke sjleep es 'n roas, daovandaan: *papaver(is)* en *sjaopkop*.¹¹⁸ Dit gebruuken is neet ongevièrlik! Wat kinger vreuger gaer dege waor e klapsjpelke mèt opgebloaze klaproasblaedsjes. Ouch woort roaje ink devan gemaak, 'n verklaoring veur *inkebloem*. De naam *donderbloem* zou volges Heukels ligke aan 't feit dat de bloem razelt es 't dondert.

De groater verdouvingplant, de *slaapbol* (Papaver somniferum) mèt witlila bloem, is bekènd es *groate kol(le)bloem*, *maonkop*, *oliezuiker*, *-bös*, *groate blauw*, *witte klap-* en *klatsroas*.¹¹⁹ *Maonzaod* is populair op gebak, meh levert ouch olie. Oet 't mèlksaap maak me opium.

Aafbeelding 54: Koll-, donder-, inkebloem, sjaopkop (Papaver Rhoeas).

'n Ander traditie op Maria-Hemelvaart is 't oetdeile van *Marianeut* ofwaal *boumen hazelneut*. Sommige drage die dikke bie zich, omdat ze zou helpe taegreuma. Op 24 juni, Sint Jansdaag én taeves de tied van de zomerzonneneuwe, weurt de *Sint Janswösj* of *-krans*, *-tros* of *-tak* neet gezaegend meh verbrend. 't Aantal kruje versjilt, meh natuurlik veural Sint Janskruud (*Hypericum perforatum*), heilplant en antidepressivum, dat ouch d'n duvel zou verjage: *duvels-*, *hekse-*, *donderkroed*. De zonneneuwe waor vanouds 'nen tied van magie. De wösj zou besjerme taegre bliksemingsjaag. Veur 't zelfde doel plökke ze ouch *aels* um 't daonao es vlech op te hange in hoes en sjtal. 'n Bösselke *maoter* (kamille) deent 't zelfde doel.

Greunblievende gewasse sjtaon veur ièwig of nuuj laeve. Op Paumezondig laote veer nog ummer 'n *paumetekske* of *pameike* (*Buxus sempervirens*) zaegene, dat v'r dan achter 'n kruusbeeld sjtaeke in hoes of aan de deur hange, um onheil aaf te waere.¹²⁰

De *kaersjboum* of *-den*, eigelik 'n spar (*Picea*), haet nog es volksname (*zilver*)*spar*, *-den*. De keigele höbbe name die variëre op (*denne*)*appel*.¹²¹ De den zelf (*Pinus*) waert *den(ne)-*, *sjpange-*, *kerseboum* geneump.¹²² *Wiemot* sjtamp van wymoutden (*Pinus strobus*).

Aafbeelding 55: Haamsjeut, duvelsnès, druïdenloof (*Viscum album*).

Ouch greunblievend zint *wintergreun* (klimop); de hiël sjtaekelige *sjtachelder* of *sjtaekblaar* (hulst, *Ilex aquifolium*) en (*haam*)*sjeut*. Me vingk ze alle drie op de lies van vergiftige saorte. De lètste (vogellijm, *Viscum album*), is 'n heilige (touver)plant, daovandan ouch de name *heksekroed*, *-bessem*, *duvelsnès*, *druïdenloof* en *maretak*. Mare beteikent nachtmerrie, sjpoak. Opgehange in de deureupening

zou ze gelök bringe, veural veur diegene die zich dao onder puène. De naam *haamsjeut* of *hamsjel* liët zich verklaore, doordat de *sjeut* (es parasiet op 'ne tak van 'n gasboum) blaedsjes haet, in de de vorm van 'ne paerdshaam. De gaffelvörm zou 'n Keltisch heilsteike zin veur gebaorte en nuuj laeve. *Vogelliem*, *-wikke*, *-sjliem* wieze nao de witte besse, die aan de vogel blieve plekke, 't zaod blief ligke en ontkiemp. Good veur de blooddrök.¹²³

Mèt *hekse-* of *donderbessem* (*Aaphrina betulina*) is 'n saort woekering in de berkeboum bedoeld. Aan de veurdeur geplaats vaeg 'r letterlik sjoan, figuurlik jeug hae de koaj geiste en de bliksem weg.

Es 't hoagste punt van 'ne boew bereik is, laote de wèrkluuj dat zeen door 'ne *meiboum*, *bronkmei*, *rieshout*, *berkenmei*, *-tak*, *-snaai* op te zette. Dat is 'ne tak van de *birk* (*Betula*) dae in 't volksgeluif es heilige boum weurt gezeen.¹²⁴

Gekweekde oetheemse plante

Sommige gekweekde of oetheemse saorte, die algemeen in en um hoezer gewild zin, ontkomme op d'n doer neet aan 'n Limburgse benaming, zoa-es *bellebuimke* veur de Fuchsia, de bleumkes hange wie belle. *Graffiaote*, *flette*, *flöt*, *floskel* veur anjer (*Dianthus*).¹²⁵ Mèt *junkerkes*, *flette*, *doadskop*, *gezichte* bedoele v'r duizendschoon (*Dianthus barbatus*).¹²⁶ *Vlijtig liesje* sjtamp van 't Duutsj fleisige Liesl of *kamerbalse-* of *belzjemien* (*Impatiens walleriana*), wat vlijtig blome blief sjmiete.¹²⁷ *Sjpringzaod* of *-belzjemien* (*Balsemien Impatiens*) is eigelik 'n oetheemse plant, 't zaod sjpringk in 't rond.¹²⁸ *Sjtinkerke* (ruuk mer ins) zègke v'r taegre afrikaantje (*Tagetes*). *Sjraliong* en *zjeranium* zint verbasteringe van *geranium* (*Pelargonium zonale*). *Vuurpijle* sjtaon veur gladiole; *kruus-*, *mariabloom* veur flox.

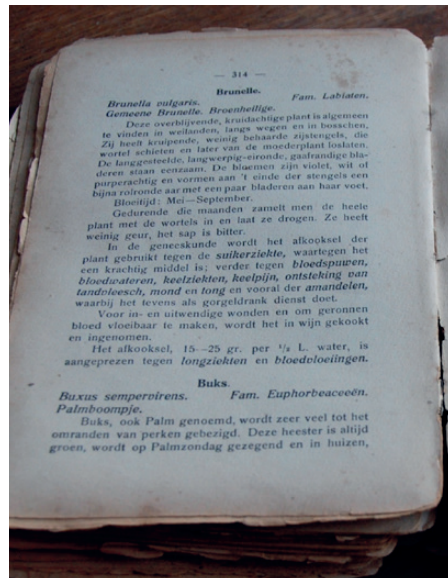
Aafbeelding 57: Vlijtige liesjes, belzjemien (*Balsemien Impatiens*).

Aafbeelding 56: Bellebuimke (*Fuchsia*).

De volgende geïmporteerde vröchte of sjpecerieje höbbe 'n Limburgse oetsjpraok: *appel(e)sien* (Citrus X sinensis); *citroan* (Citrus limon); *vieg* (Ficus carica). *Besjaot/mesjaot* kump van de nootmuskaatboom (Myristica fragrans); *loveerboum, lorbeerblaad, lauweleer* (laurier, Laurus Nobilis); *groffelsnagel, groet* van de kruidnagelboom (Syzygium aromaticum). *Zeuthout, lakrits* of *krissie* (Glycyrrhiza glabra) is 'n ingrediënt van drop. *Ape-* en *olieneutsjes* zint pinda's (Arachis hypogaea).

Aafbeelding 58: Citroan (Citrus lemon).

Aafbeelding 59: Book Geneesplanten, drök veur 1900.

Literatuur en bronne

- Lemmerling, A. (1971), Cursus Limburgse heemtuin Kasteel Schaloen.
 Lemmerling, A. (1978-1985), *Oet vreuger jaore*.
 Kruijzen, J. e.a. (2002), *WLD. deel III*, sectie 4 FLORA.
 Heukels, H. (1907), *Woordenboek der Nederlandsche volksnamen van planten*. ZL is Zuid-Limburg. NL boven Venlo.
 Uittien, H. (1946), *De volksnamen van onze planten*.
 Kleijn, H. (1979), *Planten en hun naam*.
 Diederens, E. (1993), *Dialektflora*, Veldeke-orgaan.
 Maar v.d., H. (1972), *De reuze van Weusterich*.
 Thewissen, H. (2005), *Limburgs etymologisch woordenboek*. (Valkebergs)
 Dorren, Th. (1917), *Woordenlijst uit het Valkenburgsch Plat*.
 Ubach over Worms (z.j.), woordenlijst.
 Franssen, H. e.a. (2013), *Sibbe Ijzeren, woorden beelden, mensen*.
 Prikken, P. (2000), *Algemeen Geschreven Limburgs*.
 SVD (2013), *Valkebergse Dicksjonaer*.
 Gossens, N. (2009), *Wieldesj p.c. en 2 laesplenkskes mèt plantename in 't Wieldesj*.
 Bemelmans, C. (ca 2000), *Nut(h)se kal is geine nôtte kal*, pag. 35.
 Schreuders-Derks, A. (2012), *De ganse Santekraam*.
 Philips, R. (1978), *Wilde Bloemen*.
 Glas, H. (2008), *Onkruiden herkennen*.
 Korhe, H.W. (2014), *Kruiden- (en geneeskrachtige planten) encyclopedie*.
 Keybal, J. (1993), *Kruiden*.
 Fritsche, H. (1990), *De kruidentuin, genees- en keukenkruiden*.
 Uyldert, M. (1961), *De taal der kruiden*.
Geneesplantenboek, titel en jaar onbekend (voor 1900). Eerste deel: Alfabetisch Ziektes en Geneeskunde. Tweede deel, blz. 243 - 270 is een alfabetische lijst der Ziekten met aanwijzing der Geneesmiddelen. Derde deel Geneeskrachtige planten. Latijns / Nederlandse plantenlijst en theerecepten voor ziektes 552+blz.
 Willems, J. H., *Woordenboek van de Limburgse volksnamen* (kaartenbak, geraadpleegd 2019).
<http://www.meertens.knaw.nl/pland/index.php>
<http://plantaardigheden.nl>
<https://www.plantennamen.info/nederlandse-namen>
<https://wilde-planten.nl>
www.floravannederland.nl/planten/
<http://www.heilpflanzenwissen.at/heilpflanzen/>
<https://mens-en-gezondheid.infonu.nl/natuurgeneeswijze/>
 Limburgse laesplenkskes: Amie, Brockelze, Buul, Gelaen, Groeselt, Haors, Heële, Helje, Keietkwieëst, Meersje, Mestreech, Nuienhage, Remunj, Ruiver, Rooj, d'r Sjeet, Toear, Valkeberg, Venlo, Waobig, Wieërt, Wielder, Wolder, Zitterd, Zjwame, Zumpelveld

Gezèkdes en oetdrökkinge euver plante, sjtruuk en buim in de Limburgse sjtreektaal

In 't artikel 'van aels tot zemp' höbbe veer allerhande verklaoringe kenne laeze euver de volksname en de eigesjappe van plante. In Limburgse gezèkdes waere die door de sjpraekersj nog ins extra benaodrök meh ouch, dèks mèt vööl creativiteit en laeveswiesheid, euverdrachtelik toegepas. Veural aerappel, boum, noot en appel zint favoriet. Sjpraekweurd en oetdrökkinge in combinatie mèt heilige figure en veursjpellinge betreffende 't waer, de ougs, de zoageneumde waersjpreuke, merkel- en loerdaag, komme vööl veur èvvel zint neet in dit euverzich opgenomme.

1. *Hae lièt zich veur 'ne brièm of 'ne brièm door de kont trèkke.* Hiël gierig zin.
2. *'ne Neje brièm.* Gierigaard.
3. *Dao zint de brième euver gewasse.* Dat is allang vergete.
4. *Sjtomme brièm:* dommerik.
5. *'t Kaore geit wir baove de man.* Bekans volwasse zin.
6. *De blaar zint veur de bleuj.* Es de bloesem laat is, minder opbrings.
7. *Alles op ziene tied en bromele es ze riep zint.* Alles op ziene tied.
8. *Doe kèns miech de buim in.* De pot op.
9. *Wat 'ne boum van 'ne kael.* 'ne Forsje man
10. *Wie hoager de boum wie deper de val.*
11. *Ze van 'nen hoage boum aafseriege.* Flink oetgesjolle kriege.
12. *Sjlaope of valle wie 'ne boum.*
13. *'ne Boum vèlt neet van eine sjlaag.* Doe moes gedöld höbbe.
14. *Ouw buim kins te neet buige.* 't Is lestig um ouw geweuntes aaf te lière.
15. *Tèskes moes se buige es ze jonk zin.* Me moet jonk beginne mèt vorming en opvoeding.
16. *'nen Ouwe boum moes se neet verplanten.* Laot ouwere in hun eige vertroewde umgaeving wone.
17. *Buimke groat, menneke doad.* Dat maak ich neet miè mèt.
18. *Es te 'n jonk buimke aanpaks, weurt kromp hout op tied rech.* Op tied beginne.
19. *Veur sjpek en boane mètdoon.* Waal mètdoon, meh noats kenne of wille winne
20. *Bis se in de boane?* In de war zin. 't Mis höbbe. Bleujende tuinboane zint bedwelmend.
21. *Zoa dom wie (boane)sjtruè.* Hiël dom.
22. *'n Boan deit wie 'ne gek, ze lik lever in de sjtöb es in d'n drek.* (zuug veurige)
23. *Hae lièt ziech 'ne boanesjtek op de kop sjerpe.* 'n Zachaardige persoon.
24. *'Wèrke maak zièlig' zagte de nonne en droge mèt z'n zevene 'ne boanesjtek.*
25. *Bie 'nen anderen is 't graas ummer greuner.* Bie andere liekent 't ummer baeter.
26. *Zoeë jreun wie jraas.* Onervare zin.
27. *Vreug graas, gein graas, laat graas, zaat graas.*
28. *Naaksje kinnemes mèt graas.* Gesjneje greun boane en witte boane bie-ein.
29. *'t Graas is eine vinger lank gewasse.* Flinke dauw.
30. *Dae zuut 't graas wasse en de wörm fluite.* Hebzuchtig zin.
31. *Tied maak graas en zon maak hui.* Höb gedöld, al kump terech.
32. *Dae haet van zien hei, zien wei gemaak.* Hae is drop veuroet gegange.

33. *Doe laogs dich nog in de sjille.* Dat waor veur dienen tied.
34. *Ich lach mich 'n un (ui).* Hiël erg lache.
35. *Dalik sjtamp tech dich onder de unne (of neut).*
36. *Mien bäörsj is gemaak van unnelaer, ich mótt ummer bäöke es ich drin kiek.* Grepke um 'n laeg bäörsj.
37. *Zoa road es 'n kroot.* Knalroad.
38. *Reube bie 't sjaopeveleisj.* Boter bie de vösj.
39. *Vrouwluusraod en reubzaod lökke mer ins in de zeve jaor.* Raod van vrouwe moes se neet vertroewe.
40. *Wat 'n zaodreub!* Wat 'ne sumpele.
41. *e Reuberindj.* 'ne Dommerik in 't veerkant. Sjelwoord.
42. *Went d'r reubzaod good lök, geuf 't e good kaorejaor.*
43. *Zoa sjael es 'n reub.* Hiël sjael.
44. *Zoa zak, zoa zaodgood.* Zoa vader zoa zoon.
45. *Veer zunt in d'r zaod.* Zièjtied.
46. *Zoa rot wie 'n mispel.* Door en door rot. 'n Mispel krieg pas sjmaak es 't gevrore haet en de vröch sjlap en weik is gewore.
47. *De serél trèkke.* D'r tösje'n oet gaon.
48. *Distele koste zilver, kattesjtaart (heermoes) kos goud.* De besjtriejing van kattesjtaart kos vööl tied (kosbaar).
49. *Dae geine puime (lestig onkroed) haet, haet ouch gein land.* Van toepassing op de opsjopperige boer dae zaet dat hae dao gein las van haet...
50. *Wae voelboum haet, moet gein käärboum zeuke.* Tevrae zin mèt wats se höbs.
51. *Dae käärboum zeuk, kump op voelboum oet.* Wae al te kieskeurig is, sjlaag neet.
52. *Dae de kaer wilt preuve, moet ièrsj de noot krake.* Veurdats se tot de kern kumps moes se ièrsj de noot krake.
53. *Hel neut zint d'r um gekraak te waere.* Problemen zint um oppgelos te waere.
54. *Dae zichzelf good bewaart, bewaart gein douf neut of Wae zien gezondheid bewaart, bewaart gein douf (loos) neut.* Good veur diechzelf zörge.
55. *Dae haet de neut gesjlage.* Dae haet 't gemaak.
56. *'t Zint lekker neut es ze gekaok zint.* Es de probleme veurbie zint is 't resultaat waal prettig.
57. *Proeme waere geplök en neut gesjlage.* Um 't versjil tösje ♀ en ♂ aan te gaeve.
58. *Es se vööl neut höbs ('n good notejaor), kriege v'r 'ne sjtrange winter.*
59. *'t Zint hel neut um te krake.* Lestig werk.
60. *'t Zint gooj neut went ze gekraak zint.* Weurt gezag bie 'n zjwoar bevalling.
61. *Dat kind is oet de noteboum gevalle.* Boetenechtelik kind.
62. *Dae jeugs se nog net neet door de kuèl.* 'nen Onnuèzelen haus.
63. *Dae is nog te sjlech veur onger 't moos.*
64. *Ich veul mich wie e hötje moos.* Meug, futloos, ineingezak
65. *Hötje moos (hötje louk) wats se bis.* Bietsje dom.
66. *Wat e moosblaad, allemaol laster...van die vrouw um d'n hook.*
67. *Nao ederen daag zoermoes wils se ouch waal ins e zondigs söpke.* Aan verandering / verbetering toe.
68. *Höbs se giechelmoos gegaete?* Taegen e kind, wat neet kènt sjtoppe mèt lache.
69. *Ich laot mich neet veraerpele.* Neet veur de gek houwe.

70. *Dae kiek zoa sjael wie 'nen aerappel.* De ouge van 'nen aerappel kiek alle kante oet.
71. *Eine miensj ies geinen aerpel meh toch rolle ze mèt 'm.* 'ne Miensj wilt waal ontsjpanning, meh toch weurt hae gelaef.
72. *De aerpel bleuje.* Loker in de kous höbbbe.
73. *Hae haet de aerpel oetkomme.* Loker in de kous höbbbe.
74. *Dae is neet miè gewènd es aerappele in de sjil.* Emes dae ummer erm gewaes is.
75. *Dae haet zien aerpel oet.* In ongenade valle.
76. *Hae haet aerpeleblood.* Hae zuut ongezond oet.
77. *Tösje d'r sop en de aerpel.* Terloops.
78. *Hae is neet vääol miè es 'nen aerpel.* Hae sjtèlt in 't maatsjappelik laeve neet zoavääol veur.
79. *De aerpel aafsjödde.* Nao de wc gaon plasse.
80. *Hae haet 'nen aerpel in de mond.* Geaffecteerd kalle.
81. *Zich wie 'ne kroasjesjtroek veule.* Onaangenaam.
82. *Loas hinne lègke ouch in de naetele.* Ederein kènt foute make.
83. *Mèt de bloate vot in de naetele valle.* Vääol gelök höbbbe.
84. *Dat is eine veur in de louksop.* Emes dae ongewesje, ermzièlig oetzuut.
85. *Sjpaorgaandj.* Maedje mèt sjpaor, flot, vrech, onafhankelijk, ondernummernd maedje.
86. *Wat 'ne soppegreun.* Wat 'ne sumpele.
87. *Wat 'n bleumke is 't toch.* Complimente euver 'n jonk maedsje.
88. *Die hingk in de luit.* Huwbaar maedsje
89. *Zie haet häöre kroedwösj gekrege.* Zie is (eindelijk) in verwachting.
90. *'t Is waer um viuëlkes te gaon plökke.* Waer um te vrieje.
91. *Dat is kervel van d'n ièrsjte sjneet.* Onsjöldig maedsje.
92. *Zoa greun wie kervel.* Hiël greun.
93. *Van eine appelboom valle gein paere.* Van versjillende aard of aafkoms.
94. *Dae haet 'n gooj kitsj in.* Good karakter.
95. *Dae haet gein gooj kitsj in.* Hae is neet sjterk, ongezond.
96. *Die appele höbbbe gouwe sjtertsjes.* Appele zint duur, de tied is veurbie.
97. *Dao blief ummer waal 'n eppelke hange.* Wie good dats te ouch dien bès deis, dao mislök ummer waal get.
98. *De appele höbbbe de lètste wiejing.* Nao 8 september is 't um veur de appele.
99. *Wae appele haet, haet ouch prange.* Alles haet zien veur en taege.
100. *'t Zunt appele nao Paosje of reube nao Keersjmes.* Neet vääol biezonersj miè.
101. *Appelepröl.* Sjtreekgerech, eerappele en appele same gekook. Ouch 'heiten duvel', 'Onder en bove de taofel' en 'Hieëmel en ae(r)d' in de beteikenis dat appele nao de hemel greuje en eerappele in de grond tot wasdom komme.
102. *Ein riepe paer vèlt ouch waal ins in d'n drek.* 'n Vrouw die al te gaer 'ne man wilt, kump dèks bedroge oet.
103. *Zeute paere en jong vrouwluuj doert neet lang.* 't Blief neet zoa sjoan es 't is.
104. *Wènt de paer riep is vèlt ze.* Es 'n maedsje dat huwbaar is trouwt um mer 'ne man te höbbbe.
105. *Emes äöf vore.* Vleie, nao de mond kalle.
106. *Dat doert mer eine kaersjetied.* Kauverleefde doert neet lang.
107. *Dien vrouw is 'n gooj proem.* Gooj blötsj.

108. *Wat 'n proem. Dat is 'n dikke proem.* Denigrerende term euver 'n vrouw.
109. *Dat is proemepaosje.* Proeme mèt de paosje ofwaal noats.
110. *Die geit door 'n däöre hèk.* 'n Doorzètster. Ouch: 'n mager vrouw.
111. *Woa hègke zint, zint ouch mösje.* Woa geröchte euver wangedrag zin, zal ouch waal get neet douge.
112. *Achter 'n ouw deunehèk is 't good sjoele.* Bie 'n groot laeftiedsversjil van 'n vriend paar.
113. *Dat is get oet 't jaor toebak.* Oud sjpöl, ouwe drek
114. *Road hout en aelzehout greuje neet op gowe grond.* Neuroordeil euver roadhaorige miensj.
115. *Zoa deftig es 'n pinksterblom.* Hiël deftig.
116. *'t Vroor dat de eike kraakde.* Sjtreng fros.
117. *Zoa gelpsje wie kliè.* Voedzaam.
118. *'ne Klièsjeter.* Emes dae hiël veurzichtig is en euver kleinighede vèlt.
119. *Klièzaod verkoupe.* Biechte.
120. *Zemp was van alling.* Onkroed greujt ummer. 't Zaod van zemp blief miè es 10 jaor kiembaar in de grond.
121. *Zoe gesjwank es 'ne hopperank.* Vitaal en lenig
122. *'De leefde is blind', zag de vièkoupman en hae puunde e kauf door de deunehèk.*
123. *Dae jong haet aan alle ruuskes gaon ruke, meh hae haet zich op 'n distelgezat.* Jongeman dae mèt vääol maedsjes kènnis haet gehad en oeteindelijk mèt de verkièrde is getrouwd.
124. *Dae zèt zich op 'n distel neer.* Hae vergis zich.
125. *Zoa zuver es 'nen eikel.*
126. *'t Eppelke sjmaak nao de boum.* 't Kind aardt nao de ouwersj.
127. *Emes in zien erwte sjiete.* Emes beledige.
128. *Hae haet zien erwte oet.* Hae is oet de guns.
129. *Dat is 'nen erwteëller.* Dae is gierig.
130. *De ieèsjte kieèsje kosten 't geld.* Exclusiviteit is duur.
131. *Sjprìève wille waal keersje meh gein buim plante.* Luierike wille waal genete meh gein meujte doen.
132. *Dat hingk aanein wie klet.* Verbondenheid in de groep. Ummer bie-ein zin.
133. *Es de kliè oet 't veld is.* Noats.
134. *Me vingk gein roaze zonder däör.* Niks is volmaak.
135. *Ruiberindj.* Sjelwoord.
136. *Achter 'nen ouwe sjtok is 't good sjoele.* Ouwer luuj zint bes aantrekkelijk.
137. *Dao lik nog gein sjtruèsjpiet sjeif.* Euverdreve keurig opgeruimp.
138. *Van 't bèd op 't sjtruè.* Van de raeg in d'n dröp.
139. *Dae vèlt euver 'n sjtruèsjpiet.* Is gebrekkig of lui.
140. *Dae vääol sjpaor zal aete, kènt de dokter vergaete.* Prei is gezond.
141. *Alle tef haet zemele.* Alles of eder haet zien gebrek.
142. *Dae haet 't zoeremoos aaf, want hae haet 't vaat op ziene kop.* Hoagen hood op höbbbe.
143. *Kieke wie 'ne appelekouwekëf (of wie 'ne boetsauto).*
144. *Hommelvötje:* graan mèt dun aore en klein halme.
145. *De dikste aore hangen 't liègste.* Verdeenstelijke luuj zint meistens besjeie.
146. *De zon sjient i g'n sjtoppele.* Sjoane naozomer.
147. *Es d'n heulentaere bleujt is 't nog zes waeke veur de ougs.*
148. *Ketelig wie de blajer van de konkernol.* Prikkelend.

149. 'n Eulenteule knapbös en 'ne konkernölle sjpenderik dae good vets. Mèt 'ne laadsjtek / sjtamper van 'ne konkernolle sjtek, mèt krach en good vetsend, 'n pröpke (papier) of bes door 'ne laeggehaolde, holle eulenteulesjtek sjete.

150. *Es 't sjteingood bleujt, is 't altijd sjpits.* Eind april is 't ummer koud.

151. *Hellige Maria Moeërezaod (Moeëdergaods), bae dich vuur mie erm kroëtezaod.*

Bronne

Bours, W., *Limburgse spreekwoorden en gezegden.*

Franssen, H. e.a. (2013), *Sibbe IJzeren, woorden, beelden, mensen.*

Schreuders-Derks, A. (2012), *De ganse Santekraam.*

Thewissen, H. (2004), *Wät de boer neet kint...*

Vromen, W.J. (1976), *Ernst en humor in het Limburgse boerenleven.*

Willems, J. H., *Woordenboek van de Limburgse volksnamen* (kaartenbak, geraadpleegd 2019).

Noate

- 1 Deil I is versjene in Veldeke Jaarboek 2018, blz. 51-83.
Alle cursief gesjreve name zint Limburgse volksname. De foto's zint van de auteur.
- 2 Debrabandere Fr.: doddel = prop; dod, todde = bundel, dot = pluk, kluwen, prop, dikke aar, bloemtros. Vnnl: stengel, stok, E. tod, beetje wol, struik. Vanwege de slappe vorm van de ongekookte dooier verwant met E. dodder (beven).
- 3 Kruijzen J.: en *waterslei, -roas, dotter-, luus-, pl(ompe-, koel-, water-, kol(leblom), wille cana, kouwe, boterstang*
Heukels H.: *kol* ZL *kolleblom, witte plomp* NL
- 4 Kruijzen J.: en *gele dodde, waterroos, -kol, boter-, paerds-, luus-, kolle-, keukeblom*
Heukels H.: *kolleblom* NL *dotter*
- 5 Kruijzen J.: en *donderpoeze.*
- 6 VanDale Groot Woordenboek Duits-Nederlands: dotter = dooier. Mn. Dodre, dodder = dooier. Vercoullie J., Etymologisch woordenboek der Nederlandsche Taal, 1925: Germaans: dot, dod, dodde, doedel, dooier, door, deder, dotje, deutel, doete, dut.
Kruijzen J.: en *dokterbloem* (E.D.: zal verbastering zin van dotter)
- 7 Kruijzen J.: en *palingkroed*
- 8 Kruijzen J.: en *laepelblaad, waterbreid, weebree, senfblajer*
- 9 Kleijn H.: van lis en dodde in de betekenis van propachtige dikte (bloeiwijze) of donzige pluk. Dut (D.) is afkomstig van duizelig worden (vgl. lisdodde). Doet, doezeboet, doetebol
Debrabandere Fr.: roebel = roew, roebelig, oneffen, gegroefd
Kruijzen J.: in Montfort: *robbendoet, robbendoep, roebedoel (gele plomp, zwanenbloem, riet), roebedoep (lisdodde), reet(plant), kolfsreet, keers, robbendoep*
Heukels H.: *wulfe* ZL *riet* NL
Facebook Limburgse oetspraake en gezegden geraodpl. 30-06-2019: 3x *negerpiemel*, 3x *duvelsjtekke*, 3x *lampepoetsers*, 2x *roebedoep*, *luusjbleuj*, *waterreet*, *frikandelle*, *dropsjtaefkes*, *koeleklöppel*, *reetplume*, *-sigare*, *-sjtengele*
- 10 Uittien H.: Zutphen (1946), 'De volksnamen van onze planten': 'Het is merkwaardig hoeveel planten het volk met geslachtsorganen vergelijkt of liever vergeleken heeft. Dat is niet alleen in onze taal zo. Het Engelse boek van J. Britton en R. Holland ("A dictionary of plant-names", 1878-1886) laat echter opzettelijk de namen weg.... Daaraan zal ik mij ook zoveel mogelijk houden'.
- 11 <https://wilde-planten.nl/zwanenbloem.htm>
- 12 Kruijzen J.: en *duvelsklauw, pimpele, luus*
- 13 Kruijzen J.: en *mirabelle*
- 14 Kleijn H.: blz. 115
- 15 Kruijzen J.: en *pasnakelskroed, waterbleumke, -plante, -kas*
- 16 Kruijzen J.: en *honds-, aal-, bliksemkroed, boerebalsem, wezerik*
Heukels H.: *watermint, broekmint, menthakroet, watermentha* ZL
- 17 Kleijn H.: blz. 193
- 18 CarolusTuinman, De oorsprong en uytlegging van dagelyks gebruikte Nederduitsche spreekwoorden, tot opheldering der vaderlandsche moedertaal. Deel II. MichielSchryver,

- Middelburg (1727): 'De mentha, bruinheilig is die naam niet waard, zo zy niet uitdruyt met een vaart, De wormen uit de buik en maag, Die daar aan strekken tot een plaag'.
Heukels H.: *broenheilige, bruinheilige, knappert* ZL
- 19 Dorren TH.: 'Broenhèllige, onkruid in den moestuin (Kiliaan: bruynheylyge = Mentha vulgaris). In de M.E. werd de melkweg verbroeneldenstrait geheeten. Ook broenhèllige hangt met de walkure Brunelda samen'.
- 20 Kruijzen J.: Middelnederlandse gondrave (= wondrank) verbasterd tot hondsdraf, onderhaag
- 21 Geneesplantenboek van voor 1900, blz. 371
- 22 Heukels H.: *krelkes* ZL *krutje door de tun* ZL
- 23 Geneesplantenboek van voor 1900, blz 314: 'broenheilige' tegen suikerziekte, bloedspuwen, keelziekten, amandelen
www.wilde-planten.nl, plaat CLXXXVL
- 24 Heukels H.: *andoren* ZL
- 25 Willems J.: Woordenboek Limburgse plantennamen, kaartenbak
- 26 Kruijzen J.: en *drieblad, nachtschaal, douf netel, kroednagel, kamperfoelie, reuts, vlier, geitetroep, knapwortel, sjietkroed, -melde, stinkende munt, kruidje door de tuin*
- 27 Kruijzen J.: en *levenvrouwehennetje, zuckerkes(hout), sokkermemme, kaardenbol*
- 28 Kruijzen J.: en *witte kiek*
Heukels H.: *tasjes* ZL NL
- 29 Kruijzen J.: en *helderik, mosterdzemp, alverdrief, -bederf, reuts, reugel, rief, smele, katte-, rattestaart, gael (ganze)bloom, kroedwis, onkroed, kranenburgse blomme*
Debrabandere F., 2011, 'Limburgs Etymologisch Woordenboek': zennep, zemp(t), zem, zemps, zeems, zim(p)s, zemmik zn. mosterd, herik. Sinapis arvensis. Mnl. sen(n)ep, zenep 'mosterd'. Uit Latijn sinapis 'mosterd'
- 30 Kruijzen J.: *mezeneutje, kakepoat*. Kruipende boterbloem: *dotter-, boerblom, kraavoot, krauwepoot*
- 31 Kruijzen J.: en *molmoeskroed, wieke, witte wortele, zuring, win*
Heukels H.: *grondpuinen* ZL; *trekgras* ZL; *kraaipoot* ZL; *puinen* ZL, NL
- 32 Thijssse J.P.: Kruiden langs heg en steg
- 33 Kruijzen J.: en *mele, tongel, knoopjeskroed, klitsers, kleef, klad*
- 34 Kruijzen J.: en *wild moerekroed, sjalk, pis- en paerdsblom, ummerkes*
- 35 Heukels H.: *dronkert* NL
- 36 Willems J.: *neuge-of niejekrach*: gebruikt in plaats van een verwante uitheemse soort: meesterwortel, Peucedanum ostruthium, als een van negen planten in een recept gebruikt tegen dolle hondbeten
- 37 Kruijzen J.: en *watergier*
- 38 Kruijzen J.: en (*katte*)*kervel, smoorkroed, assekroed*
Spoor van bloem is een hol, conisch uitsteeksel aan de bloem, gevuld met nectar
- 39 <https://wilde-planten.nl/aardkastanje.htm>
- 40 Kruijzen J.: en *St.- Janskroed, soldaote-, duvels-, hekse-, sjietkroed, kerkesjleutel, zoermelk, doevekrop*
- 41 Heukels H.
- 42 Kruijzen J.: en *blauw, koaj mier, roadwier, geiteblaad, ganzemuur, roej pimperl, tikfels*
Heukels H.: *meer* NL

- 43 Kruijzen J.: en *moerbleumke, -vioal, hoonderderm, kweek, mieël, wier*
- 44 Kruijzen J.: en *moerkroed, hoonderdarm, kweek, wier*
Kleijn H.: van Duits Miere, dat samenhangt met 'ma' of 'mei', wat klein en nederig betekent. Blz. 266.
- 45 Kruijzen J.: en *veld-, sjla-, mèlkdistel, onkroed*
- 46 Heukels H.: *soermèlk* ZL
- 47 www.wilde-planten.nl/langstekelige_distel.htm
- 48 Heukels H.: *partblaar* ZL
Kleijn H.: part zou aafsjtamme van patich, wat 'n aafkorting is van Lapatica = ridderzuring
- 49 Kruijzen J.: en *vluukroed, klokke, koekoeksblom*
- 50 Kruijzen J.: en *wiejedrek, duvelskralle, katte-, kazekroed, scheerling, nachtegaal, reuts*
- 51 Kruijzen J.: en *St. Jans-, Katriens-, paerds-, pis-, goudsbloom, gauzetong, gael margriet, kattedkroed, chryasant*
Heukels H.: *wilde goudsblom, kamille* ZL
- 52 Geneesplantenboek van voor 1900
www.wildeplanten.nl
- 53 Fytotherapie, Alpen editions 2018
- 54 Kruijzen J.: en (*onslejevrouwe*)*bèdsjtruè, tsiemt, heikroed, kwendel, els*
- 55 www.wilde-planten.nl 16-01-2019
- 56 Kruijzen J.: en *paedsboen, -roeës, gauwtong, paeds-, kanker-, stobben- mei-, koe-, boter-, mèlk-, vlekke-, honds-, duvelsblom, doedistel, pape-, sokker-, krampkroed, mispel, paap, plat, fontania*
Heukels H.: *kettekroed, honds-, ketting-, luusblom, molsla, peetsjblom* ZL *stoebe* NL
- 57 *Wikipedia (11-1-2019)* De signatuurleer stelt dat de overeenkomst met opzet is aangebracht door de schepper dan wel de natuur. De moderne wetenschap stelt dat het hier gaat om een bijgeloof en dat eventuele gevallen waarin het klopt op louter toeval berusten: dat wil zeggen dat tegenover elk geval waarin de signatuurleer opgaat, een veelvoud van gevallen is aan te geven waarin ze niet opgaat.
Kruijzen J.: en *rief*
- 58 Kruijzen J.: en *St. Janskroed, pisblom*
- 59 Philips R. (1978): Wilde Bloemen
- 60 Kruijzen J.: en *bloodwortel, sjild-, sjwalber-, zjvalgekroed*
Heukels H.: *geulkeswortel, vuurkroed* ZL
- 61 Kruijzen J.: en *kleefkruidje, hazegerf*
- 62 Uylert M. (1961): De taal der kruiden, blz.153
Geneesplantenboek van voor 1900
Fytotherapie 2018
- 63 <https://wilde-planten.nl/heelblaadjes.htm> 2-08-2019
- 64 Geneesplantenboek van voor 1900
- 65 Heukels H.: *gawzekroet* ZL
- 66 Kruijzen J.: en *ganzerik, -tong, alverdrief, reinvaar, gele ganzenbloem*
- 67 Kruijzen J.: en *wille-, hazegerf; hemds(knoopkes), rosékroed*
- 68 Heukels H.: *pielkroet, wegblajer, waegbree, weegtree* ZL *smalle weegbree: rup* ZL

- 69 Kruijzen J.: en *paddekaas, hop, hemdeknopkes, ringrank*
Heukels H.: *hemdeknoopjes* NL *rinkrank* ZL
- 70 Heukels H.: *lepeltjeskruid, piepkeskroed* NL *piep(blom), oosterlucie* ZL
www.wilde-planten.nl: lochos betekent kraamvrouw, wijst op medicinaal gebruik, goed bij bevalling, vanwege de gelijkenis van de bloem met een baarmoeder.
- 71 Kleijn H.: pag. 40
- 72 Vromen W.J.: Ernst en humor in het Limburgse boerenleven.
Meertensinstituut: *heilgras*
Debrabrandere. Fr.: rappig b.n. schurftig. Roof van wond.
- 73 Heukels H.: *maotrief* ZL
- 74 Fytotherapie 2018
- 75 Wikipedia 11-1-2018: Homeopathische behandeling bestaat uit het voorschrijven van *homeopathica*, dat wil zeggen stapsgewijze sterke verdunningen in combinatie met schudden van stoffen die in pure vorm dezelfde symptomen als de te bestrijden ziekte zouden oproepen.
- 76 Kruijzen J.: en *wil* of *verkesroas, hoefblad*
- 77 Kruijzen J.: en *papelmuts, kroedhout, høgkerocës*
Heukels H.: *wil koffiebonen* NL
- 78 E.D.: Vermoedelijk zint de volksname: nachtscha(ai), -schaal en nachtegaal verbastering van nachtschade en/of verwieze euverdrachtelijk nao 'n vergiftige of sjajelike plant
- 79 Kruijzen J.: en *nachtegaal*
- 80 Kruijzen J.: en *nachtscha(ai), vergiftige kaersje, patattekroed, blaaiptje*
Heukels H.: *nachschaal* ZL
- 81 Kruijzen J.: en *wil tomaat, bombaulus, kalfkroed*
Heukels H.: *kalfkruid* NL
- 82 Kruijzen J.: en *bosboum, ijf, honingpötsje*
- 83 Heukels H.: *doadsboum, taks* NL *taksis* ZL, NL
- 84 Kruijzen J.: en *heergodsjonker*.
Heukels H.: *dokter-in-den-wagen* NL *duufkes, venuswage* ZL
- 85 <https://www.wilde-planten.nl/vingerhoedskruid.htm> 29-10-2018
- 86 van Dale woordenboek 1968: krok = hooizaad, afval van hooi. Krokke = wikke.
Uittien: krokke: de zaadjes van wikke geven een bittere smaak aan roggebrood. Misschien dat bolderik daarom ook *krök* wordt genoemd. Het woord bol zou tevens verwijzen naar onkruid.
Flora Batavia: Vicia cracca (vogelwikke) somtijds krok (van crappa?) genoemd, is een schadelijk onkruid.
- 87 Heukels H.: *Sint-Petersbloom, sjaopsoren* NL *sjateknaze, kruk(keblom)* ZL
- 88 Heukels H.: *slangenwortel, kindjes* NL
- 89 Kruijzen J.: en *(witte) kees-, boter-, honds-, mariablom, kraojepoat, haneveutje*
- 90 Kruijzen J.: en *meibloom, neteldeukske*
Heukels H.: *dalkruid* ZL
- 91 Kruijzen J.: en *naakse kindjes, herfsblom, koekoekenei, kuufke*
Heukels H.: *mexikane* NL
- 92 [https://nl.wikipedia.org/wiki/Ridderspoor_\(Delphinium\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/Ridderspoor_(Delphinium)) 11-10-2019

- 93 Willems J: verbastering van Midd. Du kwaele en haus (hals)
- 94 Kruijzen J.: en *klökskes, anemoon, reet*.
Heukels H.: *klökske, piep(epebloom), oosterlucie* ZL *piepkeskroed* NL
- 95 Kruijzen J.: en *ratelaer, els, permie, tiljender*
- 96 Kruijzen J.: en *(klater)beel, belenboum, gauwgroot, bel-, wit-, wangwiej, beuk*
- 97 Kruijzen J.: en *voelboum, popelaar, kerseboum*
- 98 Kruijzen J.: en *espen-, ritselboum, klater-es, -beel, kaakviste, kanadas, popelaar*
- 99 Van Dale, (1989), Etymologisch woordenboek
Kruijzen J.: en *els, elzesjtrok, haageppelkes, (heulen)teer, hertele, esselteer, liguustersjtrok, ketjes*
- 100 Kruijzen J.: en *bloedbeuk, schip, fiktus, hazelnoot*
- 101 Kruijzen J.: en *kerneik, gatenplant, filodendron*
- 102 Kruijzen J.: en *haver-, bos-, wil kers, heulenteer, vlier, gulikse wortel*
- 103 Kruijzen J.: en *boskers, haagappel, hagedoorn, padua, voelboum, vlier, prunus*
- 104 Heukels H.: *duwelskers, -beer, -kral, -hout, pinnehout* NL *hondskersenhout* ZL
- 105 Kruijzen J.: en *es(sebroek), els, elzesjtrok, liguustersjtrok*
- 106 Debrandere Fr.: van Reemsj of Romeins
Dorren TH.: Roode hazelnoot (Hgd. Römische nusz)
Kruijzen J.: en *bonkneut*
- 107 Aels is 'n ron; zuul is 'n hokige priem, allebei mèt sjpitse punt
- 108 Kruijzen J.: en *akazia, harenteer, lindeboum, zilver-, klater-, haveres, els, ahorn, lepelenhouts*
- 109 Diederer E. (2016), 't Hommelt in de kroedwösj, Veldeke nuujsbreef 2015.
- 110 Kruijzen J.: *ringbeest-, rovers-, koperknop, maters-, mopjeskroed, kroedwien, geel*
Heukels H.: *kroetmès* ZL NL *pinksterblom, reinvaren* ZL *kruidwesj, reindersjknop* NL
- 111 Kruijzen J.: en *hazevefj, -graas, -distel, -hut, -doorn*.
Heukels H.: *ganzegef*
- 112 Kruijzen J.: en *palingskruid, lievevrouwebedstro, kroedwis*
- 113 Kruijzen J.: en *donder/hommelbloom, -wortel, -baard, -poeze, -teur, hazegefj, mariakroedwis, heelblaad, sjaopsoeëre, stoebe, boerenwormkruid*
- 114 Kruijzen J.: en *paerdsblom, wörmkroed, dapert, valse-, stinkende-, gaele-, roomse kamille, goudsblom, gael* St. *Jansblom*
Heukels H.: *(echte) kamille*
- 115 Heukels H.: *boeltjeskruid*
Kleijn H.: blz. 128, boelkenskruud staat in verband met boelen, boelieren, vrijen, de plant als minnedrank, maar ook als afrodisiacum.
Uittien: boelkens = liefjes, maïtressen. boelrank = minnedrank. blz. 115
Geneesplantenboek van voor 1900: boeltjeskruid tot pap gekookt geneest waterbreuk en zwelling der teelballen. Pag 309
- 116 Debrabandere Fr.
- 117 Heukels H.: *klabbertoet*
Debrabandere Fr.: klaboddere, klabattere = hard geluid; klaboets = pats
Dale van woordenboek: klabetteren: hevig gerucht maken. klaboets: klanknaboetsend: klets, pets.
- 118 Kruijzen J.: en *olieknop, -bus, -zuiker, kols-, kaore-, olifantsblom*
- 119 Heukels H.: *oliesuiers* ZL *oliebussen* NL

- 120 Heukels H.: *palmstruik, pame(boom), -bessem, -leer, (bos)boum, buks, paum* ZL *wijpalm* NL
- 121 Kruijzen J.: en *wèrraojer, dennepaer, -eikel, -sjob, -k(n)op, -koef, -kat*
- 122 Kruijzen J.: en *dikke- of kruitsden, fijnspar, (spaans) green*
- 123 Kruijzen J.: en *mispel(toe), -tak, -aer, huls, duvelskaersje, -gare, weerwas, vogelwikke, aesternès, kroedvis*
Heukels H.: *hamsjel, priemst* ZL
Fytotherapie 2018
- 124 Kruijzen J.: en *fee, brek, kwispel*
- 125 Heukels H.: *flette en junckerkes* ZL, NL *groffiaot* ZL oude naam grasfilet
- 126 Heukels H.: *jonkerkes* NL *boerepronkkes*
- 127 Kruijzen J.
Uلتien volksnamen
- 128 Kruijzen J.: *balesiem, vlijtig liesje, waterzak, wilde els, hommelmboom*. Belzjemien is een volksetymologische herinterpretatie tot Belze (Belgische) mie (vrouw).

DE STAAT VAN HET LIMBURGS

Subtiele verschillen weerspiegelen taalpolitieke opvattingen over het Limburgs

Leonie Cornips en Roeland van Hout

Sinds 6 november is er een Convenant inzake de Nederlandse erkenning van de Limburgse taal, getekend in Venlo door de minister van Binnenlandse Zaken en de provincie Limburg. De titel van dit Limburgse convenant wijkt af van het convenant voor het Nedersaksisch waarboven de Nederlandse erkenning van de regionale Nedersaksische taal prijkt. Het woord regionaal is in het Convenant voor het Limburgs weggelaten. Dat verschil lijkt misschien subtiel, maar door het weglaten van regionaal klinkt de Limburgse taal een stuk sterker en zelfstandiger. In het eerste deel van deze bijdrage zullen we uitleggen hoe subtiele verschillen in omschrijvingen en benamingen van een taalvariëteit gekoppeld zijn aan taalpolitieke opvattingen. De terminologische verwarring is groot en dat is vooral een gevolg van de onwelwillendheid om het Limburgs in Nederland als een erkende taal te beschouwen. In het tweede deel bespreken we tevens de cijfers van de taalpeiling voor het Limburgs in de Staat van het Nederlands.

Convenant inzake de Nederlandse erkenning van de Limburgse taal

Partijen,

De minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, handelende in de hoedanigheid van bestuursorgaan, hierna te noemen: de Minister;

en

Provincie Limburg, gevestigd te 6229 GA Maastricht, Limburglaan 10, te dezen rechtsgeldig vertegenwoordigd door haar gedeputeerde G.P.J. Koopmans, handelend ter uitvoering van het besluit van Gedeputeerde Staten d.d. 29 oktober 2019, hierna te noemen: 'Provincie'

hierna gezamenlijk te noemen: partijen;

Overwegende dat:

- Op 19 maart 1997 is het Europees Handvest voor regionale talen of talen van minderheden van de Raad van Europa voor Nederland in werking is getreden, hierna te noemen: 'Het handvest';
- het Limburgs is erkend als zelfstandige regionale taal onder deel II van het Handvest. Hiermee erkent de regering de Limburgse taal als een verrijking voor het Nederlands cultureel erfgoed.
- partijen het wenselijk achten om binnen Nederland expliciet uitdrukking te geven aan een gemeenschappelijke visie vanuit de overheid op de waarde en positie van het Limburgs;
- partijen het belangrijk vinden om gezamenlijk de wenselijkheid van het volwaardig bestaan van het Limburgs als regionale taal in levend gebruik, in gesproken zowel als in geschreven vorm te onderschrijven teneinde het gebruik te stimuleren;
- het Limburgs als regionale taal van wezenlijk belang is voor de beleving en het uitdragen van de Limburgse cultuur en identiteit en dat de Limburgse taal alle domeinen van het dagelijks leven in Limburg raakt
- de Provincie Limburg met betrekking tot het ontwikkelen van het Limburgse taalbeleid hierbij een voortrekkersrol heeft, waarbij de provincie zelf bepaalt waar op passende wijze aandacht gegeven kan worden aan de bescherming van het Limburgs, en dat de minister daar waar mogelijk een complementaire rol vervult;
- Limburgs als voertaal in de kinderopvang, naast het Nederlands, al is toegestaan conform artikel 55 lid 1 van de wet kinderopvang;
- Limburgs als voertaal naast het Nederlands is toegestaan in het primair onderwijs, conform artikel 9 lid 13 wet op het primair onderwijs;
- geteld de Wet op het voortgezet onderwijs het Limburgs in het voortgezet onderwijs in aanvulling op de verplichte lesstof, vakken en andere programmaonderdelen kan worden aangeboden.¹

Spreken het volgende af:

Artikel 1

1. De Minister erkent de Limburgse taal als een wezenlijke, volwaardige en zelfstandige regionale taal in Nederland.

Artikel 2

1. Partijen spannen zich, voor zover dat in hun vermogen ligt, in en werken samen om het Limburgs als regionale taal in Nederland te behouden, het gebruik te bevorderen en de positie van het Limburgs te stimuleren, zonder de totstandkoming van nieuwe Wet- en regelgeving.
2. De in het eerste lid bedoelde inspanningen en samenwerking worden binnen een jaar na sluiten van het convenant, in consensus, nader uitgewerkt in procesafspraken over onder andere elkaar actief informeren, communicatie en inhoudelijke afspraken. Deze afspraken moeten passend zijn in de gegeven landelijke, regionale en lokale context en de nationale erkenning onderschrijven. De provincie neemt het initiatief en organiseert het maken van deze afspraken.
3. Partijen dragen gezamenlijk zorg voor de in het tweede lid bedoelde afspraken.

¹ Zie ook artikel 26b, zevende lid, onderdeel d en artikel 26c, zesde lid, onderdeel .d van het Inrichtingsbesluit WVO

Afbeelding 1: Staatscourant 27 november 2019 met de tekst van het Convenant.

Het beleid over en de zorg voor het Nederlands is ondergebracht bij de Nederlandse Taalunie. De Nederlandse Taalunie is de transnationale beleids- en kennisorganisatie die Vlaanderen en Nederland verbindt ten behoeve van de Nederlandse standaardtaal. Wat verstaat de Taalunie onder het Nederlands? Het antwoord is:

De Taalunie hanteert het Nederlands als **paraplubegrip** waaronder alle variëteiten van onze taal vallen. Dit kunnen variëteiten binnen het Standaardnederlands zijn, maar ook tussentalige vormen, sociolecten en dialecten bijvoorbeeld.¹

Streektaal komt in het rijtje tussentalige vormen, sociolecten en dialecten niet voor. In het verleden was de Taalunie verlegen met de erkenning van het Nedersaksisch en Limburgs en vond die erkenning ongewenst. Immers, de Nederlandse maar niet de Vlaamse overheid heeft in 1997 het Limburgs erkend onder het *Europees Handvest voor regionale talen of talen van minderheden* van de Raad van Europa. Oostendorp (2019) legt uit hoe de Taalunie *streektaal* zodanig heeft gedefinieerd dat nieuwe erkenningen niet meer mogelijk waren om herhaling te voorkomen voor bijvoorbeeld het Brabants en het Zeeuws. Voor het Bildts is in 2016 nog een poging gedaan een erkenning als streektaal te krijgen, maar het kreeg het deksel op z'n neus. In het advies van de Taalunie staat de volgende passage:²

Het Bildts, Amelands en Stadsfries onderscheiden zich als gemengde variëteiten van andere Nederlandse en Friese dialecten, maar dat maakt ze nog geen andere talen dan het Nederlands en het Fries. Het Europees Handvest heeft tot doelstelling bestaande cultuurtalen te beschermen, niet meer streektalen tot aparte cultuurtalen te verheffen. Gemengde variëteiten hoeven geen eigen paraplu's te krijgen als ze onder de gezamenlijke paraplu's van bestaande cultuurtalen kunnen schuilen. Het spreekt voor zich dat voor die talen hierin dan ook een opdracht ligt. In het geval van het Bildts is dat dus voor het Nederlands en het Fries.

Dit advies gebruikt de volgende vijf termen: dialect, cultuurtaal,³ paraplu,⁴ streektaal en gemengde variëteit. Van Oostendorp (2019) concludeert dat er voor de bovenstaande wetenschappelijk aandoende argumentatie geen wetenschappelijke basis is. Het zijn politieke overwegingen die de doorslag geven of iets een dialect, streektaal, een gemengde variëteit, een cultuurtaal dan wel een paraplu is (net zoals Nederlands).

In februari 2019 verscheen het rapport van de Adviescommissie *Taalvariatie en Taalvariatiebeleid* van de Nederlandse Taalunie. In deze tekst staat het volgende over de erkende regionale talen zoals het Limburgs:

Wel wil de Taalunie beleid maken voor alle dialecten en dialectgroepen in het Nederlandse taalgebied, onafhankelijk van de vraag of ze formeel (ook) deel uitmaken van een regionale taal die beschermd is onder het Europees Handvest. Met andere woorden, de verantwoordelijkheid voor het beleid voor de regionale talen als aparte talen (Fries, Nedersaksisch en Limburgs) ligt bij de Nederlandse overheid en de betreffende provincies zelf; het gaat dan om meertaligheidsbeleid, niet om taalvariatiebeleid. De Taalunie op haar beurt wil beleid voeren voor alle dialecten die onderdeel zijn van het dialectcontinuüm in het Nederlandse taalgebied.

Die bestrijken voor Vlaanderen en Nederland het hele gebied van de zuidwestelijke West-Vlaamse (en bij uitbreiding de Frans-Vlaamse) dialecten tot de noordoostelijke Nedersaksische dialecten.

In datzelfde rapport komen de begrippen *streektaal* (dat is nu consequent regionale taal overeenkomstig het Handvest) en *cultuurtaal* niet meer voor en het *paraplubegrip* staat alleen in de inleiding. Belangrijk in dit advies is dat de Nederlandse Taalunie een onderscheid maakt tussen *variatie in het Nederlands* (Nederlands als paraplu) en *meertaligheid* (de erkende regionale talen zijn aparte talen). Het onderscheid wordt pragmatisch gemaakt: het Europees Handvest heeft in Nederland regionale talen erkend, de Taalunie adviseert over alles wat niet onder het Fries, Limburgs en Nedersaksisch valt. Nu wordt het wel heel verwarrend: de Taalunie voert geen beleid over het Limburgs dat een verzamelnaam is voor alle dialecten en sociolecten in Limburg maar wel over dialecten en sociolecten in Limburg want die vallen onder het inclusieve paraplubegrip. Deze splitsing in meertaligheid en taalvariatie is niet helder. Iemand die Maastrichts spreekt valt voor de Taalunie onder het paraplubegrip van het Nederlands en is eentalig, iemand die Limburgs spreekt (waar het Maastrichts onder valt) is tweetalig volgens het Handvest en de Taalunie. Het paraplubegrip dat de Taalunie hanteert heeft het effect dat dialectsprekers van het Katwijkse en Maastrichts officieel Nederlands spreken ook al zullen zij in dit dialect geen enkel mondeling examen Nederlands kunnen behalen.

Het wordt nog lastiger, ook al omdat er een categorie *niet-erkende regionale talen* bestaat. Die categorie komt aan bod in Bennis en Boef (2019), beide werkzaam bij de Taalunie. De erkenning van streektalen (ze spreken in hun artikel toch nog van streektalen in plaats van regionale talen):

*heeft tot de huidige situatie geleid: in Nederland zijn er officieel erkende regionale talen (Fries, Nedersaksisch en Limburgs) en **niet-erkende regionale talen** (zoals Zeeuws en Brabants), en in Vlaanderen zijn er geen officiële erkende regionale talen.*

Daar wordt afkeurend aan toegevoegd dat de officiële erkenning van taalvarieteiten als regionale talen zoals het Limburgs gepaard gaat met een devaluatie van niet-erkende taalvarieteiten als het Brabants. Dat is een taalpolitieke afweging. De erkenning van het Fries als officiële rijkstaal devalueert immers ook het Limburgs en Nedersaksisch als erkende regionale talen.

We hebben de nuances en de veranderingen in de opvattingen van de Taalunie proberen samen te vatten in het onderstaande overzicht. Het maakt duidelijk dat de Taalunie de ideologie van de Nederlandse standaardtaal vertegenwoordigt.

Opvattingen Taalunie	Voor 2018	Na 2018	Toelichting
<i>Benaming</i>	Streektalen	Regionale talen	Juridisch correcte aanpassing in de benaming
<i>Rechtmatigheid</i>	Limburgs en Nedersaksisch ten onrechte erkend	Andere regionale talen ten onrechte niet erkend	De Taalunie adviseert negatief over de erkenning van het Zeeuws en het Bildts
<i>Fries</i>	Erkenning Fries is vanzelfsprekend en rechtmatig	Buiten de orde	Het Fries is wetmatig erkend
<i>Paraplubegrip (nadruk op inclusiviteit)</i>	Voor het hele Nederlandse taalgebied	Alle variëteiten (incl. dialecten, sociolecten) in het hele Nederlandse taalgebied. Een dialectspreker is eentalig.	Dialecten vallen onder het taalvariatiebeleid, ook dialecten in Limburg
<i>Limburgs</i>	Erkenning is onrechtmatig	Erkenning is een feit. Spreker Limburgs is tweetalig	Limburgs valt niet onder de Taalunie ook al zijn regionale talen als het Limburgs formeel omschreven als de som van hun dialecten

Tabel 1: Overzicht van de opvattingen van de Taalunie en haar benamingen voor taalvarieteiten.

De staat van het Nederlands

In 2017 verscheen de eerste rapportage (de nulmeting) over de *Staat van het Nederlands*, een onderzoek van de Nederlandse Taalunie om de taalkeuze in Nederland in kaart te brengen en dan met name de taalkeuze tussen Nederlands en Engels in Nederland en Nederlands en Frans in Vlaanderen. Dat veroorzaakte enig tumult onder de gebruikers van de erkende regionale talen, omdat in het onderzoek de regionale talen niet aan bod kwamen. Sterker nog, Limburgs of Nedersaksisch in de antwoorden werden als Nederlands gerekend. In de tweede peiling is dat aangepast, dat wil zeggen dat er meer ruimte is geboden aan “varieteiten van het Nederlands die afwijken van de standaardnorm, zoals dialect en regionale taal” (pagina 11 van het onderzoeksrapport). Opvallend is het gebruik van de nogal ideologische getinte **standaardnorm** in combinatie met de term **afwijken** in plaats van de neutralere aanduidingen **Standaardnederlands** en **verschillen**.

Het is de vraag of een grootschalige online enquête, in te vullen op vrijwillige basis, het juiste instrument is om taalpeilingen te verrichten, maar dat aspect laten we hier buiten beschouwing. Op pagina 10 van het rapport wordt uitgelegd dat het Nederlands een **paraplubegrip is, maar nieuw is dat nu ook**

Afbeelding 2: De Staat van het Nederlands, publieksrapport 2019.

expliciet de regionale taal daaronder valt, maar dan weer niet het Fries omdat dit een officiële rijkstaal is. Dialecten en regionale talen worden bij elkaar geschoven, ook in de antwoorden die de respondenten (panelleden) kunnen geven. Daarmee is het fijnzinnige onderscheid uit het taalvariatierapport tussen meertaligheid en taalvariatie van tafel. Het gebruik van de term streektaal is nu helemaal van tafel. De benaming streektaal komt slechts twee keer aan bod. Het betreft pagina 11 waar het gaat “over de mate van dialect- streektaalgebruik in de verschillende regio’s van Nederland en België” en waar de aanduiding streektaal gekozen lijkt om elke associatie tussen regionale taal en Vlaanderen te vermijden.

Op pagina 196 krijgen de Friezen en de status van het Fries er misschien onbedoeld van langs als het gaat om de achteruitgang in het gebruik van het Engels in de sociale media vergeleken met de vorige taalpeiling: *Een mogelijke verklaring zou het grotere aandeel in de enquête van panelleden met sympathie voor de streektaal (met name Friezen en Limburgers) kunnen zijn.*

De cijfers van de taalpeiling maken het namelijk mogelijk om een vergelijking te trekken tussen de drie regionale talen van Nederland: het Fries, het Limburgs en het Nedersaksisch. Door de samenvoeging van het Fries met talen en de regionale talen met de dialecten is een vergelijking met het Fries niet direct te maken. Het percentage Friezen dat zegt Fries dagelijks te gebruiken is 59.5%. Dat is zo niet aan de Limburgers gevraagd, maar in ieder geval spreekt 61.4% een dialect dat onder Limburgs valt met de ouders en dat betekent dat het Limburgs hoger scoort dan het Fries. Zoals in onderstaande tabel te zien is, scoort Limburgs het hoogst van de regionale talen/dialecten. Het Limburgs is veruit de sterkste regionale taal, ook als niet-erkende regionale talen en/of dialecten worden meegeteld (dat wordt in de onderstaande tabellen als Nederlands gemiddelde aangeduid).

	Met vrienden	Met burenen	In de supermarkt
Limburgs	52,5 %	46,2 %	39,9 %
Nedersaksisch	29,2 %	19,8 %	13,5 %
Nederlands gemiddelde	11,6 %	9,3 %	7,4 %
	Met ouders	Met partner	Met kinderen
Limburgs	61,4 %	41,2 %	29,1 %
Nedersaksisch	44,8 %	17,7 %	9,3 %
Nederlands gemiddelde	12,4 %	8,5 %	4,4 %

Tabel 2: Gebruik van het Limburgs in verschillende domeinen in vergelijking met het Nedersaksisch en het Nederlands gemiddelde.

Vitale cijfers voor de Limburgse taal, maar er moet zeker iets gebeuren met de intergenerationele overdracht omdat de lijn tussen kinderen met hun ouders (61,4%), ouders die onderling Limburgs spreken (41,2%) en ouders die Limburgs met de kinderen spreken (29,1%) te sterk daalt. De Limburgse cijfers zijn verder nog opmerkelijk hoog voor het gebruik buitenshuis: 27,2% met de huisarts, 35,4% op de markt, 38,6% in de supermarkt en 39,2% in het ziekenhuis.

Het Limburgs als taalcultuur

Het positieve beeld van het Limburgs wordt nog eens onderschreven door gebruiksgegevens op Twitter. Er wordt meer in het Limburgs getwitterd dan in het Fries (Jongbloed-Faber e.a. 2017, Nguyen e.a. 2015). Het is zelfs zo dat op grond van twittergegevens dialectgrenzen in Limburg getraceerd kunnen worden (van Halteren e.a. 2018).

De opvallende positie van het Limburgs is eerder al eens bevestigd door de peiling die het provinciale nieuwsblad *De Limburger* in 2016 door het onderzoeksbureau Flycatcher liet uitvoeren. Het ging om een representatieve steekproef van 1.078 Limburgers: 66 procent liet weten dat zij het *zeer eens* en 30 procent dat zij het *eens* waren met de stelling dat **het spreken van dialect kenmerkend is voor een Limburgse identiteit (samen 96 procent)**. In aflopende percentages gold dit ook voor:

- *het vieren van carnaval* (96%: 64% zeer mee eens en 32% mee eens),
- *het eten van vlaaj* (96%: 62% zeer mee eens en 34% mee eens),
- *de schutterij* (88%: 50% zeer mee eens en 38% mee eens),
- *het landschap* (88%: 40% zeer mee eens en 48% mee eens),
- *harmonie en fanfare* (80%: 29% zeer mee eens en 51% mee eens),
- *Rowwen Hèze* (80%: 40% zeer mee eens en 40% mee eens),
- *bourgondische leefstijl*; 78%: 29% zeer mee eens en 49% mee eens),

- *Carboon* (54%: 25% zeer mee eens en 29% eens),
- *saamhorigheid* (51%: 15% zeer mee eens en 36% mee eens), en
- *het katholicisme* (50%: 12% zeer mee eens en 38% mee eens).

Het Limburgs is cruciaal in de constructie van regionale en culturele identiteiten in Limburg, maar er is werk aan de winkel om deze taal ook te behouden voor gebruik in theater, musicals, (pop)songs, literatuur en rap. Het convenant zet in op een versterkte positie van het Limburgs in de kinderopvang en in het onderwijs. Een taal blijft vitaal door het gebruik ervan, juist ook in de kennis- en cultuuroverdracht van de oudere naar jongere generaties.

Nawoord

Een belangrijke conclusie is dat het opnemen van het Limburgs in de taalpeiling tot hoge cijfers voor het Limburgs heeft geleid. In die taalpeiling is het evenwel moeilijk om precies te scheiden wat nu antwoorden zijn over dialecten en over de regionale talen, waartoe het Fries dan weer niet gerekend wordt. Het is beter dat de provincie het heft zelf in handen neemt en periodiek een onderzoek naar het gebruik van het Limburgs laat uitvoeren dat sowieso gebruikt maakt van een representatieve steekproef, als instrument in haar eigen taalbeleid.

Verder zouden we af moeten van onduidelijke begrippen en zogenaamd neutrale onderscheidingen in de discussie over de taalvariatie en meertaligheid in het Nederlandse taalgebied. We mogen verwachten van overheidsinstanties als de *Nederlandse Taalunie* dat zij in een rapport als de *Staat van het Nederlands* en tussen rapporten consistent is hoe regionale talen als het Limburgs te benoemen volgens de erkenning van het Europees Handvest. Het zou al helpen als de gebruikte terminologie beter afgewogen wordt tegen de achtergrond van discussies die internationaal gevoerd zijn en worden over kleine talen en bedreigde talen. Uiteraard speelt ideologie een rol, maar die dienen we zo expliciet mogelijk te erkennen en te benoemen. Het in 2018 verschenen KNAW rapport *Talen voor Nederland* is hiervoor een lichtend voorbeeld. Op pagina 30-31 staat:

Nederland kent anno 2017 naast de migrantentalen een groot aantal aan het Nederlands verwante taalvarianten, waarvan sommige aanzienlijk afwijken van het Nederlands zoals dat op school wordt onderwezen. Enkele van deze dialecten hebben een officiële status als 'streektaal'; het Fries is als enige officieel erkend als minderheidstaal. (...) Sinds enkele decennia worden minderheids- en streektalen ook in meer of mindere mate beschermd door nationale en internationale afspraken, convenanten en verdragen. Datzelfde geldt voor Papiamentu op Aruba, Bonaire en Curaçao, Caribisch Engels op de Bovenwindse Eilanden, en voor de niet-territoriale talen Sinti, Romani en Jiddisch in Nederland. In de meeste gevallen ligt de verantwoordelijkheid voor bescherming van de streektalen bij de provincies. Het sturende document hierbij is het European Charter for Regional or Minority Languages (ECRML 1992), door Nederland geratificeerd in 1996 en in werking getreden in 1998. Dit handvest onderscheidt streektalen nadruk-

kelijk van migrantentalen en voorziet in een lichte of zwaardere vorm van bescherming. In het eerste geval wordt de taal gevrijwaard van discriminatie of ontmoedigingsbeleid, in het tweede wordt het gebruik van de taal ondersteund en aangemoedigd. Van de als streektaal erkende Nederlandse dialecten genieten het Limburgs en het Nedersaksisch de lichte bescherming, het Fries de zwaardere vorm. In Nederland wordt dus alleen het Fries actief door de nationale overheid ondersteund. (...) Bij een aantal provincies zijn streektaalfunctionarissen werkzaam die dialecten en streektalen ondersteunen. In EU-verband is er veel discussie over het verschil in status tussen de migrantentalen (niet erkend) en de oorspronkelijke regionale minderheidstalen (erkend). Tegelijkertijd heeft de aanwezigheid van sprekers van veel andere talen bijgedragen aan het meertalige profiel van de verschillende Europese landen, en daarmee ook aan het zelfbewustzijn van de sprekers van de streektalen.

Het rapport gebruikt consequent de term *streektaal* voor het Limburgs, wijst erop dat Limburgs als streektaal bestaat uit de som van dialecten gesproken in Limburg en erkent dat regionale talen deel uitmaken van de dagelijkse meertalige samenleving.

- Bennis, H. & E. Boef (2019), De taalunie, taalbeleid en streektaalen. In: V. De Tier, A. Ghyselen & T. van de Wijngaard (red.), *De wondere wereld van de streektaalgrenzen*. Leiden: Stichting Nederlandse Dialecten, 77-84.
- Halteren, H. van, R. van Hout & R. Roumans, R. (2018), Tweet geography: Tweet Based Mapping of Dialect Features in Dutch Limburg. *Computational Linguistics in the Netherlands Journal*, 8, 138-162.
- Jongbloed-Faber, L., J. de Loo & L. Cornips (2017), Regional languages on Twitter: a comparative study between Frisian and Limburgish. *Dutch Journal of Applied Linguistics* 6 (2), 174-196.
- KNAW 2018, *Talen voor Nederland*, Amsterdam, KNAW.
- Nguyen, D., D. Trieschnigg & L. Cornips (2015), Audience and the use of minority languages on Twitter. *Proceedings of the Ninth AAAI International Conference on Web and Social Media (ICWSM-2015)*, 666-669.
- Oostendorp, M. van (2019), Taalwetenschap en streektaalbeleid. De casus Europees Handvest voor Regionale Talen of Talen van Minderheden. In: V. De Tier, A. Ghyselen & T. van de Wijngaard (red.), *De wondere wereld van de streektaalgrenzen*. Leiden: Stichting Nederlandse Dialecten, 85-91.
- Nederlandse Taalunie (2019), *Staat van het Nederlands. Onderzoeksrapport 2019. Over de taalkeuzes van Surinamers in het dagelijks leven en meer over die van Nederlanders en Vlamingen*. Amsterdam: Meertens Instituut.

Noten

- 1 Zie <http://taalunieversum.org/inhoud/variatie-het-nederlands-en-andere-talen> (geraadpleegd op 15 november 2019).
- 2 Zie: <https://www.neerlandistiek.nl/2018/07/taalwetenschap-en-streektaalbeleid/> (geraadpleegd op 15 november 2019).
- 3 Het begrip cultuurtaal heeft een hoofdrol gespeeld in de discussie van bijna vijftig jaar geleden over de afbakening van de Nederlandse dialecten. Zie Goossens (1972: 23) die vaststelt dat een afbakening op taalkundige gronden niet mogelijk is. Het begrip cultuurtaal (*Kultursprache*) heeft een ook een hoofdrol gespeeld in de Duitse literatuur over de afbakening van standaard-talen en dialecten.
- 4 Dit begrip is moeilijk te vertalen naar de internationale literatuur. Het dichtstbij komt het Duitse begrip *Dachsprache*.

VENLOSE ETYMOLOGIE

Bas Vissers

In 2018 maakte ik een (o.a. etymologische) studie van ruim honderd woorden, waarvan ik dacht dat ze typisch Venloos waren. Honderd ervan heb ik uiteindelijk gepubliceerd in het inmiddels zo goed als uitverkochte boek *Veur óg oet-gelag – 100 wäörd¹*, dat mede dankzij de Stichting Henric van Veldeke gepubliceerd kon worden.

Belangstelling voor waar het begin der dingen ligt is iets dat iemand met een Bèta-inborst zal nopen tot het doen van een studie naar de oorsprong van het heeal, een bioloog zal terugkruipen naar de tijd van de prehistorie en hoopt dan middels het beoordelen van botten uitspraken te kunnen doen over de menselijke origines – en nog verder – en een eenvoudige alfa als ik gaat op zoek naar het begin van de taal en van onze woorden.

Uiteraard ging mijn eerste onbevangen vooronderstelling ervan uit dat het dialect van Venlo vooral doorspekt was met woorden waarvan de oorsprong voor het overgrote deel in een der Germaanse talen moest liggen. Dat klopte voor het grootste deel, maar er is meer: er bleek een hele serie woorden te zijn die hun oorsprong in het Frans – of een andere Romaanse taal – hadden.

Waarbij ik eerst dacht dat het Venloos een uiterst uniek dialect is – en dat is en blijft het ook, qua samenspel van syntaxis, grammatica, vocabulaire en laten we vooral de karakteristieke uitspraak niet vergeten – ben ik over een aantal dingen wel iets genuanceerder gaan denken. ‘Het Venloos’ als dialect is natuurlijk het samenspel van deze eerdergenoemde onderdelen, maar qua vocabulaire ben ik erachter gekomen dat ‘ons’ vocabulaire niet zo uniek is. In de *krallentoer* van alle (Limburgse) dialecten is het Venloos een pareltje, dat hopelijk, net zoals nu, nog lang en veel gesproken zal blijven worden en ik hoop vooral dat mijn bijdrage eraan – het vastleggen van een aantal woorden – er toe zal leiden dat juist deze woorden weer wat meer gebruikt zullen gaan worden maar ook dat ze wat meer in het standaardvocabulaire van Venloosprekenden zal komen.

Methode – heel veel noest puzzelen en zoeken

Hoe ben ik te werk gegaan? Eigenlijk was mijn methode erg simpel: puzze-

len en zoeken totdat je een resultaat had. Dankzij het internet zijn het aantal bronnen oneindig groot, maar alleen het internet is niet genoeg. Uiteraard zet je soms puntjes op de i die je niet alleen maar uit de boeken haalt: zo stuitte ik, puur en louter toevallig, in een Noorse tekst, een tekst die je als spreker van een Germaanse taal zeer oppervlakkig kunt begrijpen, op het woord *knoteren*. Via een Nederlands-Noorse kennis kwam ik erachter dat dit woord in het Noors de betekenis had van (o.a.) *rommelen*. Dat is weer nèt wat anders dan de betekenis die wij eraan geven in het Limburgs, maar met een beetje fantasie kun je ook wel weer de link leggen tussen deze twee betekenissen.

Verder was het, omdat het een dialect, en dus vooral een spreektaal betreft, een kwestie van vragen aan andere dialectsprekers en aan mijn gewaardeerde medelezer, José Wiermans, een oud-collega Nederlands van het Blariacumcollege, de school waar ik tien jaar met veel liefde en plezier heb gewerkt. Als voorbeeld van haar uiterst nuttige inbreng noem ik het woord *kielpe*: dit betekent in ons dialect *zwemmen*. Via een vermeende klinkerverandering [a] – [ie], die je ook in het Fries vaker aantreft, dacht ik dat dit woord verwantschap had met het woord ‘kabbelen’. Je ziet deze klankverandering immers ook bij het Venlose woord *kielf*, wat (waarschijnlijk via bovenstaande klinkerverandering) van ‘kalf’ afkomstig zou kunnen zijn. Echter, José suggereerde me, na lezing van mijn mogelijke explicatie, dat dit woord wellicht afkomstig was van het woord *kiel*, dat in het Middelnederlands ‘boot’ of ‘schip’ betekent.² En nadat ik mij plotseling de sterke verhalen van mijn ouders (en anderen) herinnerde, die vertelden dat zij vroeger in de Maas gingen zwemmen en zich dan een stukje stroomopwaarts lieten meeslepen door een boot, een kiel dus, en zich daarna weer lieten afzakken naar Blerick, werd deze betekenis steeds plausibeler. Ik heb overigens de beide verklaringen daarna in het boekje geplaatst, want etymologie is geen exacte wetenschap. Het berust op veronderstellingen die je op enig moment maakt, en als er twee conflicterende of verschillende explicaties zijn, dan neem je deze beide over. Als er geen bewijs is voor één van meerdere stellingen, dan neem je ze allemaal over. Helaas hebben we geen cassettebandjes van mensen uit de XVIIe eeuw waarop we ze kunnen horen spreken. En vragen stellen aan sprekers van toen is dan al helemaal ingewikkeld.

Ik wil graag een aantal ingangen laten zien, een aantal verschillende woordmogelijkheden die uit mijn onderzoekje zijn gekomen:

Volksetymologie – niks is wat het lijkt!

Volksetymologie is het verschijnsel dat een woord door ‘het volk’ (de taalgebruikers) wordt vervormd. Vaak gaat het om woorden die niet zo bekend meer zijn en/of waarvan de opbouw niet wordt doorzien. De taalgebruikers brengen zo’n woord in verband met een ander woord dat erop lijkt en dat ze wél goed kennen; ze verzinnen er dus een andere etymologie (herkomst) bij. Vervolgens vervlechten ze het bekende woord met het oorspronkelijke woord, en zo raakt dit ‘vervormd’.³ Voorbeelden van dergelijke volksetymologische woorden zijn

kattebel (briefje): in de 16e eeuw nog *cartebelle*; het is afgeleid van het Italiaanse *scartabello* (‘notitie van weinig belang’); later dacht men aan het belletje om de hals van een kat, en ook **nachtmerrie**: eigenlijk *nachtmare* (‘nachtspook’); het woord *mare* raakte verouderd en men ging er het bekende merrie voor in de plaats gebruiken. Het heeft dus niets met de soort der paarden te maken...

In het Venloos dialect ligt het spook van de volksetymologie ook op de loer. Hoe verklaar je het woord *schóttelslet*, of een ander uithangbord waarmee je buitengaats mooie sier kunt maken als men vraagt: noem eens een paar typische woorden uit het Venloos dialect, *paolingstein*. Deze woorden zijn welhaast onuitlegbaar. Via verre virtuele taalkundige reizen naar Zweden en Noorwegen kwam ik erachter dat het woord ‘slet’ terug te herleiden was op de Noorse en/of Zweedse aanduiding voor de kleding die een vrouw van laag allooï droeg, namelijk *schlette* of *sletta*. In het Middelnederlands⁴ bestaat het woord *slette* ook: dit heeft daar dezelfde betekenis. Uiteindelijk is men de aanduiding voor het kledingstuk gaan gebruiken om de vrouw in haar geheel te benoemen. Iets met metonymia waarschijnlijk.

Voor *paolingstein* heb ik langer in het duister moeten tasten: natuurlijk wijst alles erop dat de gootsteen, want dat wordt bedoeld met het aangeduide object, vroeger gebruikt zou worden om palingen die uit de Maas waren gevangen in te laten zwemmen alvorens ze eetklaar werden gemaakt. Echter, waarschijnlijk gaat het hier om de verbastering van het woord ‘porcelein’, óf van ‘pómppestein’, de steen die ooit naast de centrale dorpspomp stond waarop de mensen, die nog geen wasmachine hadden, hun was deden.

Onomatopeën – pingpongend door het taaluniversum

Een groot aantal woorden zijn gevormd door klanknabootsing – met een sjiek (Grieks) woord in de taalkunde *onomatopeën* geheten. Bekende Nederlandse voorbeelden hiervan zijn *koekkoeksklok* – de klok waar het vogeltje viermaal per uur uitspringt om middels het geluid ‘koekkoek’ de tijd aan te duiden is genoemd naar het geluid dat dit mechanische vogeltje maakt. Dit geldt bijvoorbeeld ook voor de aanduiding van het tafeltennis spel, wat door vrijwel iedereen ‘pingpongspel’ wordt genoemd. Velen denken dat dit woord, vooral ook vanwege de hegemonie op wereld(sport)niveau door Japanners en Chinezen, een Aziatische oorsprong heeft. Niks is echter minder waar: dit woord is ook een klanknabootsing van het geluid van het balletje dat op de tafel stuitert.

Veel woorden in het Venloos zijn ook onomatopeën: ik noem er twee, namelijk ‘**däölke**’ en ‘**smik**’.

De eerste is vrij vergezocht: het woord betekent ‘kleine kauw’. Dit heb ik zelf ook nooit geweten: ik dacht dat het oorspronkelijk iets als ‘sulletje’ betekende. Echter, via het Duits is dit woord via *taha*, het geluid dat kauwen schijnen te maken, via het Oudduitse ‘tahela’ naar het Duitse woord ‘Dohle’ veranderd. En zo is het in het Limburgs terecht gekomen. In het Zuiden der provincie schijnt het overigens een gangbaar woord te zijn om de reeds genoemde vogelsoort aan

Afbeelding 1: Däölke (foto: Matthias Kabel, Wikimedia Commons).

te duiden, gegeven het feit dat de carnavalsvereniging van Limbricht ‘de Daole’ heet, en je zelfs twee kauwen in hun logo kunt ontwaren. Overigens, in het Venloos woordenboek vind je bij de omschrijving van het woord ‘däölke’ *kleine kauw*, terwijl de materiele betekenis anders is.

Hoe de semantische verschuiving van kauw naar sul(lig) is ontstaan? Dat vertelt ons wellicht de vogelbescherming, die de kauw omschrijft als een zeer (levenslang!) trouwe en jaloeze vogel. En die wellicht sullig en verongelijkt doet als hij te doen krijgt met (echts)rivalen?

Een meer voor de hand liggende explicatie vinden we bijvoorbeeld bij het woord *smik* (zweep): dit is een klanknabootsing van het geluid van een touw/tak dat ergens op geslagen wordt. Het Nederlandse woord ‘smak’ is daar ook van afkomstig. En, dit woord is gangbaar in grote delen van Nederland. In de Alblasserwaard kent men de uitdrukking ‘in een smik’. Ook dit woord is (waarschijnlijk) voor het eerst ontstaan in het Noors. In sommige plaatsen in Limburg duidt men een lange, dunne boom aan met de benaming ‘smik’. Wellicht omdat je met de takken ervan kunt *smikken*?

Andere voorbeelden van klanknabootsingen zijn **feep** en **fepen** – voor oude zanikende vrouw en hard en vals op een blaasinstrument blazen en **käöke** – de aanduiding voor het geluid dat je maakt als je boert of kokhalst.

Omschrijvingen – zo ziet het eruit

Uiteraard, een spreektaal, het dialect, maakt veel gebruik van omschrijvingen. **Crèmesnitje** (Tom pousse), een woord dat zijn oorsprong vindt in het He-

Afbeelding 2: Aoliebieësjje (foto: Dominik Stodulski, Wikipedia Commons).

breeuws en via het Kroatisch en het Duits naar ons dialect is gekomen, is daarvan een voorbeeld. Maar ook minder voor de hand liggende woorden als **oliebieësjje** (Lieveheersbeestje) en **bóchte** zijn dit. Deze meikever scheidt namelijk een soort bittere olie af als hij zich bedreigd voelt, en het werkwoord ‘bóchte’ verwijst naar het verlangen van de mens om zich te nestelen in **einen bóch**, wat oorspronkelijk een (in een bochtige, ronde vorm) nest betekent.

Agrarisch getint vocabulaire – Agriculture oblige!

Venlo is van oudsher een plaats geweest waar tuinders, **gerdeneers** alhier geheuten, veel voorkwamen. In de hoofdingang van het oude Venlose postkantoor aan de Keulsepoort zie je aan de rechterkant een beeltenis waaruit dit o.a. blijkt: ter rechterzijde van het wapen van onze provincie staat een *gerdeneer* met een zeis, aan de rechterzijde staat een *koempel*, een mijnwerker.

Dit beeld gaf de verdeling Noord-Zuid min of meer aan: Noord: landbouwers, Zuid: mijnwerkers.

Inherent aan een agrarische centrumgemeente is uiteraard een jargon dat hier welig kon tieren. Zo hebben we het over sjepenge (savooiekool), zoormoos

Afbeelding 3: De gerdeneer en de koempel op het postkantoor van Venlo.

(zuurkool) en boeremoos (boerenkool) als we de culinaire specialiteiten van de stad aanduiden. Maar ook in een woord als zeikdieëm (mier) vinden we de agrarische invloed: dieëm is het woord voor tepel. Een mier is dus een tepel die, net zoals het aoliebieësje olie afscheidt, een vloeistof afscheidt, die naar urine riekt. Dat mieren in meerdere Europese talen een ietwat negatief (reuk)imago hebben en vaak geassocieerd worden met pies moge geen verrassing zijn: zo spreekt men van pismire in het Engelse taalgebied. Maar ook in het midden en zuiden van de provincie spreekt men van aomezek. En in diverse andere delen van Nederland spreekt men van muurzeiker, moerzeiker, zeiklim, pishommel, zeikworm of ze(i)kdimpel.

Dit vinden we ook terug in Schrijnen⁵, p. 40. Hij stelt daar: ‘Zoo bestaat b.v. te Venlo een *gardeneerstaal*, d.i. tuiniers-, Gärtnertaal, die ten gevolge van het levendige handelsverkeer sterk onder Duitschen invloed staat; getuigen de woorden slaat (Salade), gemeus (Gemüse), baan (Bahnhof), kappes (Kappeskohl) e.a.’

Ik noem in deze categorie ook woorden als bagge (biggen krijgen), bóchte, (een nestje maken), kerboet (balkenbrij) en louk (uien).

Bargoens – Jiddisch

Een aparte categorie zijn de woorden die een ‘bargoense’ oorsprong hebben. Van Dale⁶ zegt hierover: (uit het Frans *baragouin* [onbegrijpelijke taal], uit het voor Fransen onverstanebare Bretons *baragwin* [brood, wijn], geheimtaal van dieven, landlopers, rondtrekkende handelaren enz., met veel Jiddische elementen; figuurlijk voor buitenstaanders onbegrijpelijke vaktaal; koeterwaals, kramerslatijn. In de penoze van Amsterdam bestaat een rijk jiddisch vocabulaire, denk aan ‘jajem’, ‘joetje’, ‘gabber’ of ‘ammehoela’. Er zijn ook diverse Venlose voorbeelden te noemen, en één daarvan noem ik hier: het woord ‘schiks’.

[Schickse] (Jiddisch: שִׁכְסֵי שִׁכְסֵי שִׁכְסֵי schikse, שִׁכְסֵי שִׁכְסֵי שִׁכְסֵי schikses meervoud van het Hebreeuwse שִׁיבֵי שִׁיבֵי sheqez, onrein, afschuw) betekent oorspronkelijk ‘een niet-Joodse of onreine vrouw’. Dit zegt genoeg over de kwalificatie die Joden gaven aan vrouwen die niet-Joods waren. Ze waren van laag allooi, niet betrouwbaar, en er valt verder weinig positiefs over te zeggen. Tegenwoordig heeft de betekenis van ‘schiks’ niet echt meer diezelfde negatieve connotatie van onrein of minderwaardig maar dat het bij een ‘schiks’ niet gaat om een meisje waarmee je een duurzame relatie zou willen opbouwen moge duidelijk zijn.

Overigens is ‘kielf’ ook zo’n woord: waar ik hierboven al aangaf dat ik lang vermoedde dat dit woord verwantschap had met het woord ‘kalf’ kwam ik er, na het zien van een documentaire waarin Hebreeuws werd gesproken, achter dat ‘kjelef’ in het Hebreeuws ‘hond’ betekent. Maar ook ‘majjem’ (water, Maas) en ‘melis’ (buik) vallen onder deze categorie. En wellicht ook wel het woord ‘fene’: mijn tante, die ooit op de markt liep, en onderzoekend voelde aan de verse (?) sperzieboontjes, werd door de marktkoopman gevraagd: ‘Wilt geej met óg *fene* van die buenkes aafblieve?’

Woorden met een Franse oorsprong

Een aantal woorden zijn vanuit het Romaanse taalgebied opgeklimmen en zijn tot Venlo gekomen. Ik kom straks nog terug op *fiete* (snel ervandoor gaan), en noem hier *hortig* (te snel, rap), *keduuk* (kapot) en *spienze* (gluren).

Hortig, dat in meerdere Germaanse talen bestaat, is echter tòch afkomstig uit het oud-Franse *hurter*, dat daar destijds stoten of rammen betekende. Ook het Engelse ‘hurt’ vindt daar zijn oorsprong.

Keduuk is afkomstig uit het Latijn, en is via het Frans in onze taal terecht gekomen. Het is het voltooid deelwoord van *cadere*, vallen, en in een aantal dialecten in het oosten van ons land betekent het ook kapot(gevallen). Bij ons betekent het eerder iets als ‘rustig’.

Het woord **spienze** is ook een mooie: het is via het Franse *espionner* in ons dialect verzeild geraakt.

Typisch, ècht Venloos?

Zijn al deze woorden nu allemaal ‘typisch en uitsluitend Venloos’?

Nee, helaas. Veel van deze woorden worden ook in andere dialecten gebruikt: denk aan *klasjenere*, *kieps* of *bäöke*. Er zijn er natuurlijk wel een aantal, maar slechts een zeer beperkt aantal, die wèl Venloos zijn. Eén ervan wil ik u niet onthouden: het woord **kleppe**, dat in Venlo (en kleine omgeving) (bier)drinken betekent. In veel andere plaatsen betekent kleppen zoiets als *kletsen*, *veel praten*. De etymologie gaat echter terug op eenzelfde beweging: het klep(per)geluid, het op en neer gaan. In het geval van *praten*, *kletsen* is het terug te voeren op het op en neer gaan van de mond, in het geval van *drinken* is het terug te voeren op het op en neer gaan van de deksel van *het klepglas*. Het feit dat er vroeger een brouwerij/gelagkamer in de Venlose binnenstad was, de brouwerij de Liefde, die in 1904 door Frans Klep uit Breda werd overgenomen, zou daar ook nog aan bijgedragen kunnen hebben. Zo zie je dus de invloed die een plaatselijke ondernemer op het dialect van Venlo mogelijk gehad heeft.

Ook de woorden *kielpe* en *kielf* lijken min of meer typisch uitsluitend gebezigd in de nabije omstreken van Venlo, want – voor zover ik weet – zijn ze nergens anders gebruikt dan in Venlo. De rest valt vaak bovendien te scharen onder de

Afbeelding 4: Klepglas.

noemer Oost-Nederlands (bijv. kaduuk), Zuid-Nederlands (bijv. drek), Limburgs (bijv. klasjenere) of Noord-Limburgs (bijv. kieps).

Als je een taal vastlegt, verandert zij minder snel. Dat hebben we gezien bij de Franse taal: sinds het ontstaan van de eerste Franse dictionnaires (Richelet, Furétière, Académie française, rond 1680) is de Franse taal nog maar amper veranderd. Het Nederlands is hiermee pas veel later begonnen: de eerste woordenboeken die de Nederlandse standaardtaal vastlegden dateren van eind 19e eeuw. Uiteraard heeft dat niet uitsluitend te maken met de taal, maar ook met de unificatiegedachte en de definitie: Frankrijk was al wat langer een eenheid en wat Nederland en de Nederlandse taal precies is, daar moeten we wat langer over nadenken. Zo heeft (een deel van) Limburg van 1839 tot 1867 nog bij de Duitse *Bund* gehoord. Was de ‘taal’ der Limburgers nu Duits of Nederlands? Praktisch gezien maakte het weinig uit, want de *lingua franca* alhier was toch al het dialect, het Limburgs. Al deze inzichten hebben mij doen inzien dat ‘het Venloos’, zoals al eerder genoemd, een prachtig sieredelsteentje is in *de krallentoer* van de Limburgse dialecten. Maar zonder al deze andere dialecten en diverse staatkundige ontwikkelingen zou het Venloos niet bestaan hebben, en andersom. Er heeft altijd (en er vindt nu nog steeds) kruisbestuiving plaatsgevonden.

Fiets – even andersom redeneren

Een ander voorbeeld van meerdere mogelijke verklaringen ligt in de etymologie van het Nederlandse woordje ‘fiets’. Dit woord intrigeerde mij al een hele tijd, omdat in de ons omringende landen een woord bestaat dat, net zoals ons woord ‘rijwiel’, een omschrijving in de eigen taal geeft van het object, namelijk ‘Fahrrad’ in het Duitse taalgebied en ‘Bicycle / bike’ in het Engelse taalgebied. Het Frans kent er zelfs twee, ‘bicyclette’ en ‘vélo(cipède)’, daarbij verwijzend naar twee (bi) ronddraaiende (cycle) objecten en bij vélo(cipède) naar het woorddeel ‘vélo’ dat afkomstig is van het Latijn ‘velox’, wat *snel* betekent en naar het woorddeel ‘pède’ dat in verband staat met het woord ‘pied’, *voet*. Om even terug te gaan naar een aantal Nederlandse voorbeelden: net zoals je bijvoorbeeld een apparaat dat kopjes van wortels afsnijdt ‘wortelontkopper’ noemt, of een object, waarmee je het laatste restje zuivel uit een fles schraapt ‘een flessenschraaper’ noemt.

‘De Gentse hoogleraar Gunnar de Boel schonk cider aan Duitse vrienden. Hij vernam toen dat appelwijn in het zuidelijke Rijnland *Viez* (uitgesproken als fiets) heet. *Viez* is (volgens hem) een verkorte ‘kopvorm’ (zoals auto van automobiel) van vice-vinum: cider wordt daar dus beschouwd als ‘vice-wijn’, ‘ersatz-wijn’.⁷ Echter, hoe plausibel (en ook vooral vergezocht) dit ook moge klinken, soms ben je als *etymologist* ook gewoon een klein beetje chauvinist: één mogelijke explicatie van het woord fiets, zoals teruggevonden op de *Geïntegreerde Taalbank* van taalonderzoekster Marlies Philippa (een regelrechte aanrader!) koppelt dit woord aan het (o.a.) Venlose werkwoord ‘fiete’, *snel ervandoor gaan*, een woord dat nu nog steeds in het Venloos dialect gebezigd wordt. Dit Venloos werkwoord vindt zijn oorsprong in het Franse ‘vite’ (snel) en analoog aan werk-ze of wandel-ze

kon je natuurlijk ook zeggen: fiet-ze. En wellicht is dat wel de meest voor de hand liggende en plausibele explicatie van het woord dat tegenwoordig in het Nederlands wordt gebruikt om ons meest gebruikte (volgens sommige verhalen, die echter vooral in Duitsland circuleren, zou iedere Nederlander minimaal drie fietsen bezitten) transportmiddel aan te geven. Waar de waarheid precies ligt? Joost wete het. Vroeger, op de lagere school, had men mij geleerd dat Johan Pietersz. Coster uit Haarlem de boekdrukkunst heeft uitgevonden. Op de lagere school in Kaldenkerken, ongeveer 7 km oostwaarts, leerde men waarschijnlijk dat de heer Johann Gutenberg hiervoor verantwoordelijk was. Voor mij blijft het Coster.

Conclusie

Dit onderzoek, dat heeft geresulteerd in mijn boek – en mij een nieuwe hobby heeft opgeleverd – heeft een aantal inzichten bij mij opgeleverd: dialecten trekken zich niet zoveel aan van (lands/provincie/dorps-)grenzen, maar standaardtalen zijn wel gekoppeld aan juist deze (politieke) grenzen.

Dialecten bestaan dankzij de sprekers van de dialecten. Er vindt voortdurende kruisbestuiving plaats: mijn dialect heeft veel meer bronnen dan alleen de Germaanse talen. Er zijn woorden die een oorsprong hebben in o.a. het Jiddisch, het Frans, het Duits, het Noors, het Zweeds en ook uit diverse Slavische talen vinden we relictten terug in ons dialect.

Verder is het dialect is een zeer gesofisticeerd taalsysteem dat een parallelle taalsystematiek kent en dat naast de standaardtaal, het Algemeen (Standaard) Nederlands een aparte ontwikkeling heeft doorgemaakt. Het dialect is op geen enkele manier minderwaardig aan het A(S)N. Vaak is het een kwestie van toeval of een taal de taal is geworden, het is zelfs meestal een kwestie van politiek, zoals we nu onlangs ook weer hebben mogen ondervinden met de ondertekening van het Convenant op 6 november 2019.

De woordenschat van (al) onze dialecten verdient het dan ook om veel en vaak gebruikt te worden.

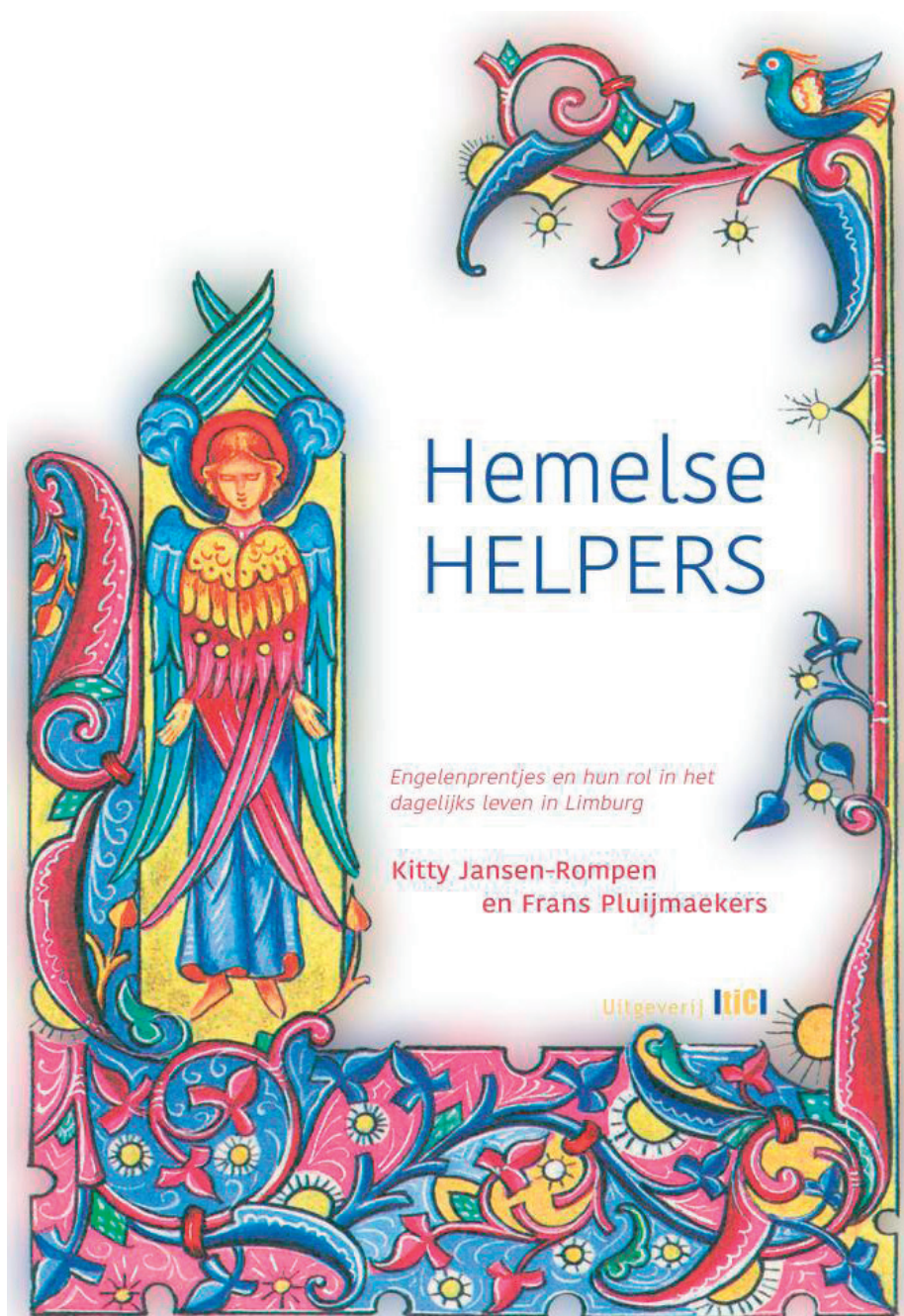
Noten

- 1 Vissers, B. (2018), *Veur óg oetgelag*. Venlo: Dialekvereniging Veldeke Venlo.
- 2 Verdam, J. (1911). *Middelnederlandsch Woordenboek*. 's Gravenhage: Martinus Nijhoff.
- 3 Onze Taal, taaladviesdienst.
- 4 Verdam, eerder geciteerd.
- 5 Schrijnen, Jos. (1977), *Nederlandsche volkskunde* (twee delen). Arnhem: Gysbers & Van Loon, p. 40.
- 6 Van Dale, *Verklarend woordenboek der Nederlandse taal*, via internet.
- 7 Historiek, 22 april 2012.

HIJ ZAL ZIJN ENGELEN OPDRAGEN JE TE BEWAKEN... Engelenprentjes en hun rol in het dagelijks leven in Limburg

Guus Urlings

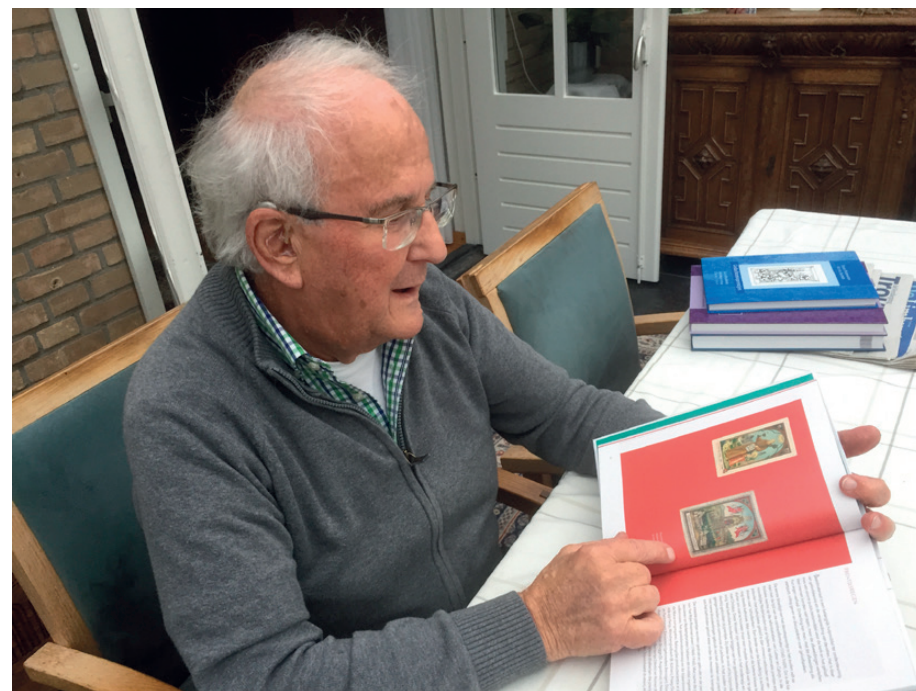
In veel religies spelen engelen of engelachtige wezens een belangrijke rol. Wie opgroeide in de jaren van het Rijke Roomse Leven, de bloeiperiode van het met rituelen en versieringen overladen katholicisme in het zuiden van Nederland tussen 1860 en 1960, kon nauwelijks om engelen heen. In alle levensfasen waren ze aanwezig, van geboorte tot en met overlijden. Bij al die levensfasen hoorden prentjes, een typisch verschijnsel uit de eeuw van het Rijke Roomse Leven. Op basis van de omvangrijke prentjescollectie van Frans Pluijmaekers (75) uit Hulsberg heeft cultureel antropoloog Kitty Jansen-Rompen de rol van engelen in het dagelijks leven in Limburg bestudeerd. De resultaten daarvan werden neergelegd in het boek 'Hemelse Helpers'.

Afbeelding 1: Cover Hemelse Helpers.

De veertien engeltjes

*'s Avonds als ik slapen ga
volgen mij veertien engeltjes na
twee aan mijn hoofdeind
twee aan mijn voeteneind
twee aan mijn rechterzij
twee aan mijn linkerzij
twee die mij dekken
twee die mij wekken
twee die mij wijzen
naar 's hemels paradijzen*

Afbeelding 2: Frans Pluijmaekers.

Het is mijn vroegste herinnering aan het fenomeen 'engel'. Mijn moeder zaliger had het van haar moeder geleerd, en ze gaf me het gebedje door toen ik, schat ik, een jaar of vier was. Ze heeft het daarna nog jaren elke avond voor het slapen gaan samen met me opgezegd, terwijl ik op de knieën voor het bed zat, handen gevouwen, ogen eerbiedig gesloten. Of het indruk maakte? Ik kan het nu, meer dan zestig jaar later, nog altijd zonder haperen opdreunen.

Ik zal niet de enige zijn met zo'n herinnering. Bijna iedere Limburger die opgroeide in de laatste decennia van het Rijke Roomse Leven – vóór de roerige jaren '60, zeg maar – heeft dat gebedje, of een variant daarvan, nog ergens in

zijn hoofd zitten. Diep weggestopt, misschien, zoals wel meer aspecten van de geloofsbeleving in die tijd, maar het is er nog.

Het is dan ook een oud versje. Het komt al voor in leerboekjes uit de zestiende en zeventiende eeuw, die daarna telkens weer herdrukt werden. In de achttiende eeuw zaten er een tijdje zelfs twee engelen extra in – *‘Twee die mij leren, de weg des Heeren...’* – maar die verdwenen in de negentiende eeuw ook weer. Toch iets te belerend?

Het versje is in mijn geheugen geëts. De toelichting komt uit het boek *‘Hemelse Helpers’* – ondertitel *‘Engelenprentjes en hun rol in het dagelijks leven in Limburg’* – waarin cultureel antropoloog Kitty Jansen-Rompen de resultaten heeft vastgelegd van een grondige studie naar de oorsprong van het fenomeen ‘engelen’ en hun functie in de geloofsbeleving in deze provincie. Een studie op basis van de enorme collectie devotieprentjes – naar schatting ruim 700.000 – van Frans Pluijmaekers uit Hulsberg.

Hoe is het zo gekomen?

Wat Kitty Jansen persoonlijk met engelen heeft? “Weinig of niets. Tenminste niet met engelen zoals ze in de traditie meestal worden afgeschilderd. Ik ben er wel van overtuigd dat er meer is tussen hemel en aarde, meer dan we kunnen zien. Mensen hebben behoefte aan een relatie met die andere werkelijkheid. Het geloof in het bestaan van hogere machten en helpers biedt veel mensen troost

Afbeelding 3: Kitty Jansen-Rompen.

als ze zelf geen antwoord hebben op problemen waar ze in het leven tegenaan lopen. De een noemt die helpers engelen, de ander ziet ze als de geesten van zijn voorouders. Hoe je het noemt, welk beeld je daarbij hebt, wordt cultureel ingevuld.”

Dat ze gehoor gaf aan een verzoek van prentjesverzamelaar Frans Pluijmaekers om eens te kijken of er een boek gewijd zou kunnen worden aan een specifiek deel van zijn collectie, de prentjes met afbeeldingen van engelen, had vooral met haar wetenschappelijke interesse te maken. “Het klikte... Ik had ook meteen een idee over de opzet van zo’n boek, ook vanuit mijn eerdere museale ervaringen met de rooms-katholieke beeldcultuur. Die heeft altijd al mijn belangstelling gehad. Het stond voor mij ook vast dat ik er vanuit mijn professie een grondig onderzoek van moest maken.”

Daar heeft ze veel tijd en energie ingestoken. Dat is aan het boek af te zien. Het fenomeen ‘engel’ wordt gedetailleerd in zijn historische en religieuze achtergrond geplaatst, en vervolgens aan de hand van prentjes en andere afbeeldingen – het boek is rijk geïllustreerd – gekoppeld aan alle aspecten van het dagelijkse bestaan in Limburg in de tijd van het Rijke Roomse Leven.

De bakermat van de engel

Startpunt van het onderzoek was de Bijbel. “Ik heb eerst alle bijbelteksten geïnventariseerd waarin iets over engelen wordt gezegd. Wat staat er precies, wie heeft het gezegd, en hoe worden de engelen beschreven? Nou, dat levert niet echt een eenduidig beeld op.”

In het boek Job wordt bijvoorbeeld gesproken over engelen als ‘zonen Gods’, en wordt hun aantal als ‘ontelbaar veel’ omschreven. Elders worden engelen gepresenteerd als geesten, of heel sterk licht, of ze verschijnen in de gedaante van een man (Daniël 8, Jozua 5:13-14, Marcus 16:5). Omschrijvingen die niet al te verhelderend zijn.

Voor het opsporen van de echte wortels van het verschijnsel ‘engel’ moeten we nog dieper in het verleden duiken. Kitty Jansen: “De christelijke leer kwam voort uit, en was ingebed in, het jodendom in de Romeinse tijd. Je ziet dan ook dat tradities uit de Romeinse en de joodse cultuur in het christendom met elkaar vermengd zijn. Maar de Romeinen waren ruimdenkend, adopteerden voortdurend plaatselijke goden en rituelen uit de gebieden die ze veroverden. Zo zijn via de Romeinen ook aspecten van nog oudere religies uit Griekenland, Egypte en Perzië in het christendom terechtgekomen. Die complexe klassieke godenwereld is de bakermat van de engel.”

Een mooi voorbeeld uit het boek is ‘onze’ engelbewaarder, en dan met name diens functie om stervenden de weg naar het paradijs te wijzen. Die rol, de engel in de dodencultus, zou voortgekomen zijn uit de klassieke mythologie. De Griekse godin van de overwinning, Nike, die in de beeldende kunst vaak wordt voorgesteld met vleugels (!), afdalend uit de hemel, was volgens de overlevering een dochter van de titaan Pallas en de Styx, de rivier die de onderwereld van de

bovenwereld scheidt. En in de Egyptische mythologie wordt Nephthys, de godin van de onderwereld, soms met vleugels afgebeeld op mummiekisten.

Boodschappers en dienaren

Het beeld van engelen dat uit de Bijbel oprijst: het zijn bodes die God helpen bij het tot uitvoering brengen van zijn plannen voor de mensheid, en Gods dienaren in de hemel. Ze zijn geschapen door God, onsterfelijk, zonder leeftijd of geslacht. Het zijn intermediairs ze slaan een brug tussen de vragende en de gevende, tussen het tijdelijke en het eeuwige.

Thomas van Aquino (1226–1274) verklaarde dat engelen uitsluitend immateriële en spirituele naturen zijn. Een definitie die in 1986 door paus Johannes Paulus II nog eens werd bevestigd: engelen zijn ‘zuiver geestelijke, vrije en rationele wezens’. Met of zonder vleugels?

Kerkvader Tertullianus (155–220 na Christus) was een van de eersten die engelen omschreef als gevleugelde wezens. Het zou daarna nog ruim een eeuw duren voor dat idee ook door beeldend kunstenaars geadopteerd werd. “Op zich is dat niet zo vreemd”, zegt Kitty Jansen. “De hemel, het verblijf van God, van het verhevene, wordt vaak letterlijk ‘in de hoogte’ gezocht. Dan kom je, als je de ‘tussenwezens’, de verbindende schakels tussen hemel en aarde, een vorm wilt geven, al gauw uit bij iets dat kan vliegen, iets met vleugels, dus.”

In essentie is de vraag ‘wel of geen vleugels?’ niet van wezenlijk belang. Het gaat in de geloofsbeleving immers niet om de vorm, maar vooral om de rol, om de functie van de engel. Mensen hebben van oudsher in algemene zin een sterke behoefte aan rituelen om grip te krijgen op het bovennatuurlijke. Geloof helpt om twijfels uit te bannen, het onverklaarbare een plaats te geven. Voor veel mensen bood (en biedt) de katholieke kerk een kader waarbinnen ze zich veilig en geborgen kunnen voelen. Het geloof in engelen helpt daarbij. Zij zijn immers altijd aanwezig en benaderbaar, vormen een brug – net als heiligen – tussen de mens en het allerhoogste.

Met of zonder vleugels?

Voor het vertalen van het begrip ‘engel’ in een beeld dat voor de gemiddelde mens te vatten is, is die vraag wel degelijk van belang. In het volksgeloof spelen tradities, gebruiken en iconische beelden van oudsher een grote rol. Het beeld van de gevleugelde engel is vast verankerd in de rooms-katholieke traditie. En het prentje heeft van oudsher geholpen bij het verspreiden van dat beeld.

Prentjes, prentjes, prentjes

De enorme collectie devotieprentjes van Frans Pluijmaekers komt voort uit zijn voormalige beroep als uitvaartverzorger. De bidprentjes die in de katholieke cultuur bij een overlijden altijd worden uitgedeeld, vormden de basis van de verzameling, die later werd aangevuld met allerlei andere soorten devotieprentjes. De collectie telt momenteel ruim 700.000 prentjes, en heeft – ‘Hemelse Helpers’ meegeteld – inmiddels stof geleverd voor vier boeken.

Afbeelding 4: Bidprentje voor kind.

Devotieprentjes maken al sinds de middeleeuwen deel uit van de rooms-katholieke beeldcultuur. Vooral in het volksgeloof spelen ze een vooraanstaande rol. De allereerste dateren uit de dertiende eeuw. Het waren toen nog miniaturen, handgeschilderde afbeeldingen op een klein velletje papier of perkament. Ze werden vanwege de aard van de afbeeldingen ‘santjes’ genoemd.

De uitvinding van de boekdrukkunst maakte een grotere (en goedkopere) productie mogelijk, en vanaf dat moment begonnen de prentjes aan hun zegetocht in de rooms-katholieke cultuur. Er kwamen in de loop der eeuwen bedevaartprentjes (herinnering aan het bezoeken van een bedevaartplaats), bidprentjes (vanaf ongeveer het jaar 1730), prentjes bij gelegenheid van geboorte, doop, eerste communie, vormsel, priesterwijding...

Maar ook catechismusprentjes met afbeeldingen uit de Bijbel, vaak in scholen gebruikt om goede prestaties van leerlingen te belonen. Er was nauwelijks een aspect van het leven denkbaar waarvoor géén prentjes werden gemaakt.

“Al die prentjes zijn illustraties van een geloofsbeleving en een volkscultuur die eeuwenlang het leven van de Limburgers heeft bepaald en gekleurd”, zegt Frans Pluijmaekers. “Ik heb het als mijn plicht gezien, en zo zie ik het nog steeds, om dat stukje cultureel erfgoed te bewaren. Die prentjes laten zo’n enorme rijkdom en variatie zien, zowel inhoudelijk als qua vormgeving... En ze geven een gedetailleerd beeld van de manier waarop de beleving van het geloof zich in de afgelopen twee eeuwen ontwikkeld heeft. Dat mag je toch niet verloren laten gaan?”

De engelsbewaarder

Alle prentjes zijn hem lief. Maar de prentjes met afbeeldingen van engelen – en dat zijn er heel veel – hebben een speciale plaats in zijn hart. Frans Pluijmaekers gelooft in engelen. Al sinds zijn prille jeugd. “Ik kom uit een nest van acht in Schin op Geul, en ze zeiden vroeger al: die is anders dan anderen. Ik heb altijd iets met engelen gehad. Ik heb een engelsbewaarder. Absoluut. Als mij vroeger bij een begrafenis werd gevraagd hoeveel prentjes er moesten komen, overlegde ik altijd even met mijn engelsbewaarder. Ik kwam nooit prentjes tekort, had er ook nooit veel over...”

Afbeelding 5: Engelbewaarder.

Afbeelding 6: Engeltje als kinderbegeleider.

Welk beeld heeft hij van zijn engelbewaarder? “Die kan zich op heel veel verschillende manieren manifesteren. Het gevoel van een hand op je schouder, een lichtstraal die op een essentieel moment binnenvalt, plotseling de geur van bloemen in je neus... Nu eens zus, dan weer zo. Maar je weet altijd: hij is er. Hoe vaak gebeurt het niet dat je mensen hoort zeggen: nou, die heeft een goede engelbewaarder gehad? Die weten dus ook allemaal dat er iets is, al hebben ze dat misschien niet meteen door.”

De engelbewaarder is in het volksgeloof waarschijnlijk het populairste beeld van ‘de engel’. Volgens het katholieke geloof krijgt elk mens bij zijn geboorte een beschermengel of engelbewaarder toegewezen. Die engel moet de mens helpen weerstand te bieden aan de verleidingen van de duivel, en zo zijn plek in de hemel te verdienen. Engelbewaarders waken over het welzijn van hun beschermelingen, zijn de stem van hun geweten.

Omdat engelbewaarders al heel vroeg populair waren in het volksgeloof, erkende paus Clement X (1590–1676) in 1670 officieel dat elke menselijke ziel beschermd wordt door een engel. Hij stelde 2 oktober vast als de dag van de engelbewaarder. Omdat de populariteit van de beschermengel bleef groeien, verhoogde paus Leo XIII in 1883 zelfs de rang van het feest. Afbeeldingen uit die tijd laten vaak een engel zien die samen met een (jong) volwassene of een kind door een landschap loopt. Eenvoudig, zonder opsmuk of speciale attributen.

Paus Johannes Paulus II, die veel over engelen schreef, citeerde in 1986 Psalmen 91:11,12: ‘want Hij zal zijn engelen opdragen je te bewaken in al je wegen. Zij zullen je op handen dragen opdat je voet niet struikelt over de steen.’

Afbeelding 7: Waakengeltje.

Hoe vanzelfsprekend engelen in het algemeen, en de engelbewaarder in het bijzonder, vroeger een plaats in het dagelijkse leven hadden, maar ook hoeveel vragen het fenomeen ‘engel’ desondanks bleef oproepen, toont een persoonlijke anekdote die Kitty Jansen in het boek heeft opgenomen.

‘Een vriendin vertelde me dat ze als kind naar de dokter is geweest omdat haar moeder dacht dat ze een tic had. Ze draaide de hele tijd met haar hoofd om achter zich te kijken. Bij de dokter kwam de aap uit de mouw. Op school was haar verteld over de engelbewaarder. Volgens het verhaal heeft iedereen een engelbewaarder, en staat die altijd echter je om je te beschermen. Ze probeerde gewoon steeds opnieuw om die engel te zien...’

En nog meer engelen...

Engelen begeleiden de mens in de katholieke traditie van de wieg tot het graf. In de Limburgse volkscultuur speelt de engel ook een rol als ‘kinderbrenger.’ In een tijd waarin nauwelijks of helemaal niet openlijk gesproken werd over waar de kinderen vandaan komen, was de engel in ieder geval een wat katholiekere oplossing dan ‘gebracht door de ooievaar’, ‘gevonden onder de buxus’, ‘gekocht bij de vroedvrouw’ of ‘gegroeid in de kool’. Vandaar dat engelen regelmatig voorkwamen op geboortekaartjes en doopprentjes.

Aan de andere kant van het levenspad staat het doodsprentje. Een gebruik dat in het begin van de 17de eeuw in de Noordelijke Nederlanden geïntroduceerd werd door ‘klopjes’ (ongehuwde en vrome katholieke vrouwen die in een

Afbeelding 8: Engelenprentje van gestorven kind.

gemeenschap leefden) en in de 18de eeuw ook tot Limburg doordrong. Op die prentjes figureert de (bescherm)engel vaak als begeleider van de ziel op de reis van het aardse naar het hiernamaals. Zoals het koor ook vandaag de dag nog zingt als de priester tijdens een traditionele begrafenis de kist zegent met wierook en wijwater: *In paradysum deducant te Angeli* (De engelen mogen u het paradijs binnenleiden).

Een apart hoofdstuk verdienen de bidprentjes van overleden kinderen. Volgens de rooms-katholieke traditie gaan overleden kinderen direct naar de hemel, omdat ze vrij van zonde zijn. Tenminste: als ze gedoopt zijn. Gedoopte kinderen krijgen een speciale begrafenis met een ‘engelenmis’.

Een citaat uit de liturgie der overledenen uit 1919: ‘Waarom weeklagen? Leert de H. Kerk ons niet dat gedoopte kinderen, die voor de jaren van verstand sterven dadelijk na hun dood in den hemel opgenomen worden, in het gezelschap der Engelen?’ De leeftijd die bij de jaren van verstand hoorde, schrijft Kitty Jansen in ‘Hemelse Helpers’, verschilde in Limburg per dorp. In Stramproy ging het om kinderen tot twee jaar, in Venlo om kinderen tot tien jaar. Het gemiddelde was zeven jaar.

Op hun doodsprentjes zijn kinderen vaak afgebeeld als engeltjes. Met soms hartverscheurende teksten:

*‘Vader, Moeder, droogt uw tranen
Weent niet over mij!
Ik ben gelukkig in den hemel
Speel in de Eng’lenrij!’*

De engel anno nu

Engelen hebben dus eeuwenlang een belangrijke rol gespeeld in het (volks) geloof en in de tradities van de katholieke kerk. Maar hoe zit dat anno nu?

In het slotwoord van ‘Hemelse Helpers’ probeert Kitty Jansen die vraag vanuit haar antropologische achtergrond te beantwoorden. Haar uitgangspunt: religie en modernisering hoeven elkaar niet te bijten.

‘Het leven is vol raadsels en paradoxen. Ondanks alles wat we weten, tobt en twijfelt de mens nog steeds. Voor de mensen in oude beschavingen, die het moesten doen zónder de kennis, de hulpmiddelen en de media waar wij wél over kunnen beschikken, moet het leven helemáál raadselachtig zijn geweest. Het geloof in hulp van buitenaf, wie of wat het ook maar zijn mag, biedt steun en troost. Het geloof in engelen is rechtstreeks uit die behoefte aan steun en troost ontstaan. (...) Nog steeds zijn mensen op zoek naar mogelijkheden om het leven onder controle te krijgen. Het maakt duidelijk niet uit waarin je gelooft – de een slacht een kip, de ander steekt een kaars op, een derde praat met zijn engelsbewaarder – het gaat om de gemoedsrust die het oplevert. (...) Voor de een is de engel een stukje hemel op aarde. Voor de ander is de engel een deel van onszelf.’

Kitty Jansen-Rompen en Frans Pluijmaekers: Hemelse Helpers; Engelenprentjes en hun rol in het dagelijks leven in Limburg.

Uitgeverij TIC, Maastricht, 2019.

ISBN 978-94-93048-10-2.

Prijs 24,90 euro.

POSTALVEOLAIRE KLANKEN IN HET DIALECT VAN EYS EN HUN BELANG VOOR DE TAALKUNDE★

Wat e paar wöët op et plat òs kenne vertelle övver algemeng klankwette

Joachim Kokkelmans¹

Vanuit Noord-Nederlands perspectief zijn Limburgse dialecten gekenmerkt door het frequente voorkomen van de postalveolaire klanken *sj*, *zj* en *tsj* ([ʃ], [ʒ] en [tʃ] in het Internationaal Fonetisch Alfabet), die terecht aan het Duits doen denken. Die zijn inderdaad voor een groot deel dankzij een reeks klankveranderingen ontstaan die het Limburgs met het Hoog- en Middelduits gemeenschappelijk heeft, en zijn voor een kleiner deel via leenwoorden in de taal terecht gekomen. Deze bijdrage verklaart, voor elk type oorsprong van postalveolaire klanken in het dialect van Eys (Zuidoost-Limburg), hoe en waarom de klank ontstaan is en in hoeverre dit een bijzonder interessant gegeven voor de taalkunde biedt.

Compared to varieties of the Northern Netherlands, Limburgish dialects are characterised by the high frequency of the postalveolar sibilants [ʃ], [ʒ] and [tʃ]. These sounds appeared in Limburgish mostly as a result of sound shifts which are shared with High and Middle German, but originated also to a smaller extent in loanwords. This contribution explains every different origin of postalveolar sibilants in the dialect of Eys (Southeast Limburg, Netherlands), thereby including its hypothesised time of appearance, its phonetic

and/or phonological motivation and its relevance for linguistic research. The main findings consist of otherwise unexplainable evidence for ungrounded constraints in OT, a rare diachronic split between a fronted [ʃ] and a retracted [ʃ̠], and the blending of one Dutch and one German phonological rule into a combination of the two rules.

Inleiding en structuur van de bijdrage

Het bestuderen van dialecten geeft een beter en dieper inzicht in de taalvariatie in vergelijking met het geval waarin men zich tot standaardtalen beperkt. Zo kan men o.a. interessante taalkundige verschijnselen in dialecten ontdekken die in de nabije standaardtalen ontbreken. Om een voorbeeld in de syntaxis te geven: het zou spijtig zijn om te geloven dat Westgermaanse talen geen bijzinnen toelaten met de zogenaamde dubbele COMP-bezetting (zoals “ik weet niet wie dat er komt”) gewoon omdat men merkt dat het Standaardnederlands en het Standaardduits deze constructie niet toelaten. In de werkelijkheid hebben zowel Duitse (o.a. Beierse) als Nederlandse (Limburgse en Vlaamse) dialecten deze constructie (in Eys: *ich weet nit wea dat e kènt*). Het bestuderen van dialecten maakt het dus mogelijk om interessante taalkundige verschijnselen te ontdekken die in de standaardtalen niet voorkomen. Verder kunnen de dialecten extra informatie geven waarover de standaardtaal niet beschikt, om een verschijnsel in de standaardtaal beter te kunnen begrijpen. Een derde voordeel van het bestuderen van dialecten t.o.v. standaardtalen is het feit dat men er meer uniformiteit en interne cohesie vindt, want standaardtalen zijn vaak een mengsel van verschillende variëteiten terwijl dialecten meer plaatsgebonden zijn. Deze drie voordelen van de dialectstudie zullen in wat volgt worden geïllustreerd, aan de hand van een reeks woorden in het dialect van Eys, een dorp in Zuidoost-Limburg.

Eys bevindt zich in het dal van de Eyserbeek, die bij het gehucht Cartiels met de Sinselbeek samenvloeit en dan in de Geul stroomt. Het gerekte dorp ligt ongeveer 14 kilometer ver van de Duitse stad Aken, slechts vier kilometer van de grens en is dus zeer dicht bij Duitsland en de Ripuarische dialecten (het oostelijker dorp Simpelveld daarnaast wordt tot het Ripuarisch gerekend). Eys bestaat uit een westelijk deel waar de kerk en het dorpscentrum zich bevinden, en een oostelijker deel dat Overeys wordt genoemd en waar de invloed van Ripuarische dialecten een beetje sterker is (bvb. *nuung* ‘negen’ en *vönnef* ‘vijf’ vs. de westelijker en ‘Nederlandser’ varianten *nuëge* en *vief*; de twee woorden zijn in vrije variatie in het dorp). Desondanks is het dialect van het dorp zeer homogeen. Eys ligt veel dicht bij Duitsland dan bij Franstalig België, maar het dialect heeft naast invloeden van het Duits een zekere invloed van Romaanse variëteiten ondergaan (cfr. Heijenrath 2018: 15).

Deze bijdrage analyseert elk type van voorkomen van de postalveolaire sisklanken *sj*, *zj* en *tsj* (IPA: [ʃ], [ʒ] en [tʃ]) in het dialect van Eys vanuit een historisch perspectief, om te begrijpen hoe, wanneer en waarom deze klanken zijn ontstaan. Zo zullen o.a. de volgende vragen worden beantwoord: waarom zegt men in het dialect van Eys *de plaatsj* ‘de plaats’ met een *tsj* ipv. een *ts* zoals in het Nederlands of het Duits? Waarom zegt men *nöjsjieërig* met *sj* ipv. ‘nieuwsgierig’ met *sch*? Waarom zegt men *de pers* in de journalistieke betekenis maar *de peësj* in de betekenis ‘vruchtenpers’? Waarom wordt de Franse voornaam *Jean* als *Sjeng* in het dialect uitgesproken, en staat er een [ʒw] waar het Nederlands /zw/ heeft? Een algemeen overzicht over de sisklankinventaris (d.i. het geheel van sisklanken die in een taal bestaan) van het dialect van Eys door de eeuwen heen en de klankveranderingen die de inventaris hebben doen veranderen zal het mogelijk maken om de antwoorden op al deze vragen te krijgen.

Men zal merken dat deze bijdrage de internationale taalkundige conventies volgt: dit betekent dat klanken als foneem tussen schuine strepen geschreven worden (bvb. Duits /sch/), de uitspraak daarvan tussen vierkante haakjes (bvb. Duits [ʃ]) en de letters die men in de betreffende taal gebruikt om ze te schrijven tussen punthaken (bvb. Duits <sch>). De uitspraak wordt met de tekens van het Internationaal Fonetisch Alfabet (afkorting: IPA) geschreven; de uitspraak van de hier gebruikte IPA-tekens wordt na de conclusie in een afzonderlijk aanhangsel beschreven. Sisklanken worden (vooral in het Engelstalig onderzoek) ook ‘sibilanten’ genoemd, en zijn de klanken die men met het voorste deel van de tong maakt en zowel luid als scherp (met hoge frequenties) klinken. Hier zal consequent het woord ‘sisklank’ gebruikt worden. Voorbeelden van sisklanken zijn /s, z, ch, j/ in het Frans of /s, z, sh, ch, j/ in het Engels. Daaronder zijn /s/ en /z/ alveolair, en de andere postalveolair (want ze worden met de tong meer naar achter in de mond geproduceerd). Verder onderscheidt men fricatieve sisklanken (bvb. [s, z, ʃ, ʒ]) en affricaten (die aanvankelijk met een [t̪] of [d̪] worden geproduceerd, dus bvb. [ts̪, dz̪, tʃ̪, dʒ̪]). Tenzij anders vermeld komen alle Limburgse voorbeelden uit het dialect van Eys.

In deel 2 hieronder wordt er een overzicht gegeven van de evolutie van de sisklankinventaris van het hedendaagse dialect van Eys sinds het Proto-Germaanse taalstadium, met waar mogelijk de argumenten die de historische reconstructie ondersteunen. Dat deel biedt niet alleen een nieuwe hypothese in het onderzoeksveld over de precieze ontwikkeling van een prototypisch Middelduits en/of Nederfrankisch dialect, maar is ook voor de lezer aanbevolen om de werking van de klankwetten in deel 3 beter te begrijpen. Daar worden ze door één (of meer indien nodig) representatief woord geïllustreerd, ook al zijn er meestal een reeks andere woorden in de taal die door hetzelfde klankverschijnsel getroffen werden. Er wordt telkens aangetoond in hoeverre het verschijnsel in het Limburgs dialect dat verklaard wordt een belangrijke bijdrage levert aan de taalkunde. Dit geldt voor alle onderdelen van deel 3 behalve 3.4 (/s/ wordt /ʃ/ voor medeklinkers aan het begin van een woord), want daarvoor biedt het

dialect van Eys geen nieuwe informatie t.o.v. wat men via het Duits al weet. Het staat er toch ter volledigheid als een apart onderdeel, zodat alle oorsprongen van postalveolaire klanken in het dialect van Eys in deze bijdrage verklaard worden.

Historisch overzicht van de veranderingen in de sisklankinventaris van Eys

Als Germaanse talen hebben de Limburgse dialecten een verre oorsprong in het Proto-Germaans, het historische taalstadium waaruit de Germaanse talen zijn ontstaan. Het Proto-Germaans werd rond het jaar 500 v.C. in de omgeving van het huidige Denemarken, Zuid-Zweden en Noord-Duitsland gesproken (Ringe 2006: 67). Deze Oergermaanse taal had slechts één articulatieplaats voor sisklanken, namelijk een geretracteerd alveolaire plaats. Dezelfde articulatieplaats heeft de moderne Hollandse en Europees-Spaanse [s]², maar niet de Franse of Duitse [s], want de laatstgenoemde klank wordt met de tong tegen of bijna tegen de tanden geproduceerd (en wordt dus alveolair genoemd), terwijl een geretracteerd alveolaire [s] verder naar achter in de mond wordt geproduceerd en halverwege tussen een Duitse /s/ en een Duitse /sch/ klinkt. De verschillende articulaties van sisklanken die hier relevant zijn, kunnen in het volgende schema samengevat worden:

	Alveolair	Geretracteerd alveolair	Postalveolair
Stemloze fricatieven	S	ʃ	ʒ
	<i>Bvb. Frans: salut</i>	<i>Bvb. Spaans: España</i>	<i>Bvb. Duits: Schinken</i>
Stemhebbende fricatieven	Z	ʒ	ʒ
	<i>Bvb. Frans: zèbre</i>	<i>Bvb. Hollands: zebra</i>	<i>Bvb. Frans: jeu</i>

Tabel 1: Drie articulatieplaatsen voor sisklanken met uitspraak in het Internationaal Fonetisch Alfabet en voorbeelden. De volledige IPA-tabel kan in het aanhangsel geraadpleegd worden.

In het Proto-Germaans was de /s/ geretracteerd alveolair, en dat weet men om verschillende redenen. Ten eerste was er geen /f/ in de taal: alle voorkomens van de klank [f] in de Germaanse dochtertalen zijn ofwel leenwoorden, ofwel uit andere klanken en klankencombinaties ontstaan (bvb. /sj/ of /sk/). Daarom heeft men het Proto-Germaans als een taal met slechts één articulatieplaats voor sisklanken gereconstrueerd (Runge 2006: 214), en talen die slechts één plaats voor sisklanken hebben, neigen ertoe om een geretracteerd alveolaire /s/ te hebben (bvb. de Europees-Spaanse, Griekse of Finse /s/, cfr. Boersma & Hamann 2008; Martinet 1955; Adams 1975; Vijūnas 2010). Ten tweede was er een andere sisklank met dezelfde articulatieplaats, namelijk /z/, die als stemhebbende variant van de /s/ tussen klinkers was ontstaan; die werd in alle Germaanse talen (behalve de oostelijke groep waaronder het Gotisch) in een tongpunt-/r/ veranderd. Gezien de articulatorische gelijkenissen die [z], maar niet [ʒ], met de tongpunt-/r/ deelt, is dit verschijnsel (dat men rotacisme noemt) een bewijs voor het

feit dat de articulatie van de Oergermaanse sisklanken geretracteerd alveolair was (Kokkelmans 2017: 74; Vijūnas 2018). Een derde argument is tenslotte dat alle dochtertalen van het Proto-Germaans die geen contrast tussen alveolair en postalveolair (dus tussen [s] en [ʃ], zoals in het moderne Limburgs) ontwikkeld hebben nog altijd dezelfde /s/ hebben (bvb. IJslands, Deens, Hollands).

Na de verandering van [z] in [r] in het Westgermaans (d.i. Nederlands, Duits, Fries en Engels) was [s] weer de enige sisklank in de inventaris. De sisklankinventaris van het Oerwestgermaans zag er dus uit als volgt:

(1) **ʃ**

Deze toestand bleef tot de Middeleeuwen duren, toen enkele leenwoorden met een affricaat uit Gallo-Romaanse variëteiten in de taal terecht kwamen (bvb. *de plaatsj* ‘de plaats’, *der pantsj* ‘de pens’). Deze woorden hebben nu een affricaat [tʃ] in het dialect van Eys, terwijl deze klank in de nabije Romaanse dialecten [ts] en later [s] is geworden (vergelijk Luikerwaals *plèce* en *panse*, Haust 1933: 488, 455). Het valt niet met zekerheid te bepalen welke de precieze uitspraken van de drie oorspronkelijk verschillende affricaten waren in de Romaanse donordialecten in de tijd van overname van de leenwoorden (zie deel 3.1 voor een bespreking van deze vraag). In ieder geval werden ze allemaal onafhankelijk van hun oorspronkelijke uitspraak als een geretracteerd alveolaire [ts] in de Limburgse (en Nederlandse) dialecten overgenomen, die slechts één articulatieplaats voor sisklanken hadden. Daarenboven neigen talen ertoe om dezelfde articulatieplaats voor affricaten en fricatieve sisklanken te gebruiken (Recasens & Espinoza 2007: 146f.; Berns 2013: 79), wat hier ook de reconstructie als [ts] ondersteunt. De voorloper van het dialect van Eys kreeg dus een nieuwe klank met dezelfde articulatieplaats als de [s] in de sisklankinventaris, die rond het jaar 1000 als volgt moet zijn geweest:

(2) **ʃ**
ʒ

De Oudhoogduitse klankverschuiving van /t^h/ tot [ts] (bvb. Nederlands *tand* vs. Duits *Zahn*), die zich vermoedelijk vanaf de zesde eeuw vanuit de Alpen uitbreidde (Harm 2002; Meibauer et al. 2007: 329; Stedje 2007: 75), bereikte het dialect van Eys nooit (meer bepaald nooit in de vorm van een regelmatige verandering). Daarvan getuigt het feit dat de woorden in het moderne dialect van Eys die sporen van deze klankverandering bevatten een uitzondering zijn eerder dan een regel, dit zowel vanwege hun zeldzaamheid als het feit dat ze vaak duidelijke leenwoorden zijn vanuit variëteiten die de Oudhoogduitse klankverschuiving wél hebben meegemaakt³. Daarom loopt de Benrather Linie ten oosten van het dorp, en het dialect wordt als een overgangsdialect beschouwd (Hermans 2009; Heijenrath 2018; Hinskens 1992: 83ff.). Verder is het opmerkenwaardig dat het moderne dialect van Eys woorden met een postvocalische [ts] ipv. [s] afkomstig van een oorspronkelijke enkele [t^h] heeft (vergelijk bvb. *ga[ts]* ‘steeg’

vs. Duits *Ga[s]e*), waar het nabije dorp Simpelveld aan de andere kant van de Benrather Linie bvb. *wa[s]er* ‘water’ heeft, dit terwijl de context na een korte klinker als eerste door de Oudhoogduitse klankverschuiving betroffen werd en de noordelijkst uitgebreide manifestatie ervan is (Davis 2005; Steffens 2012). Gezien men in Eys hier bvb. *water* zegt, kan men ervan uitgaan dat de Oudhoogduitse klankverschuiving het dialect aanvankelijk helemaal niet heeft bereikt.

Rond het jaar 1100 (Donaldson 1983: 126) werd een [s] tussen klinkers tot een stemhebbende [z] verschoven (voor een bewijs voor zowel de stemhebbendheid als de gerecteerde articulatieplaats in nabije dialecten van het middeleeuwse Westmiddelduits, zie voetnoot 11 in Kokkelmans 2020). Dit betekent dat het dialect van Eys rond de twaalfde eeuw (d.i. de periode van de eerste vermelding van het dorp) de volgende klankinventaris had:

$$(3) \quad \begin{array}{c} \widehat{ts} \\ \underline{s} \quad \underline{z} \end{array}$$

Rond de elfde eeuw (Hall 2008: 217) werd in het late Oudhoogduits de medeklinkercombinatie [sk] door articulatorische assimilatie tot [ʃ] verschoven, en de combinatie [tsk] werd tot [tʃ] geassimileerd. Dit gebeurde zowel in de Hoog- en Middelduitse dialecten als in het Limburgs, maar zou in het Limburgs later dan in het Duits, vermoedelijk rond de 14de eeuw (De Wulf & van den Berg 2007), zijn gebeurd. Een bijzonder en uniek kenmerk van het Limburgs (samen met o.a. het dialect van Aken) is dat de reeds bestaande affricaat [ts̄] met een oorspronkelijke [tsk] tot [tʃ] samenviel toen deze [tʃ] werd, terwijl [ts̄] in het Hoogduits naar voren werd verschoven en niet met de andere affricaat samenviel. Dit gaf bvb. de woordparen *duutsj* ‘Duits’ en *deutsch* respectievelijk met een oorspronkelijke [tsk], maar *plaatsj* ‘plaats’ vs. *Platz* met een oorspronkelijke [ts̄] (zie deel 3.1 voor een gedetailleerde uitleg). Dit gaf dus de volgende klankinventaris:

$$(4) \quad \begin{array}{c} \widehat{tʃ} \\ \underline{s} \quad \underline{z} \quad \int \end{array}$$

Om het verschil tussen de akoestisch moeilijk van elkaar te onderscheiden klanken [s̄] en [ʃ] beter te kunnen horen werden [s̄] en [z̄] naar voren in de mond tot alveolaire sisklanken verschoven (dit verschijnsel wordt auditorische dispersie genoemd, cfr. Boersma & Hamann 2008). De sisklankinventaris van het dialect van Eys werd dus het volgende:

$$(5) \quad \begin{array}{c} \widehat{tʃ} \\ \underline{s} \quad \underline{z} \quad \int \end{array}$$

In drie contexten werd de klank [s̄] naar achter eerder dan naar voren verschoven om een [ʃ] te worden: vóór medeklinkers aan het begin van een woord (bvb. *sjloape* ‘slapen’), na een /r/ (bvb. *de vèsj* ‘de hiel’, Duits *Ferse*) en in de reeds bestaande affricaten (bvb. *de plaatsj* ‘de plaats’). De eerste klankverandering begon

in het Hoogduits rond de 13de eeuw (Hall 2008: 227) en was in het Middelduits actief rond de 16de eeuw (Wiktorowicz 2012: 603; Benware 1996: 268), terwijl de tweede zich rond de 14de eeuw verspreidde (Hall 2008: 231f.). De derde zou vanaf de 14de eeuw kunnen zijn gebeurd, ook al is een datering moeilijk vanwege het feit dat dit verschijnsel weinig is bestudeerd.

Nadat [ts̄] en [tsk] tot [tʃ] waren verschoven, had het dialect van Eys een contrast tussen alveolaire /s, z/ en postalveolaire /ʃ, tʃ/. Dit hadden ook de Hoog- en Middelduitse dialecten, maar die hadden daarbovenop de affricaat [ts̄] van de Oudhoogduitse klankverschuiving naar voren tot [ts̄] verschoven. Leenwoorden met de nieuwe klank [ts̄] verschenen dan in het dialect van Eys (bvb. *de wiets* ‘de grap’):

$$(6) \quad \begin{array}{c} \widehat{ts} \quad \widehat{tʃ} \\ \underline{s} \quad \underline{z} \quad \int \end{array}$$

Leenwoorden met zowel [ts̄] als [tʃ] vanuit de oostelijkere Ripuarische dialecten bleven door de eeuwen heen toestromen (tot relatief recente woorden zoals *tsòg* ‘trein’), terwijl de sisklankinventaris van het dialect van Eys stabiel bleef. Er bestond nog altijd geen stemhebbende tegenhanger van de [ʃ], namelijk [ʒ], zodat vroege leenwoorden met [ʒ] uit het Frans zoals de voornaam *Je(h)an* door het gebruik van [ʃ] aan de sisklankinventaris van de taal werden aangepast (dus *der Sjeng* ipv. *der Zjeng*). Dit moet na de dertiende eeuw zijn gebeurd, want daarvoor werd de Franse /j/ nog [dʒ] uitgesproken (zie deel 3.5).

Pas later, namelijk rond de 17de eeuw, ontstond de klank [ʒ] in Eys, toen de klankencombinatie /sw/ in het vroege Nieuwnederlands een stemhebbende /zw/ werd. In het geschreven Standaardnederlands verving de schrijfwijze <zw> het vroegere <sw> vanaf het einde van de 15de eeuw tot de 17de eeuw (EWN 2009: “zwabber”). Dit leidde tot het feit dat /ʃw/ in het dialect een stemhebbende /ʒw/ werd. In enkele leenwoorden (vooral uit het Frans) kwam dan ook een nieuwe [ʒ] in de taal terecht, bvb. *zich zjenere* ‘zich schamen’.

$$(7) \quad \begin{array}{c} \widehat{ts} \quad \widehat{tʃ} \\ \underline{s} \quad \underline{z} \quad \int \quad \underline{ʒ} \end{array}$$

In moderne tijden worden daarenboven leenwoorden met [d̄z] en [d̄ʒ] met een identieke [d̄z] en [d̄ʒ] in het dialect ontleend (bvb. *pidza* ‘pizza’ en *dzjakpot* ‘jackpot’), wat de gaten in de sisklankinventaris helemaal vult:

$$(8) \quad \begin{array}{c} \widehat{ts} \quad \widehat{d̄z} \quad \widehat{tʃ} \quad \widehat{d̄ʒ} \\ \underline{s} \quad \underline{z} \quad \int \quad \underline{ʒ} \end{array}$$

De sisklankinventaris van het moderne dialect van Eys ziet er dus uit zoals geïllustreerd in (8). Toch komen [d̄z] en [d̄ʒ] zo zelden in de taal voor dat men in een gewoon gesprek bijna uitsluitend de klanken in (8) terugvindt. Slechts twee woorden met [d̄ʒ] zijn ons bekend die geen leenwoorden zouden kunnen zijn: *brödzejle* ‘pruttelen, kokkerellen’ en *knoeëdzje* (naast *knoeëtsje* met [tʃ]) ‘knoeien,

prutsen'; de herkomst van beide woorden is ons onbekend (cfr. EWN 2009: "knoeien").

Daarnaast valt er te vermelden dat de verandering van /sj/ tot [ɛ] of [ʃ] en van /tj/ tot [tɛ] of [tʃ], die in Noord-Nederland actief is, in het dialect van Eys nooit is opgetreden (vgl. *sjtasiëjon* 'station', uitgesproken [ʃtasjɔn] en zo geschreven om de interpretatie -[ʃɔn] te vermijden; vgl. *mèatje* 'meisje').

Oorsprongen van /ʃ, ʒ/ in het en hun belang voor de taalkunde

De klankveranderingen hieronder worden chronologisch behandeld naargelang hun vermoedelijke tijd van optreden, voor zover dit mogelijk is (aangezien het dialect van Eys weinig geschreven werd en er daardoor een zekere onzekerheid heerst). Daarom oriënteert men zich hier indien mogelijk aan de chronologie van dezelfde klankveranderingen in het Duits en het Nederlands. Verder berust de vermoedelijke tijd van optreden op gereconstrueerde interne ontwikkelingen in het dialect.

De plaatsj, der pantsj en de pieëtsj: drie Romaanse affricaten ontleend als [tʃ]

Één van de bijzonderheden van het dialect van Eys, en van veel Limburgse dialecten in het algemeen, is het bewaren van leenwoorden met het product van drie (Gallo-)Romeinse palatalisaties als [tʃ] in de moderne taal. Deze drie palatalisaties hebben zich als elkaar opvolgende 'golven' vanaf de tweede eeuw v.C. door het Romeinse rijk verbreid (Bateman 2007: 114-131; Buckley 2009: 39; Hall & Hamann 2006: 1212; Tifrit & Voeltzel 2016: 2), zoals geïllustreerd in de tabel in deel 2 van het aanhangsel. Bij elke van de drie was [tɛ] het oorspronkelijke directe resultaat van de palatalisatie (wat het geval bij elke palatalisatie is). Door depalatalisatie tot de affricaat [tʃ] werd het resultaat van een vroegere palatalisatie toch onderscheiden van het resultaat van een nieuwe palatalisatie:

(9)

1. tj → tɛ (Eerste palatalisatie, 2de eeuw v.C.)
2. tɛ → tʃ (Depalatalisatie)
3. kj → tɛ (Tweede palatalisatie, 3de eeuw n.C.)
4. De tʃ van de eerste palatalisatie wordt tɛ om verwarring met tɛ te voorkomen
5. tɛ → tʃ (Depalatalisatie)
6. ka → tɛ (Derde palatalisatie, 5de eeuw n.C.)
7. De tɛ van de eerste palatalisatie en de tʃ van de tweede vallen samen tot tɛ
8. tɛ → tʃ
9. tʃ → s in het Standaardfrans en het Waals (vanaf de 13de eeuw n.C.)
10. tʃ → ʃ in het Standaardfrans (vanaf de 13de eeuw n.C.)

Deze depalatalisatie heeft het voordeel dat ze de uitspraak makkelijker maakt (de tong moet niet meer helemaal tegen het gehemelte gegeven worden), en dat de Latijnse [tʃ] zijn articulatieplaats met de reeds bestaande [s] zou kunnen delen, een symmetrieverschijnsel dat ook in de moderne talen voorkomt (Recasens & Espinoza 2007: 146f.; Berns 2013: 79). Voorbeelden van de drie palatalisaties van het Latijn tot het moderne Standaardfrans zijn:

(10)

1. Latijns *platea* → *platja* → *platea* → *platsa* → *platse* → *plase* (geschreven *place*)
2. Latijns *pantikem* → *pantikje* → *pantitea* → *pantsa* → *pantse* → *panse*
3. Latijns *persika* → *perskja* → *pestea* → *petje* → *peje* (geschreven *pêche*)

Deze drie voorbeelden, in het Standaardnederlands *plaats*, *pens* en *perzik*, zijn in het dialect van Eys *plaatsj*, *pantsj* en *pieëtsj*. Onafhankelijk van de oorspronkelijke uitspraken van de affricaten in de Romaanse variëteiten werden de twee eerste woorden met een [tʃ] in de voorloper van het dialect van Eys ontleend: daarvoor spreekt het feit dat 1) deze taal in de vroege Middeleeuwen slechts één articulatieplaats had voor sisklanken (cfr. symmetrieprincipe hierboven), die door een affricaat kon worden bezet met een bijna onbestaand gevaar voor homonymie; 2) de twee oorspronkelijke affricaten gedepalataliseerd waren, en dus gemakkelijk als [tʃ] over te nemen waren; 3) [tʃ] nog altijd de uitspraak is in variëteiten die sinds de Middeleeuwen bijna niets aan hun sisklankinventaris hebben veranderd, zoals het Hollands. Daarentegen kon het woord *pieëtsj* ('perzik') ofwel vóór de 14de eeuw ontleend en met [tʃ] uitgesproken zijn, ofwel later met een [tʃ] zijn ontleend (aangezien het Waals nog altijd [tʃ] heeft). Dit geldt bvb. misschien ook voor *loetsje* 'zuigend likken' (vgl. Luiks *létchi*, Haust 1933: 365).

Er wordt hier het standpunt verdedigd dat de [tʃ] rond de late 14de eeuw in het dialect van Eys samen met [tsk] een [tʃ] is geworden. Twee andere verklaringen voor [tʃ] in *plaatsj* en *pantsj* in het moderne dialect van Eys zijn mogelijk, waarin de affricaat [tʃ] na de 14de eeuw aan het Picardisch of het Nederlands ontleend zou kunnen zijn geweest; in wat volgt zullen deze mogelijkheden worden uitgesloten.

Picardische dialecten hadden *pla[tʃ]e* en *pan[tʃ]e* in de Middeleeuwen (nu [ʃ]), terwijl het Standaardfrans toen [tʃ] en nu [s] in die woorden heeft. *Plaatsj* en *pantsj* zouden dus in principe leenwoorden uit het Picardisch kunnen zijn, die in de taal zouden binnengekomen zijn wanneer er een contrast tussen alveolaire [tʃ] en postalveolaire [tʃ] was. Lange (2007: 6) veronderstelt dat Waalse dialecten eerst de Picardische [tʃ] in die woorden hadden en later "onder Franse invloed" de [tʃ] hebben aangenomen, wat Akens *pla[tʃ]* verklaart. Toch toont Remacle (1948, 1992) dat Waalse dialecten rond het jaar 1200 (d.i. toen het dialect van Eys nog geen contrast tussen alveolair en postalveolair bezet) reeds [tʃ] voor Latijns *ca*

en [t̥s] voor Latijns *tj, ke/ki* hadden, dus *pla[t̥s]e* en *pan[t̥s]e*. Een overgang van [t̥] tot [t̥s] als vervanging in het gehele lexicon onder Franse invloed zou sporen in de moderne Waalse dialecten hebben achtergelaten, wat niet het geval is. Picardische leenwoorden met [t̥] zouden een andere weg naar Zuidoost-Limburg hebben kunnen nemen, namelijk via Vlaamse dialecten. Toch ging de Picardische invloed niet verder dan Oost-Vlaanderen en Brabant (Lusignan 2007: 1286): tot in het Brabantse dialect van Brussel merkt men inderdaad de Picardische invloed (*pansj* en *plosj* in MWB, zo recent aan het Picardisch ontleend dat ze een fricatief ipv. de oudere affricaat hebben). Daarentegen hebben die woorden in Belgisch-Limburg consequent een [s] of [t̥s] (onderzochte plaatsen: Neerpelt, Peer, Zonhoven, Munsterbilzen, Bilzen en Genk in MWB), wat een invloed van het Picardisch duidelijk tegensprekt. Verder vindt men deze woorden met een affricaat [t̥] in dialecten van het Duitse Nordrhein-Westfalen die zich nog verder weg van het Picardisch bevinden (Aken: Müller & Weitz 1836: 116, 120). Tenslotte hebben de dialecten van Eys, Aken en Wermelskirchen dezelfde overeenstemming [t̥] - Standaardduits/frans [s/t̥s] (vgl. Duits *Platz* en *Pansen*) in woorden die niet aan het Picardisch ontleend zijn (vgl. Davis 2005: 272: “*Die Affrikata /-t̥s-/ erscheint auch in Wörtern, die auf älteres /-ts-/ < vorahd. *tt- zurückgehen (Wk. ratschen ‘rutschen’ < mhd. nutzen)*”). Middeleeuws Latijn *almutia* (Müller & Weitz 1836: 105; Hasenclever 1905: 51) en oorspronkelijk Duitse woorden met [t̥s] zijn daar voorbeelden van:

Keulen	Standaardduits	Eys	Aken	Wermelskirchen
Platz	Platz	plaatsj	Plaatsj	Plaatsje
Pänz	Pansen/Panzer	pantsj	Pantsj	
Mötz	Mütze	mutsj	Mötsj	Mötsje
	pfetzen	pitsje	petsje	
	bletzen (Österr.)	blètsje	bletsje	
	Plätzer		Plätsj	

Tabel 2: Overeenstemmingen tussen affricaten in dialecten vlakbij de Benrather Linie en in het Standaardduits. Bronnen: Müller & Weitz (1836), Hasenclever (1905), Davis (2005).

Deze voorbeelden tonen aan dat er niet alleen een affricaat [t̥] in Eys - Aken - Wermelskirchen is die met Keuls - Hoogduits [t̥] overeenstemt, een [t̥s] die met Keuls - Hoogduits [t̥s] overeenstemt, maar ook een [t̥] die met Keuls - Hoogduits [t̥s] overeenstemt (en niet andersom). De hier beschreven Romaanse leenwoorden zijn daar slechts één deel van, wat de hypothese van Picardische invloed weerlegt.

Een andere mogelijkheid zou kunnen zijn dat ze leenwoorden zijn vanuit een nabije taal met slechts één articulatieplaats voor sisklanken, en dus met een [t̥s], nadat het dialect van Eys het contrast tussen alveolaire en postalveolaire sisklanken kreeg. Dit zou ervoor hebben kunnen zorgen dat een perceptueel

dubbelzinnige [t̥s] als een [t̥] zou zijn waargenomen en geheranalyseerd, iets dat in zulke gevallen vaak voorkomt (Adams 1975). De enige taal die in de late Middeleeuwen en later nog één articulatieplaats voor sisklanken had, is het continuüm Hollands - Fries - Nederduits. Dit verklaart de woorden die men uitsluitend in zuidelijker variëteiten van het Duits vindt (bvb. *pfetzen, bletzen*) toch moeilijk en is daarom onwaarschijnlijk, vooral als men zich herinnert dat de dialectbeïnvloedingsrichting in de Rijnregio van zuid naar noord en van Keulen (+ Oudhoogduitse klankverschuiving, Hinskens 1992: 82) naar de randgebieden (- Oudhoogduitse klankverschuiving) verloopt eerder dan andersom.

De verklaring die hier aangeboden wordt voor woorden met [t̥] in Eys - Aken - Wermelskirchen versus [t̥s] in het Keuls - Hoogduits is de volgende: deze woorden hadden allemaal [t̥s] toen deze dialecten nog geen spoor van de Oudhoogduitse klankverschuiving hadden en nog geen contrast tussen alveolair en postalveolair. Bij het ontstaan van het contrast werd deze [t̥s] als een [t̥] geheranalyseerd terwijl [t̥sx] tegelijkertijd [t̥] werd; de akoestische gelijkenis tussen [t̥s] en [t̥sx] hielp daarbij ongetwijfeld. Dit verklaart waarom men in Eys één realisatie vindt voor affricaten die in de Middeleeuwse Waalse dialecten onbetwistbaar verschillend waren, en die dus niet bvb. *de plaats* en *der pantsj* zijn geworden: de sisklankinventaris van het dialect van Eys had slechts één plaats voor sisklanken en alle affricaten werden geheranalyseerd als [t̥s]. Leenwoorden met [t̥s] uit zuidelijker Duitse variëteiten kregen ook een [t̥s] in de voorloper van het dialect van Eys, die later tot een [t̥] verschoven werd terwijl het in het zuiden [t̥s] bleef, wat de overeenstemming [t̥] - [t̥s] verklaart. Na het ontstaan van het contrast tussen alveolair en postalveolair in het dialect kregen de Zuidduitse leenwoorden met [t̥] een [t̥], en die met [t̥s] een [t̥s], wat de twee andere overeenstemmingen verklaart.

Woorden met [t̥s] van een oorspronkelijke Proto-Germaanse combinatie van */t/ en */s/, zoals *et mèts* ‘het mes’ en *de bètste* ‘de beste’ zijn geen tegenvoorbeelden, ook al zou men kunnen denken dat men van het feit dat ze [t̥s] hadden zou moeten verwachten dat ze nu [t̥] zouden hebben. In feite hadden ze een klinker tussen de /t/ en de /s/ (*mati-sahs, batistaz*), die in de 14de eeuw zou hebben kunnen vermijden dat [t̥s] [t̥] werd. Verder kan *mèts* zeer goed een leenwoord van Hoogduits *mati-sahs* → *matzi-sahs* zijn, dus met een verschoven */t/ die na de 14de eeuw zou zijn ontleend (dit is zeker niet uit te sluiten, aangezien men ook bvb. *gats* voor Duits *Gasse* heeft). Daarover zegt Davis (2005: 272): “*In Wk. Mäts ‘Messer’ entstand die Affrikata /-ts-/ vermutlich (wie auch z. T. in anderen Mundarten) durch die falsche Trennung der Morpheme in der wgerm. Zusammensetzung *matiz-sahsa ‘Speise-Schwert’*”. In het geval van *bètste* is er ook de belangrijke vaststelling dat heel het paradigma van de superlatieven op -ste eindigt, wat de analogisch gemotiveerde verandering *bètsje → *bètste* indien relevant zou kunnen verklaren. Dit Limburgse dialect met [t̥] vs. Duits [t̥s] heeft hiermee aangetoond dat de Oudhoogduitse klankverschuiving in de vroege Middeleeuwen het gebied Eys - Aken - Wermelskirchen nog niet bereikt had, wat de bewering van Hinskens

(1992: 82) dat het Ripuarische aanvankelijk geen klankverschuiving had versterkt, en de hypothese van Lange (2007) tegenspreekt. Een fricatieve sisklank die naar voren wordt verschoven terwijl de affricaat met dezelfde articulatieplaats naar achter wordt verschoven, is daarbovenop een uiterst zeldzaam en interessant verschijnsel, dat nieuwe voorspellingen voor de mogelijke sisklankinventarissen toelaat (o.a. met betrekking tot de voorkeur voor postalveolaire affricaten, cfr. Berns 2013: 81). Had men slechts over data van het té zuidelijke Standaardduits en het té noordelijke Standaardnederlands kunnen beschikken, dan zou men dit Limburgse en Noordrijnlandse unieke kenmerk niet hebben kunnen ontdekken en niet van hun implicaties voor historische reconstructie hebben kunnen genieten.

De sjoëil, nöjsjieërig en et Duutsj: [sk] en [sx] worden [ʃ]

Daar waar het Standaardnederlands een s[x] (met zachte /g/) of s[χ] (met harde /g/) heeft (bvb. in *schoen*) heeft het Duits regelmatig [ʃ] (*Schuh*). In Limburgse dialecten zoals dat van Eys vindt men ook [ʃ] (bvb. *sjoon* ‘schoen’, *sjoëil* ‘school’, *sjandaal* ‘lawaaï’, vgl. ‘schandaal’). Deze klanken stammen van de oorspronkelijke Proto-Germaanse cluster /sk/, die bvb. in Scandinavische talen zoals het Noors overal behalve vóór de voorvokalen /i, y, e, ø, æ/ nog als /sk/ bewaard is en als [sk] wordt uitgesproken. Binnen een woord of aan het einde ervan is deze oorspronkelijke /sk/ in het Standaardnederlands een /s/ geworden (meestal met <ss> geschreven, bvb. in *wassen*), terwijl het Duits en het dialect van Eys het hier ook tot [ʃ] verschoven hebben (bvb. *wäschen* en *wèsje*, respectievelijk). Hall (2008: 217f.) verklaart de vroege Middelhoogduitse klankverschuiving van /sk/ ([sk]) tot [ʃ] als een assimilatie van de verhoogde tongbeweging die nodig is om [k] uit te spreken (want [s] heeft geen verhoging, [ʃ] wel). Daarbij erkent hij dat er verschillende mogelijke tussenstadia van [sk] naar [ʃ] geweest zouden kunnen zijn, maar behandelt deze vraag niet verder. Hickey (1984: 680) doet dit wel en pleit ervoor dat de klankverandering de volgende tussenstappen heeft gehad:

- (1) /sx/ → /sʲç/ → /çʲ/ → /ʃ/

De motivatie voor deze klankverandering zou zijn dat [x], die met een verhoogde tongrug wordt uitgesproken, deze articulatie aan de vorige sisklank zou hebben doorgegeven zodat die [ç], d.i. de postalveolaire sisklank met verhoogde tongrug, zou worden. Deze [ç] (die men in Holland in woorden zoals *mei[ç]je* vindt) werd dan gedepalataliseerd tot [ʃ] (zie motivatie voor depalatalisatie in deel 3.1).

Argumenten voor deze reconstructie met /sx/ als tussenstap zijn o.a. dat 1) het in het Duits met <sch> geschreven werd (<s> voor [s] en <ch> voor wat waarschijnlijk [x] was); 2) veel Nederlandstalige variëteiten nog altijd de tussenstap /sx/ bewaren ([sx] in het zuiden en [sχ] in het noorden); 3) Bøe (2015) in zijn studie van de gelijkaardige klankverandering /skj/ → [ʃ] in opnames van West-Noorse dialecten dezelfde tussenstappen [sç] → [ʃ(ç)] vindt, wat veel indirecter (want in een verder verwante taal en beperkter context) zou kunnen pleiten voor

de tussenstap [sç]. Een vierde argument kan men dankzij Limburgse dialecten aan de lijst toevoegen: de aanwezigheid van woorden zoals *nöjsjieërig* ‘nieuwsgierig’. De [ʃ], die in dit woord over de woordgrenzen heen vanuit /s/ + /g/ ontstaat, toont aan dat de klankverschuiving 1) over een tussenstap met [x] is gebeurd, omdat dit woord een [x] had en geen [k]; 2) ook met de stemhebbende variëte [χ] heeft gewerkt; 3) over woordgrenzen heen heeft gewerkt zodat ze in zulke samenstellingen kon worden gefossiliseerd. Als alternatief zou men kunnen denken dat *nieuw[sç]ierig* door stemhebbendheidsassimilatie eerst *nieuw[sk]ierig* was geworden en dan [sk] tot [ʃ] werd verschoven zonder noodzakelijkerwijs over /sx/ te gaan; tegen deze mogelijkheid spreekt het feit dat /g/ in de dertiende eeuw in de meeste Nederlandstalige teksten (van Reenen & Huijs 2000, cfr. bvb. Karel ende Elegast met <gh> vóór <e> rond het jaar 1250) al een fricatief was geworden, terwijl de spelling <sch> voor vroegere /sk/ in de Limburgse regio slechts ongeveer een eeuw later opduikt (De Wulf & van den Berg 2007).

Hasenclever (1905: 50) vermeldt de vorm [nøyʃireç] voor hetzelfde woord in het dialect van Wermelskirchen, en verklaart dit als een assimilatie van de cluster /sj/. De onderliggende vorm in dit Ripuarische dialect heeft inderdaad een /j/ zoals in het woord [jireç] ‘gierig’, maar toch kan zijn verklaring om twee redenen niet kloppen. Enerzijds hebben de dialecten van de regio geen assimilatie tot [ʃ] in de cluster /sj/, zoals aan het einde van deel 2 is vermeld (bvb. *mosjö* in Aken, Müller & Weitz 1836: 180, *pensiejoëen* ‘pensjoen’ in Eys, met uitspraak [sj]). Anderzijds vindt men [ʃ] in het woord *nieuwsgierig* veel westelijker dan in het Ripuarisch: het dialect van Maastricht heeft *nuijsjierig*, en het nog westelijker dialect van Munsterbilzen in België heeft *nauwsgierig* (MWB). Ver van de Ripuarische verandering van [g] in [j] vindt men dus hetzelfde woord, zonder dat er ooit een /sj/ is geweest. Tegen de hypothese van een overgang via /sx/ zou men verder kunnen beweren dat het dialect van Wermelskirchen met zijn moderne [j] voor een oorspronkelijke /g/ juist toont dat de klankverschuiving tot [ʃ] niet via /sx/ is gebeurd omdat de onderliggende vorm altijd /sj/ zou zijn geweest, maar men kan integendeel zeker ervan zijn dat dit dialect daar vroeger /sx/ heeft gehad. Een bewijs daarvoor is het feit dat /g/ aan het einde van een woord de variëte [χ] heeft na een achterklinker, en [ç] (of de recentere [ç]) na voorklinkers. In contexten waar het niet [j] is geworden, houdt /g/ zich dus identiek t.o.v. /ch/: *nəmāndaχ* ‘namiddag’ is bvb. niet verschillend van *maxt* ‘macht’ (Hasenclever 1905: 88f.), wat aantoont dat beide in een vroeger stadium /x/ zijn geweest.

Een modernere analogie vanuit de vergelijking van de woorden in het dialect van Eys met [ʃ] en dezelfde woorden in het Nederlands met /sx/ (zoals de humoristische foute vertaling *schruipluimel* voor *sjoeploemel*, ‘dweil’ in het dialect) kan het woord *nöjsjieërig* om de volgende redenen ook niet verklaren: 1) de samenstelling is doorzichtig genoeg om precies de tegenovergestelde analogie te bevorderen (*nöjts* + *gieërig* bestaan als afzonderlijke woorden dus verwacht men *nöj[sx]ieërig*); 2) het dialect van Eys kent recentere samenstellingen met [sx] zoals *zōndichschèlt* ‘zakgeld’ en *sjuuutscheel* ‘snoeper’, die geen enkele spoor

van analogie tot [ʃ] inhouden; 3) een analogie die in recente tijden aan het Standaardnederlands te wijten is, zou men moeilijk regelmatig en overal in éénzelfde woord van Munsterbilzen in België tot in Wermelskirchen in Duitsland kunnen terugvinden.

Het bestuderen van de Limburgse dialecten heeft het hier dus mogelijk gemaakt om te bevestigen dat de verandering van /sk/ tot /ʃ/ over de tussenstap /sx/ is gebeurd, en alle voorkomens van /sx/ (ook met /x/ van een oorspronkelijke /g/) heeft betroffen. Verder hebben we kunnen aantonen dat het over woordgrenzen heen is gebeurd, en dat het woord *nieuwsgierig* met [ʃ] in Ripuarische dialecten een bewijs levert voor het feit dat de regio vóór de verandering van /g/ tot /j/ de uitspraak [x] in meer contexten (hier aan het begin van het woord *gierig*) had dan men had kunnen denken.

De *vèësj*: /rs/ wordt /ʃ/

Het dialect van Eys heeft met het Standaardduits gemeenschappelijk dat het een klankverandering heeft meegemaakt waardoor de consonantencluster /rs/ tot /(r)ʃ/ werd (met verlies van de /r/ in Eys). Voorbeelden daarvan zijn bvb. *kieësj* en *Kirsche* ‘kers’ maar ook *vèësj* en *Ferse* ‘hiel’ (zonder klankverandering in het Duits). Zoals het laatste voorbeeld toont, is de klankverandering regelmatig geweest in het dialect van Eys, maar niet in het Standaardduits; dit komt doordat de Duitse standaardtaal gebaseerd is op verschillende variëteiten van het Duits eerder dan éénzelfde dialect. Een woord kan dus vanuit een Noordduits dialect in het Standaardduits terechtgekomen zijn (bvb. *Wappen* ‘schild’) en een ander uit een Hoogduits dialect (bvb. *Waffen* ‘wapens’), waardoor men woorden zoals bvb. *Ferse* vindt uit een dialect zonder de klankverandering (vgl. daarentegen *Fersche* in Zuidduitse dialecten). Daaruit blijkt dus dat een dialect meer stabiliteit en uniformiteit dan een standaardtaal heeft, omdat het aan één plaats gebonden is en slechts aan de veranderingen in die specifieke plaats heeft deelgenomen. Het al dan niet optreden van de /rs/- klankverandering in een woord of context in het dialect van Eys betekent dus veel meer dan hetzelfde al dan niet optreden in het Duits.

Deze klankverandering is in het Hoog- en Middelduits, het Limburgs en in Franse dialecten van Gaume, Lotharingen en Franche-Comté (Remacle 1992) actief geweest; ze is nu in het Afrikaans (Ewald 2015) en het Vlaams (Kokkelmans 2020) actief en in Schotse, Engelse en Scandinavische dialecten als een verschillend type (de zogenaamde retroflectie) actief.

Laat ons nu de verschillende contexten van optreden en niet-optreden van deze klankwet in het dialect van Eys bekijken:

(1)

a)	Eys <i>vèë[ʃ]</i>	Duits <i>Ferse</i>	Nl. <i>hiel</i>
b)	<i>po[ʃ]elei</i>	<i>Porzellan</i>	<i>porselein</i>
c)	<i>ange[ʒ]öm</i>	<i>anders(her)um</i>	<i>andersom</i>
d)	<i>get ange[ʃ]</i>	<i>(et)was anderes</i>	<i>iets anders</i>

e)	<i>get bète[RS]</i>	<i>(et)was besseres</i>	<i>iets beters</i>
f)	<i>pèë[ʃ]</i>	<i>Presse</i>	<i>pers (voor fruit)</i>
g)	<i>pe[RS]</i>	<i>Presse</i>	<i>pers (geschreven)</i>
h)	<i>Noo[RS]</i>	<i>Norwegisch</i>	<i>Noors</i>
i)	<i>de[RS]oldaat</i>	<i>der Soldat</i>	<i>de soldaat</i>

Men vindt in het dialect van Eys ofwel een [ʃ/ʒ], ofwel een [RS] (dus een cluster zonder de klankverandering). Het laatstgenoemde vindt men opvallend in recentere woorden die waarschijnlijk aan het Standaardnederlands zijn ontleend (bvb. *pers* en *Noors*) en in de taal van de dorpsbewoners een paar eeuwen geleden waarschijnlijk niet of zelden te horen waren. Dit laat vermoeden dat de klankverandering in het dialect niet meer productief is, maar het vroeger wel geweest is. Verder zal men ook opmerken dat de /r/ in dit dialect uvulair is (d.i. ‘huig-r’ ipv. ‘tongpunt-r’). Volgens Hall (2008) is de precieze articulatie van de /r/ geen beslissende factor om te bepalen of de klankverschuiving in een taal actief kan zijn of niet; hier wordt integendeel beweerd dat ze slechts met een tongpunt-r ([r]) actief kan zijn, en niet met een huig-r ([R]).

Een eerste argument is dat het dialect nu een huig-r heeft en de regel nu niet meer productief is, terwijl het vroeger een tongpunt-r had en de regel productief was. Oorspronkelijk was de Germaanse /r/ een [r], en dat is ze nog op plaatsen waar er geen approximante variant (zoals in het Engels) of uvulaire variant (zoals in Duitsland, Luxemburg en Nederland) ontstaan is: Zwitserland, IJsland, Noorden Oostnoorwegen, bijna heel Zweden, Zuid-Afrika enz. Als men aanneemt dat [r] de oorspronkelijke uitspraak was, kan men gemakkelijk verklaren dat de andere varianten op een plaats zijn ontstaan en zich van daar hebben uitgebreid: één epicentrum voor de Engelse /r/ in Engeland, van waaruit die zich naar Schotland en Ierland heeft uitgebreid, en één epicentrum voor de uvulaire variant in Middelduitse dialecten die zich vooral naar het noorden via de handel heeft uitgebreid (bvb. in Westnoorwegen vanwege de Hanse). Andersom zou het veel moeilijker zijn om te verklaren waarom de approximant of de huig-r de oorspronkelijke variant zou zijn en alle zones met [r] onafhankelijk van elkaar die variëteit zouden hebben gekregen, van Zwitserland naar IJsland over Zuid-Afrika. Ten gunste van deze hypothese spreken Chambers & Trudgill (1998), die de uvulaire variant als een vernieuwing zien die zich vanuit Frankrijk zou hebben verspreid. Het feit dat de [r] in het dialect van Eys vroeger heeft bestaan en een paar eeuwen geleden door [R] werd vervangen, kan verklaren waarom de klankverandering vroeger heeft gewerkt in woorden zoals *(fruit)pers* maar niet in recentere woorden zoals *(druk)pers*.

Een tweede argument is dat er 100 jaar geleden nog dialecten waren die de klankverschuiving als productieve regel hadden, d.w.z. ook over woordgrenzen heen. Hall (2008:232) citeert Stucki (1917), die aantoont dat men in het Zwitserse dialect van Jaun bvb. [gimərʃ] zei voor *gib mir's* (“geef ‘t mij”). Zoals men al kan raden had dit dialect... een tongpunt-r. Om de tongpunt-r-hypothese in /rs/

met een hedendaags voorbeeld te kunnen bewijzen toont Kokkelmans (2017, 2020) verder aan dat de regel nu in Vlaamse omgangstalen met [r] actief is, en niet bij sprekers die een [R] gebruiken. Een Gentenaar die [r] gebruikt, zegt bvb. *persjoonlijk*, terwijl een andere Gentenaar die [R] gebruikt *persoonlijk* zegt.

In Kokkelmans (2020) wordt er verklaard waarom deze klankverandering slechts met [r] werkt: de [r] wordt als een geretracteerde alveolaire triklank geproduceerd, met de tongpunt naar omhoog gebogen; als men dezelfde tongpositie en configuratie gebruikt om een sisklank te produceren komt er als resultaat een geretracteerde alveolaire [ʁ] met een gebogen tong en niet [s]. De klankverschuiving bestaat dus erin dat sprekers vermijden om een complexe beweging van afzakking van de tongpunt en verplaatsing van de tong naar voren in de mond te maken (van [r] naar [s]), en in plaats daarvan dezelfde positie behouden (voor [r] en [ʁ]). Akoestisch klinkt een [ʁ] toch wel veel meer zoals een [ʃ] (Dart 1991: 29), wat ervoor zorgt dat een /s/ na een /r/ gemakkelijk als een /ʃ/ wordt waargenomen.

Zo gebeurde het dus in Hoogduitse dialecten en dat van Eys, en zo kan men verklaren waarom het nu in de meeste variëteiten van het Duits zoals in het dialect van Eys niet meer productief is. Het voordeel van het dialect is hier dat men met het Standaardduits moeilijk kan inschatten of een woord oud genoeg is om de klankverschuiving meegemaakt te hebben, vanwege het feit dat de woorden in het Standaardduits vanuit zeer verspreide dialecten komen. In het dialect van Eys kan men daarentegen met zekerheid bepalen dat de klankverschuiving nog actief was toen het Franse leenwoord *porcelaine* ‘porselein’ in de taal binnenkwam, maar niet meer actief toen het woord *pers* (in de journalistieke betekenis) zijn intrede vanuit het Standaardnederlands deed.

Der sjloap: /s+medeklinker/ wordt /ʃ/ aan het begin van een woord

Over deze klankverandering valt er hier weinig bijzonders te zeggen, omdat het dialect van Eys zich in dit geval identiek t.o.v. het Standaardduits heeft gedragen: aan het begin van een woord is een [ʃ] voor een medeklinker [ʃ] geworden, zoals in *sjloape/schlafen* ‘slapen’. Zoals in het Standaardduits werkte het daarentegen niet binnen een woord, dus bvb. *wesp(e)* ‘wesp’ met [s], terwijl het Zuidduits hier bvb. *Wesche* heeft. In heel recente woorden schijnt het dialect van Eys de klankverandering niet meer productief toe te passen (bvb. *Sri Lanka* ipv. **Sjri Lanka*). Voor een historisch overzicht en verklaring van deze klankverandering wordt er naar Alber, Kokkelmans & Rabanus (te verschijnen) verwezen, waarin de hypothese wordt geformuleerd dat deze verandering slechts door een geretracteerde alveolaire [ʃ] kan worden veroorzaakt (die het dialect van Eys in de late Middeleeuwen nog had).

Der Sjeng: Romaanse /ʒ/ ontleend als /ʃ/

Rond de 13de eeuw werden de affricaten van het Frans eenvoudige fricatieven: bvb. de voornamen [dʒ]ean, [dʒ]acques en [dʒ]oseph werden [ʒ]ean, [ʒ]acques en

[ʒ]oseph (Bateman 2007: 129; Tifrit & Voeltzl 2016: 16). Pas dan kwamen de voornamen *Sjeng*, *Sjaak* en *Sjeuzef* in het dialect van Eys als leenwoorden terecht (anders zou men nu nog [tʃ]eng, [tʃ]aak en [tʃ]euzeʒ zeggen, want in het Limburgs heeft er geen deaffricatie plaatsgenomen). Daarentegen kwam de klank [ʒ] slechts rond de 17de eeuw in de taal terecht (zoals in deel 2 uitgelegd): dit betekent dat er in het dialect van Eys gedurende de 4 eeuwen ertussen geen [ʒ] was. Toch had het dialect in die tijd de postalveolaire sisklank [ʃ] en de stemhebbende sisklank [ʒ]; waarom zou het de postalveolaire stemhebbende sisklank [ʒ] niet kunnen hebben? In het linguïstisch onderzoek (meer bepaald *Optimality Theory*, Prince & Smolensky 1993/2004) bestaat er een concept dat *ungrounded constraints* genoemd wordt (Hayes 1999: 270f.). Dit bestaat erin dat talen klanken kunnen ‘verbieden’ die in principe mogelijk zouden kunnen zijn, zoals hier [ʒ], enkel omdat de klank in de taal (nog) niet voorkomt. Een voorbeeld daarvoor in het Standaardduits is de schaarse aanwezigheid van [ʒ]: de stemloze variant [ʃ] is ontstaan vanuit de klank [sk] in een periode waarin de stemhebbende tegenhanger [zg] niet bestond. De stemhebbende [ʒ] kon niet ontstaan uit klankencombinaties die niet bestonden en is dus niet ontstaan. Het is dus een mogelijke maar lege plaats in de sisklankinventaris (in het Engels: *a gap*), die door zeer weinig of geen leenwoorden wordt gevuld. In het geval van [ʒ] bestaan er Duitse woorden zoals [ʒ]elatine ‘gelatine’, maar die zijn zo zeldzaam dat de sprekers de [ʒ] heranalyseren als een [ʃ], een klank die veel vaker voorkomt in hun taal. Zo gebeurt het dat leenwoorden zoals [ʒ]elatine door slechts een deel van de bevolking zo worden uitgesproken, en door een ander deel [ʃ]elatine (zoals de kaart in Kleiner 2011ff. toont). Dit komt door het feit dat kinderen die de taal leren bijna nooit [ʒ] horen en daarom ervan uitgaan dat het een vreemde klank is die niet eigen aan hun taal is, en die in leenwoorden dan veranderen in een klank die zij wel gebruiken. Dit zal in Eys ook het geval zijn geweest, zodat de tegenhangers van [ʒ]ean en [ʒ]aloux ‘jaloers’ [ʃ]eng en [ʃ]eloeës werden. Nadat er rond de 17de eeuw een massa woorden met [ʒw] de taal binnenkwamen, werd [ʒ] een regelmatig voorkomende klank en konden recentere leenwoorden met [ʒ] als zodanig in het dialect overgenomen worden (bvb. *ðngezjeneert* ‘schaamteloos’). Voorbeelden van *ungrounded constraints* in het onderzoek zijn schaars, en het dialect van Eys heeft er hier dus een goed voorbeeld van gegeven. Het is verderop een opmerkelijk geval in de zin dat er geen enkele variatie tussen [ʃ]eng en [ʒ]eng bestaat, wat men normalerwijze bij *ungrounded constraints* verwacht. Dit toont dus aan dat de variant [ʃ]eng door de eeuwen heen tegen de stemhebbende tegenstander heeft gewonnen en zich als enige variant van de naam heeft gehandhaafd.

Et zjwats: /ʃw/ wordt /ʒw/

In het dialect van Eys was /sw/ in de zeventiende eeuw al /ʃw/ geworden, wat het in het moderne Duits ook nog is (cfr. deel 3.4). Toen werd /sw/ in het Nederlands /zw/ (Donaldson 1983: 151), en deze klankverandering bereikte ook Eys. Het opmerkelijke is dat er geen [sw] in het dialect van Eys was, slechts [ʃw];

en toch werd de klankverschuiving doorgevoerd als [ʃw] → [ʒw]. Dit betekent dat het dialect van Eys de regel “sisklank voor [w] wordt postalveolair” van het Duits heeft geïmporteerd, later de regel “sisklank voor [w] wordt stemhebbend” van het Nederlands heeft geïmporteerd, en de twee regels dan ‘gekruist’ heeft, wat uiterst zeldzaam is in de taalwetenschap. Limburgse dialecten tussen het Duits en het Nederlands zijn dus een interessant voorbeeld van ‘regelmengeling’, iets wat men natuurlijk noch in het Standaardduits noch in het Standaardnederlands zou terugvinden.

Conclusie

Samenvattend kan men zeggen dat de verschillende mogelijke oorsprongen van sisklanken in het dialect van Eys de volgende zijn:

(1)

1. [s] uit een oorspronkelijke /s/ in het Proto-Germaans
2. [s] in leenwoorden uit andere talen met [s]
3. [s] in leenwoorden uit Duitse dialecten met een gedeaffricerde [ts] aan het begin van een woord
4. [z] uit een oorspronkelijke /s/ in het Proto-Germaans, stemhebbend geworden tussen klinkers en aan het begin van een woord
5. [z] in leenwoorden uit andere talen met [z]
6. [ʃ] uit een oorspronkelijke /sk/ in het Proto-Germaans
7. [ʃ] uit een /sx/ in de late Middeleeuwen
8. [ʃ] uit een /rs/ vanaf de late Middeleeuwen
9. [ʃ] uit een /s/ + medeklinker aan het begin van een woord in de late Middeleeuwen
10. [ʃ] in leenwoorden uit andere talen met [ʃ]
11. [ʃ] in leenwoorden uit andere talen met [ʒ], aangepast vanwege de afwezigheid van [ʒ]
12. [ʒ] uit een /sw/ in de late Renaissance
13. [ʒ] uit een /rz/ vanaf de late Middeleeuwen
14. [ʒ] in leenwoorden uit andere talen met [ʒ]
15. [ts] uit een oorspronkelijke /t/ + klinker + /s/ in de late Middeleeuwen
16. [ts] in leenwoorden uit Duitse dialecten met [ts]
17. [dz] in leenwoorden uit andere talen met [dz]
18. [tʃ] uit een oorspronkelijke /tsk/ in het Proto-Germaans
19. [tʃ] in leenwoorden uit Romaanse of Germaanse dialecten met affricaten vóór de 14de eeuw
20. [tʃ] in leenwoorden uit andere talen met [tʃ] vanaf de 14de eeuw
21. [dʒ] in leenwoorden uit andere talen met [dʒ]
22. [dʒ] in woorden van onduidelijke oorsprong

Voorbeelden daarvan zijn respectievelijk: *misse* ‘missen’, *de mès* ‘de mis’, *semmelech* ‘tamelijk’, *zòðf* ‘zalf’, *zebra* ‘zebra’, *sjiete* ‘schijten’, *nöjsjieërig* ‘nieuwsgierig’, *angesj* ‘anders’, *sjpèl* ‘spel’, *mesjieng* ‘machine’, *Sjaak* ‘Jacques’, *zjwoar* ‘zwaar’, *angezjöm* ‘andersom’, *òngezjeneert* ‘schaamteloos’, *mès* ‘mes’, *wiets* ‘grap’, *pidza* ‘pizza’, *Duutsj* ‘Duits’, *pantsj* ‘pens’, *loetsje* ‘zuigend likken’, *maharadzja* ‘maharadja’, *knoeëdzje* ‘knoeien’.

Deel 3 heeft aangetoond dat het bestuderen van veel klankveranderingen in het dialect van Eys aan de taalkunde bijdraagt in de zin dat men zonder de Limburgse dialecten een bepaald verschijnsel niet zou hebben ontdekt (de vroege affricaat die naar [tʃ] werd verschoven en de [ʒw] die uit de combinatie van Duitse en Nederlandse klankverschuivingen ontstond), of in de zin dat Limburgse dialecten extra informatie bevatten die een klankverschuiving in het Duits en/of het Nederlands kan helpen beter te begrijpen (de verschuiving van /sx/ in *nöjsjieërig* en de verandering van /rs/ tot /rʃ/). Een andere bijdrage is het bestuderen van hoe éénzelfde dialect door de eeuwen heen is veranderd, wat het mogelijk maakt om een beter inzicht te verwerven in de dynamische veranderingen van (in dit geval sisklank-)inventarissen als één systeem binnen de taal zelf. Als talen die sinds eeuwen aan het ontmoetingspunt gelegen zijn tussen het Duits, het Nederlands en het Frans, kunnen de Limburgse dialecten een belangrijke bijdrage aan de taalkunde leveren, dit vooral vanwege de interacties van ontleende verschijnselen in een langdurige multilaterale contactsituatie.

- Adams, Douglas Q. (1975): "The Distribution of Retracted Sibilants in Medieval Europe". In: *Language* 51 (2), 282–292.
- Alber, Birgit & Kokkelmans, Joachim & Rabanus, Stefan (te verschijnen): "S-retraction in the Alps: Germanic, Romance, Slavic". In: *Sprachtypologie und Universalienforschung*.
- Bateman, Nicoleta (2007): *A Crosslinguistic Investigation of Palatalization*. [proefschrift]. San Diego: University of California.
- Benware, Wilbur A. (1996): "Processual Change and Phonetic Analogy: Early New High German <s> <sch>". In: *Journal of Germanic Linguistics* 8 (2), 265–287.
- Berns, Janine (2013): *Friction between Phonetics and Phonology. The status of affricates*. [proefschrift]. Nijmegen: Radboud Universiteit Nijmegen.
- Bøe, Per Sigmund Sævik (2015): "Sj-lyden på Vestlandet: 100 år med endringer. En historisk-dialektologisk undersøkelse av talemålsmateriale fra ti steder på Vestlandet". In: *Maal og Minne* 1, 37–60.
- Boersma, Paul & Hamann, Silke (2008): "The Evolution of Auditory Dispersion in Bidirectional Constraint Grammars". In: *Phonology* 25 (02), 217–270.
- Buckley, Eugene (2009): "Phonetics and Phonology in Gallo-Romance Palatalisation". In: *Transactions of the Philological Society* 107 (1), 31–65.
- Chambers, Jack K. & Trudgill, Peter (1998): *Dialectology*. Cambridge: University Press.
- Dart, Sarah N. (1991): "Articulatory and acoustic properties of apical and laminal articulations". In: *UCLA Working Papers in Phonetics* 79.
- Davis, Gary W. (2005): "Entstehung und Alter der Hochdeutschen Lautverschiebung in Wermelskirchen". In: *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik* 72 (3), 257–277.
- De Wulf, Chris & Van Den Berg, Boudewijn (2007): "Veertiende-eeuwse variatie in SK-spellingen". In: *Taal en Tongval* 58, 28–48.
- Donaldson, Bruce C. (1983): *Dutch: A linguistic history of Holland and Belgium*. Leiden: Nijhoff.
- Ewald, Otto (2015): "A spectral analysis of the backing of Afrikaans /s/ in the consonant cluster /rs/". In: *Lund University Working Papers* 55, 35–39.
- Hall, Tracy A. (2008): "Middle High German [rs] > [rʃ] as height dissimilation". In: *Journal of Comparative Germanic Linguistics* 11 (3), 213–248.
- Hall, Tracy A. & Hamann, Silke (2006): "Towards a typology of stop assibilation". In: *Linguistics* 44 (6), 1195–1236.
- Harm, Volker (2002): "Neue Wege in Der Lautverschiebungsdiskussion?" In: *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik* 69 (1), 58–68.
- Hasenclever, Max (1905). *Der Dialekt der Gemeinde Wermelskirchen*. Marburg: Elwert.
- Haust, Jean (1933): "Le dialecte wallon de Liège, 2e partie". In: *Dictionnaire liégeois*. Luik: Vaillant-Carmanne.
- Hayes, Bruce (1999): "Phonetically driven phonology". In: *Studies in Language Companion Series*, John Benjamins Publishing Company.
- Heijenrath, Lei (2018): "De loop van de Benrather Linie door Nederlands Limburg: een poging tot verklaring". In: Bakkes, Pierre, Klein, Peter & van de Wijngaard, Ton (uitg.): *Veldeke Jaarboek 2018*. Roermond: Vereniging Veldeke Limburg.
- Hickey, Raymond (1984): "Phonotactically conditioned alternation: Instances from Old High German

and Irish English". In: *Linguistics* (22), 673–686.

Hinskens, Frans (1992): *Dialect Levelling in Limburg. Structural and Sociolinguistic Aspects*. [proefschrift]. Nijmegen: Katholieke Universiteit Nijmegen.

Kokkelmans, Joachim (2017): *Die Achillesfersche einer Lautverschiebung im Völlzug. Postalveolarisierung, Retroflektierung und r-Schwund bei /rs/ in flämischen Umgangssprachen und den germanischen Sprachen, sowie deren Beziehung zu den Aussprachearten von /r/*. [masterproef]. Gent: Universiteit Gent. Permalink: <https://lib.ugent.be/en/catalog/rug01:002349160>.

Kokkelmans, Joachim (2020): "Middle High German and modern Flemish s-retraction in /rs/-clusters". In: De Vogelaer, Gunther, Koster, Dietha & Leuschner, Torsten (uitg.): *German and Dutch in Contrast. Synchronic, Diachronic and Psycholinguistic Perspectives [=Konvergenz und Divergenz. Sprachvergleichende Studien zum Deutschen 11]*, 213–238 Berlin/Boston: De Gruyter.

Lange, Klaus-Peter (2007): "Der galloromanische Ursprung der zweiten Lautverschiebung". In: *Rask* 25, 3–24.

Lusignan, Serge (2007): "Langue et société dans le Nord de la France: le picard comme langue des administrations publiques (XIIIe–XIVe s.)". In: *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* 151 (3), 1275–1295.

Martinet, André (1955): *Économie des changements phonétiques*. Berne: Éditions A. Francke.

Meibauer, Jörg, Demske, Ulrike, Geilfuß-Wolfgang, Jochen, Pafel, Jürgen, Ramers, Karl Heinz, Rothweiler, Monika & Steinbach, Markus (2007): *Einführung in die germanistische Linguistik* (2. Auflage). Stuttgart/Weimar: J.B. Metzler.

Müller, Joseph & Weitz, Wilhelm (1836): *Die Aachener Mundart: Idiotikon nebst einem poetischen Anhang*. Aken/Leipzig: Jakob Anton Mayer.

Prince, Alan & Smolensky, Paul (1993/2004): *Optimality Theory: Constraint Interaction in Generative Grammar*. Oxford: Blackwell.

Recasens, Daniel & Espinosa, Aina (2007): "An electropalatographic and acoustic study of affricates and fricatives in two Catalan dialects". In: *Journal of the International Phonetic Association* 37 (2), 143–172.

Remacle, Louis (1948): *Le problème de l'ancien wallon*. Luik: Faculté de Philosophie et Lettres.

Remacle, Louis (1992): *La Différenciation dialectale en Belgique romane avant 1600*. Luik: Faculté de Philosophie et Lettres.

Ringe, Don (2006): *From Proto-Indo-European to Proto-Germanic*. Oxford: Oxford University Press.

Stedje, Astrid (2007): *Deutsche Sprache gestern und heute. Einführung in Sprachgeschichte und Sprachkunde*. 6de uitgave. München: Wilhelm Fink.

Steffens, Rudolf (2012): "Mittelrheinische Kanzleisprache". In: Greule, Albrecht, Meier, Jörg & Ziegler, Arne (uitg.): *Kanzleisprachenforschung. Ein internationales Handbuch*. [=Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur] 136 (4), 654–740.

Stucki, Karl (1917): *Die Mundart von Jaun im Kanton Freiburg. Lautlehre und Flexion*. [=Beiträge zur Schweizerdeutschen Grammatik 10]. Frauenfeld: Huber and Co.

Tifrit, Ali & Voeltzel, Laurence (2016): "Revis(it)ing French palatalization". In: *Glossa. A Journal of General Linguistics* 1 (1): 10, 1–20.

van Reenen, Pieter T. & Huijs, Nanette (2000): "De harde en de zachte g, de spelling gh versus g voor voorklinker in het veertiende-eeuwse Middelnederlands". In: *Taal en Tongval* 52, 159–181.

Vijūnas, Aurelijus (2010): "The Proto-Indo-European Sibilant /s/". In: *Historical Linguistics* 123 (1), 40–55.

Vijūnas, Aurelijus (2018): *The Mechanism of Rhotacism Re-visited: A Typological Parallel from East Asia*. [Presentatie aan de Universiteit van Kyoto, gegeven op 22 januari 2018]. Handout: www.academia.edu/37968283/The_Mechanism_of_Rhotacism_Re-visited_A_Typological_Parallel_from_East_Asia.
 Wiktorowicz, Józef (2012): "Die deutsche Kanzleisprache in Polen". In: Greule, Albrecht, Meier, Jörg & Ziegler, Arne (uitg.): *Kanzleisprachenforschung. Ein internationales Handbuch*. [=Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur] 136 (4), 599–607.

EWN [= Etymologisch woordenboek van het nederlands]. [online]. Uitgegeven door Marlies Philippa, Frans Debrabandere, Arend Quak, Tanneke Schoonheim & Nicoline van der Sijs. Amsterdam: Amsterdam University Press. <http://www.etymologie.nl/> (geraadpleegd op 29/10/2019).
 Hermans, Hans (2009): "Meer over de Benrather taalgrens" [online]. <https://www.opdegrens.eu/hansh/2009/benrath2.html> (geraadpleegd op 29/10/2019).
 Kleiner, Stefan (2011ff.): "/ʒ/ in *Gelatine, Journalist und Jury*". In: *Atlas zur Aussprache des deutschen Gebrauchsstandards (AADG)*. Unter Mitarbeit von Ralf Knöbl. [online]. <http://prowiki.ids-mannheim.de/bin/view/AADG/ZhimAnlaut> (geraadpleegd op 15/11/2019).
 MWB [= Mijinwoordenboek]. [online]. <http://www.mijnwoordenboek.nl> (geraadpleegd op 02/11/2019).

Noten

- * Met hartelijk dank aan mijn vader Jo Kokkelmans voor het nalezen en verbeteren van deze bijdrage, zoals ook voor zijn inlichtingen over het dialect van Eys, zijn moedertaal. De woorden in het dialect van Eys volgen de Veldekespelling.
- 1 Doctorandus, Universiteit van Verona.
  - 2 Retractie wordt in het IPA met een minusteken aangeduid. Geretracteerd alveolair wordt dus met [s̥] geschreven.
  - 3 Een deel van de woorden met /tʃ/ zijn ongetwijfeld leenwoorden (bv. *tsòg* 'trein' van Duits *Zug*), andere zijn waarschijnlijk leenwoorden omdat ze zich verschillend van de rest gedragen (bv. *hats* 'hart' met korte klinker ipv. verwachte diftong na het compenseren van het verdwijnen van tongpunt-/r/ in betoonde lettergrepen), andere zijn noch duidelijk ontleend noch duidelijk oorspronkelijk (bv. *hoots* 'hout', Duits *Holz*).
  - 4 Hickey gebruikt eigenlijk het teken /β/, dus /ʃ/ met een secundaire palatalisatie, maar wou waarschijnlijk /ɛ/ gebruiken (een primair palatale postalveolaire sisklank) want het Duits had geen secundaire palatalisatie.
  - 5 In het Internationaal Fonetisch Alfabet staat het teken ɔ̟ voor de buiging van de tongpunt naar boven (apikaal genoemd).

1. Gebruikte IPA-tekens

	Alveolair	Geretracteerd alveolair	Palataal	Postalveolair
Stemloze affricaten	$\widehat{ts}$	$\widehat{t_s}$	$\widehat{t_c}$	$\widehat{t_j}$
Voorbeelden	Duits: <i>Zug</i>	Baskisch: <i>per<u>ts</u>ona</i>	Pools: <i>by<u>ć</u></i>	Duits: <i>De<u>u</u>tsch</i>
Stemhebbende affricaten	$\widehat{dz}$	$\widehat{d_z}$	$\widehat{d_3}$	$\widehat{d_3}$
Voorbeelden	Frans: <i>pi<u>z</u>za</i>	VenIt*: <i>ma<u>ng</u>jo</i>	Pools: <i>dzi<u>ę</u>ku<u>ę</u></i>	Engels: <i>br<u>id</u>ge</i>
Stemloze fricatieven	s	ʃ	ç	ʒ
Voorbeelden	Frans: <i>sa<u>l</u>ut</i>	Spaans: <i>E<u>s</u>pa<u>ñ</u>a</i>	Pools: <i>je<u>ś</u>li</i>	Duits: <i>S<u>ch</u>inken</i>
Stemhebbende fricatieven	z	ʒ	ʒ	ʒ
Voorbeelden	Frans: <i>z<u>è</u>bre</i>	Hollands: <i>z<u>è</u>bra</i>	Pools: <i>z<u>ie</u>mia</i>	Frans: <i>je<u>u</u></i>

*: VenIt = Uitspraak van het Standaarditaliaans door moedertaalsprekers van Venetische dialecten.

2. Palatalisaties van Latijn tot Frans en Waals

Historisch stadium	Stap	Alveolair	Alveolair geretracteerd	Palataal	Postalveolair
2 ^{de} eeuw v.C. Alle Romaanse talen	1		ʃ	tj	▼
				$\widehat{t_c}$	◀
3 ^{de} -4 ^{de} eeuw n.C. Alle Romaanse talen behalve enkele Sardische en Dalmatische dialecten	2		ʃ	kj, ki, ke	▼
				$\widehat{t_s}$	$\widehat{t_c}$
				2 A Stand. Italiaans	◀
	2 B Normand, Picard	▶	▶	▼	
	2 C Gallo-Romaans	$\widehat{t_s}$	◀	◀	ʃ
5 ^{de} -8 ^{de} eeuw n.C. Gallo-Romaanse dialecten	3	$\widehat{t_s}$	ʃ	ka	▼
				$\widehat{t_c}$	▶
				3 A Waalse dialecten	▼
3 B Modern Frans	▼	▶	▼		

Deels gebaseerd op Bateman (2007: 114-131), Buckley (2009: 39), Hall & Hamann (2006: 1212), Remacle (1948) Tifrit & Voeltzel (2016: 2).

LIMBURGS OP DE SJTRAOT

De auw drukkerie, Gulpe

't Töpke, De Milsbik

De Platschj, Baek

D'r Aowe Kino, Bóches

D'n dobbele Vônck, Baek

Van alles jet, Bóches

De Gaarekieker, Gulpe

Dur Olieboer, Mechele

Universiteit Mestreech

Gevónge op 'nen ouwe beukeboom bie kesjtjèl Oos, Valkeberg

Wolder herdink, Wolder

NAAMKUNDIGE BESCHOUWINGEN BIJ TOPONIEMEN IN KERKRADE, OPGETEKEND IN EEN 18de-EEUWSE BRON

Lei Heijenrath

In een aantal historische registers van pastoor Delcheur van Kerkrade (1703 – 1739) komt een groot aantal toponiemen voor die niet eerder in Kerkradse documenten zijn aangetroffen.¹ Die vermelding hangt samen met het gegeven dat hij jaarlijks op basis van het tiendrecht op het desbetreffende adres of uit de opbrengst van het desbetreffende perceel een recht mag opeisen: een kapoen, een schaap, een zak graan, een baal hooi e.d. Hierbij moet bedacht worden, dat in de tijd van de pastoor het territorium van de schepenbank Kerkrade reikte tot aan het riviertje de Worm in Duitsland.

Wat ook blijkt uit de registers is dat de pastoor zelf er een agrarisch bedrijf op nahoudt: hij houdt koeien, maakt boter, brouwt bier en heeft kleinvee. Ook beschikt hij over meerdere paarden.

Bij zijn optekeningen moeten we ons realiseren, dat de schrijfwijze van de Kerkradse toponiemen van de in Aken geboren pastoor sterk gerelateerd is aan zijn Duitse scholing.

Natuurlijk vermeldt hij ook namen die we uit andere, zowel jongere als oudere bronnen kennen. Omdat we hier te maken hebben met een spontane en betrouwbare auteur laten we ze allemaal de revue passeren. Het voorkomen ervan is soms frequent, soms enkelvoudig. Bij dit laatste past enige voorzichtigheid. Een

overweging om sommige bekende toch te vermelden is het gegeven dat ze de ouderdom verhogen of het continue gebruik illustreren.

Het oudste overgeleverde bunderboek – voorloper van het kadaster – van Kerkrade dateert van 1771.² Daarin zijn honderden toponiemen te vinden. Die zijn zoveel mogelijk vergeleken met de aantekeningen van pastoor Delcheur. In enkele gevallen heeft dat geleid tot een plaatsbepaling ervan.

Hopelijk worden bij verdere ontsluiting van bronnen aanvullende gegevens gevonden, waardoor de verklaring van de toponiemen en de precieze plaatsbepaling aan betrouwbaarheid winnen. Een complete verzameling en een beschrijving van de toponymie van Kerkrade blijft een vrome wens. Dit artikel draagt daar een bouwsteen voor aan.

De toponiemen

Acken

Zo schrijft de pastoor de naam van zijn geboortestad Aken. Rdom. 1, 23v, 29r, Rr 191

Ackerhoff

Zie **hoffacker**.

Aeffden

Dit toponiem komt maar een keer in beide registers voor. Afdén is nu een wijk van Herzogenrath.

Rdom. 61v. lezen we dat de heer Kreusch pastoor is: *op de Aeffden*. En in Rr. 163: *'t aeffender velt*. In de Annales Rodenses komt het toponiem als *Affeden* voor bij het jaar 1116 en 1121, en als *Affethen* in 1137. Opmerkelijk is het voorzetsel en het lidwoord bij de notering over de pastoor aldaar. Ook op een historische Carte figurative uit 1723 is sprake van 'een paet naer die Aeffden', met een lidwoord dus. In het Stootboek treffen we het woord ook aan: de *prochie van Aufden* (nr. 666), *op der Alfden* (nr. 786), *Alverderveld* (674).³ Uit een verslag van het Hoofdgerecht van 's-Hertogenrade 1667-1673 komt de vorm *op de Auffden* voor.⁴

De eerste -e- in de schrijfwijze van het woord *Aeffden* kan niet anders dan als verlengingsteken van de a gelezen worden. Een geschreven -e en een -i na een o, a of u hebben in oude geschriften vaak die functie. Gelet op de dialectuitspraak is het zeker geen Umlaut. We kennen het verschijnsel van een gevocabliseerde -l- die de oorspronkelijke klinker verkleurt tot tweeklank. De beide vormen uit het Stootboek wijzen in die richting. Vergelijk half en het dialectische haof. Het gebruik van het voorzetsel en het lidwoord maakt duidelijk dat het om een soortnaam gaat, niet om een eigenaam. In de persoonsnaam *Godeverd van der Alfden* (nr. 786) is het toponiem familienaam geworden.

Bij de vorm *aeffender* is sprake van metathesis *aeffdener* – *aeffender*.

Als het woord van Latijnse oorsprong is – een mogelijkheid die we niet hoeven uit te sluiten – dan komen we met een reconstructie uit bij een vorm als **albitudinem*. Maar op welke witte (albus betekent wit) omstandigheid slaat het dan? Gierlichs acht het op basis van glasvondsten niet onwaarschijnlijk dat er in de Romeinse tijd een glaswerkplaats was. De grondstof hiervoor werd bij Nievelstein gevonden. Overigens denkt hij dat het een naam van Keltische oorsprong is en 'Wohnung am Fluss' betekent.⁵

Günter Breuer herleidt Afdén tot het veelvoorkomende hydroniem *-apa/affa*.⁶ Hij constateert: 'Als Simplexform tritt die Feuchtigkeitsbezeichnung ebenfalls auf; z.B. im rheinischen Flurnamen *Aap 'feuchte Wiese'*'. Het tweede element van het woord verklaart hij uit het dentaalsuffix **-itja* dat *-ede(n)* opgeleverd zou hebben. 'Dabei handelt es sich um ein Zugehörigkeitssuffix, das einen 'Ort, an dem sich Wasser befindet' benennt.'

Akkert

In Rr. 188 wordt dit toponiem vermeld als *in het gatzen huysweyde op Akkert*. Er is reden om aan te nemen dat met dit Akker(t) een zeer oud toponiem bedoeld wordt. In het Latijn kennen we het als *ager*, in het Germaans als *akraz*, in het Oudhoogduits als *ackar*. De historische betekenis van het woord akker is een perceel landbouwgrond groot genoeg voor het levensonderhoud van een gezin. In een recent artikel in *Alltag im Rheinland* laat Ottmar Prothmann zien dat landerijen/hoeven met deze naam eerder bestonden dan die met een samengestelde naam, zoals bijv. **hoffacker/ackerhoff**.⁷ Daarmee wijst dit woord ons volgens hem de weg naar 'den ältesten Siedlungsplatz'. Dat werpt de vraag op, waar we die dan in Kerkrade moeten situeren. Misschien kunnen we iets afleiden uit het feit dat pastoor Delcheur vermeldt dat de huisweide van de **hoffacker in het gatzen** ligt. Vanuit de pastorie gezien is de dichtstbijzijnde **gats** die welke hij aanduidt in Rr. 49 als *die blinde gas*. Die lag tussen de **Wijngracht** en de pastorie. Dat zou dan betekenen, dat de Akkert lag in wat Prothmann de 'Siedlungskern' noemt. Voor de plaatsbepaling van die 'Siedlungskern' is ook relevant wat we kunnen concluderen bij het toponiem **hoffacker**. Vlak bij de **hoffacker** lag die (blinde) **gats/gass**. Wellicht is met *Acker* de (latere) **hoffacker** bedoeld? Ook in dat geval zijn we bij de 'Siedlungskern'. De historische locatie van de St. Lambertuskerk versterkt het idee van 'Siedlungskern'.

In Rr. 192 lezen we *die Acker weyde gelegen aen den Kutsch, reinigenote* [= aanpalend aan, LH] *sr. Joes Spirtz*. Joes Spirtz was de landmeter die *in 't dorp* woonde, Rr 194, dat wil dus zeggen in de kern van de 'Siedlung' die Kerkrade ging heten/heette.

Aldenhoven

In dit dorp (6 km zw van Jülich) blijkt een jaarmarkt te zijn waar de pastoor in 1715 een 'hengstfullen' Rdom. 77r, in 1722 'een swarte hengst' koopt Rdom. 1, en in 1732 en '33 Rijnse wijn Rdom. 61r. Blijkbaar genoot de markt grote aantrekkingskracht.

Alden Merberen

Op deze boerderij in de buurtschap Merberen (6 km ono van Herzogenrath) koopt de pastoor in maart 1737 twee ‘vaselvercken’. Het toponiem komt in de Annales Rodenses bij het jaar 1142 en 1147 voor als *Merburen*. Ook nu weer kunnen we terecht bij de naamkundige Günter Breuer in zijn boekje over Herzogenrath. Hij citeert met instemming Josef Gotzen: ‘Das Grundwort *-bure(n)*, *-bern*, *-beren* ist das althochdeutsche *bur* ‘kleines, einräumiges Haus’. ‘Zur Ortsnamenbildung dient *bur* allenthalben als Simplex – z.B. Buir, Büren – wie auch als Grundwort – z.B. Kaufbeuren, Ibbenbüren.’⁸

Anstel

We komen deze aanduiding in een aantal varianten tegen in de registers. We kennen het woord als beeknaam die overgegaan is op de bebouwing en zelfs familienaam geworden is. Als het gaat om het adellijk huis heet het *op 't huys Anstel* Rdom. 60. Als afleidingen van dit woord komen voor *in den Anstelder huysbempt* Rr. 20, *bempt van gen Anstele en huysbempt aen gen Anstel* Rr. 192, *Anstelterbempt* Rdom. 34, *Anstelder gewandt* Rr. 20, *Anselder bempt*. Rr. 187.

Anstel gaat volgens Gierlichs waarschijnlijk terug op een persoonsnaam die Ans als eerste element had, welke persoon zich aan de oever van de beek aan Duitse zijde vestigde.⁹ De naam is namelijk met de waterloop meegekomen. Het betreft dus een secundair hydroniem dat vervolgens zijn naam heeft gegeven zowel aan een adellijk huis als aan de eerste bewoners ervan. In de Annales Rodenses is bij het jaar 1150 sprake van ene Meinerus van Anstel, die zijn beide zonen naar de kloosterschool van Kloosterrade, nu Rolduc, brengt.

De Kerkraadse vorm is Naselt (metathesis) zoals die voorkomt in Kleur-Naselt (= Klaren-Anstel).

Afbeelding 1: Aan kasteel Haus Heyden (circa 1350) in Pannesheide, grenzend aan Kerkrade, stroomt de Anstel op de foto links van de bomerij voorbij. In Duitse documenten draagt zij de naam Amstel.

Arke/Ärcken

In Rr. 187 lezen we dat *op (!) gen ham 't ärcken bentgen* is gelegen. Met het woord arke/erke werd de geul aangeduid die het water naar de molenvijver leidde.¹⁰ Die molen was de Hammolen (nabij de kruising nu van de Vauputsweg met de Hammolenweg).

In het protocol van een grensbepaling van het territorium van het Land van Heijden uit 1634 is sprake van een ‘pomperärcken’, waarmee een afvoergeul van het water van de mijn Pomp bedoeld is.¹¹

Bij ärcken hebben we te maken met de verbogen vorm (genitief) van arke die Umlaut krijgt. Vergelijk Oche-Öcher.

Bartsberg

Joes Schiffelaer, pachter op de **hoffacker**, betaalt de pastoor de *thienden van wintersaede op den bartsberg* Rr. 184. Het is niet mogelijk gebleken de *bartsberg* te lokaliseren. Aangezien het perceel bewerkt wordt door Joes Schiffelaer zal de akker niet ver van zijn woonstee gelegen hebben.

Bempt

Dit toponiem komt 70 keer in de pastoorsregisters voor. Er wordt een lager gelegen, boomloze, vochtige (gras)weide mee bedoeld, geen beemd. Meestal gaat het om een in de richting van een beek aflopend perceel. Het woord komt veelvuldig solitair voor en in enkele samenstellingen: *schutzenbempt* Rr. 188, *muhlenbempt* Rr. 192, *huysbempt* Rr. 192. De pastoor geniet de tienden van deze weiden in de vorm van hooi; zo wordt R. 188 *eenen grooten wagen thiendenhevv gespannen met vier perden uyt den grooten bempt van die Anstel toebehoorende aen mijn Heer Baron van Trips* bij hem binnen gereden. Als verkleinwoord zien we de vorm *bentgen/bemptgen*. De grondvorm van het woord stamt uit het Middellatijn en luidt *banimentum*.¹²

Het bunderboek kent ook een *vuylen Bempt*, die aan de Worm ligt.¹³ Met vuil wordt hier en in overeenkomstige situaties drassig bedoeld.

Berg(h)

Met *Weyde ofte bemptgen gelegen aen genen bergh op de wegh van Erenstein* Rr. 188 zal de helling bedoeld zijn die naar het plateau van Kerkrade leidt.

Binckerfelt

Rr. 90 *in 't Binckerfelt*. Het was niet mogelijk dit toponiem thuis te brengen. Mocht het identiek zijn aan 't *Birckvelt*, dan ligt het in de buurt van de Ziegelstraet.¹⁴ Die laatste menen we te kunnen identificeren als de huidige Tichelstraat op Chèvremont.

De Blije

Dit toponiem wordt in de vermeldingen voorafgegaan door het voorzetsel aen of in. Rr. 35 en 101 en Rdom. 56r en 73 v. Het lidwoord wijst op een vrouwelijk

woordgeslacht. De be/aanwoners blijken Willem Panhuys en Linnard Theilen en de smid Willen Sauren, Rr.117 te zijn. De verbogen vorm vinden we in *in blijer bempt aen Nullender bag* Rr. 187 en in *op den blyer weg* Rr. 190. De historische locatie moeten we dus zoeken op de rechter omhooglopende oever van de Anstelbeek.

Over de betekenis van dit toponiem heeft Louis Augustus een poging tot verklaring gedaan.¹⁵ Hij houdt het in navolging van anderen op een 'blijde, mooie en rustige plek'. De huidige plaatsnaam Bleijerheide is ervan afgeleid. Voor het element -heide zie **Heyden/-heide**.

Brock/Brog/Broeck/Broek

Er is bij herhaling sprake van een *weyergen in den Brock/Brog*. Rdom 60v, 62v en 64v. (een vijvertje in het broekland)

Daarin houdt de pastoor allerlei soorten vis. Een grote vijver bezat hij te Spekholzerheide.

Omdat nadere aanduidingen ontbreken is het niet mogelijk de locatie te bepalen. Ging het hier om een kleine visvijver, *weyergen*, en was dat de (nog bestaande) vijver aan de Hambosweg? De weide aan de voet van de steil naar beneden lopende helling naar de Anstelbeek kan dan het broek zijn, waarvan hier sprake is. Bij de vermelding *mahlmullen in die bruck* Rr.23 zal gelet op het voorzetsel de Anstelerbroek bedoeld zijn.

Bruck/bruckfelt/bruckhoff/bruckvelt/bruggen

De brug over de Anstelbeek (aan de voet van de huidige Kerkradersteenweg/Wijngracht) is de naamgever van een hele reeks aanduidingen. We lezen over *eenen bempt gelegen aen gen bruck* Rr. 188, *den weg van 't bruckfelt naer den Wypig* op Rr. 189, de *Ansteler gewandt in 't bruckvelt* Rr. 20, *op den Bruckhoff* Rdom. 66r en 74v, Rr. 196. Bij de *Erensteiner mahlmuhlen in die bruggen* Rr. 22 lezen we *bruggen* echter als broek: het voorzetsel wijst ons hier de weg.

Catz

Grenzend aan Kerkrade op de *pannesheydt baldt aen die catz* Rr. 81 woonde Christian Doversman. Bleijerheide grenst aan Pannesheide dat van oudsher (1369) tot het Land van Heijden behoorde. Daar zal een grenssteen gestaan hebben die eertijds met kats werd aangeduid. De oude vorm van dit woord vinden we in het Middelnederlandsch Handwoordenboek: caetse, in de betekenis van eindpaal. Die grenssteen had een naar boven spits uitlopende vorm. Vlak bij de voormalige grensovergang Pannesheide aan de Duitse zijde komt nu nog de benaming Katzer Feldchen voor.

Nabij de hoeve Crombach, vlakbij Oberst-Fronrath, ligt de Katzenpohl, ongetwijfeld een verwijzing naar de grenssteen aldaar. In Valkenburg kent men de Kattebeek, van oudsher de grensbeek tussen de parochies Meerssen en Valkenburg.¹⁶

Chalheij

Zie **Kalheij**

Dorp

De historische betekenis van dit woord is hier een (kleine) verzameling woonhuizen die de kern vormen van een gebied. In Kerkrade lag deze op de rand van het plateau en zag uit op het Ansteldal. Vanaf het midden van de elfde eeuw werd deze kern gemarkeerd door de aanwezigheid van een kerk op de plek van de huidige St. Lambertuskerk.

De aanduiding ontwikkelt zich hier tot een zelfstandig toponiem dat in het dialect – i jen dörp – nog steeds gangbaar is voor de aanduiding van het centrum van de plaats: *in 't dorp van Kerckrode* Rr. 6, *oben in 't dorp bij de Kutsch* Rr. 192, Rr. 184, Rr. 189. Ook de vorm met Umlaut komt voor: *in t dörp* Rr. 46. Dat het om de kom van het dorp gaat bewijst *in t dorp van Kerckrode* Rr. 6 en *alhier in t dorp* Rr. 7 en 81. In Rr. 81 is sprake van *in t dorp van Kerckrode aen gen eng*. Die Eng/Ing lag en ligt tegen het dorp aan.

Dreschgens

Aen genholtz lagen *die drij dreschgens* Rr. 191. Hier hebben we te maken met het verkleinwoord van *driesch*. Vaak betekent het weide (dicht bij de woning gelegen). Ook de betekenis braakliggend stuk akkerland komt voor.¹⁷

Eng/eynde/geneynde

In 't dorp van Kerckrode aen gen eng Rr. 81, *huys end hoff aen gen eynde* Rr. 95, *in 't dorp van Kerckrode aen geneynde* Rr. 183. Met het Kerkraads vrouwelijk zelfstandig naamwoord eng/ing is niet het moderne woord einde bedoeld. Volksetymologisch is die relatie wel vaak gelegd. Hier is een kleine verzameling behuizingen bedoeld die zich vanuit en dichtbij het **Dorp** in de richting van **Nulland** uitstrekte. Op de Ferrariskaart is dat goed te zien.¹⁸

Bij dit woord moeten we denken aan de markering van de grensafbakening van een jurisdictie. Op de juist vermelde Ferrariskaart valt op dat het gehucht Nulland niet met het parochienummer 51 is aangeduid, terwijl dat bij de omliggende percelen wel het geval is. *De eng* zal een slagboom, merksteen of andere aanduiding van de grens van een jurisdictie zijn geweest. Opvallend is het gebruik van het voorzetsel *aen* in alle noteringen. Blijkbaar is een zichtbaar teken bedoeld dat als baken fungeerde.

Voor de woordbetekenis is van belang wat uit een archiefstuk uit 1376 uit Opgrimbie blijkt: daar is sprake van 'reijnen, paelen ende einden'.¹⁹ Het is een veelvuldig voorkomend toponiem in Limburg. Mogelijk had dit eynde ook hier de vorm van een **slagboom**.

Eyser/Eyseren

Op 't Eyser Rdom. 55v, 56v, *huys aen gen eyser genoempt* Rr. 57, 58; *op 't Eyseren* Rdom. 55v. Naar alle waarschijnlijkheid moeten we dit toponiem situeren *aen*

die **Vinck** Rr. 48. Daar woont Heinrich Reumgens, die eigenaar is van dit (onder)pand. Waar dit toponiem naar verwijst, is onbekend.

Flut(en)/flout(en)

Dit toponiem/hydroniem komen we in een aantal varianten in de pastoorsregisters tegen: *auss die fluten von Herlen* Rr.186, *op die flut van Spirtz* Rr. 187, *die flouten* Rr. 188, *op die flauten* Rr. 191, *bemptgen onder de fluten* Rr. 191.

De grondvorm van dit woord gaat terug op die van het werkwoord vlieten/fliesen. Er worden stukken land mee bedoeld waar stroompjes, bronbeekjes doorheen lopen.²⁰ Ook als ontwateringsgeul tussen weilanden door kennen we het woord. Het is ruim verbreid als hydroniem. Het bunderboek vermeldt een huis *op den fleutersbergh int erensteiner leen*.²¹ Daarmee correspondeert de vermelding van een *bempt* van Peter Caspar Poyck *met een voorhoofd den wegh* (= de landstraat, LH) *...en met d'ander voorhoofd de flout*.²²

Het toponiem/hydroniem is van zeer oude datum. Het komt al voor in de Annales Rodenses (bij het jaar 1117). In een register uit 1474 wordt het vermeld als *Fluyten mar gelegen nabij Eirsprinck broich*.²³

Fronrath

Parallel aan de Hamstraat/Buitenring, maar dan aan Duitse zijde, ligt de buurtschap Fronrath, eertijds bestaande uit een drietal boerderijen: Unterst-, Mittel- en Oberst-Fronrath. Ze behoren historisch gezien tot het Duitse grensdorp Horbach. In een akte van huwelijksvoorwaarden d.d. 21 september 1382 wordt melding gemaakt van een hof 'zu Vrounraide', waarmee de inmiddels verdwenen hof Mittel-Fronrath wordt bedoeld.²⁴ Van Unter-Fronrath, een leen van de Keurkeulse Mankamer in Heerlen, is sprake in een koopovereenkomst tussen Hendrik van Gronsveld en Johan van Kintzwyler.²⁵ Voor Oberst-Fronrath, de meest westelijk gelegen hoeve, zie ook *Catz*.

De pastoor noteert Rr. 59 *op de hooff van onderst frohnrath* en in Rr. 62 *onderst froonrode*. Het eerste element van het woord duidt erop, dat het om een herenhof gaat. Het tweede op het gegeven dat het in de (vroeg) middeleeuwen in cultuur gebracht is.

De drie hoeven hebben een zeer oud verleden: bij Mittel-Fronrath is een Romeins graf aangetroffen, munten en aardewerk. Ook de Annales Rodenses vermelden bij het jaartal 1112 Fronerode.

De vroen/fron van wie hier sprake is, was de heer van het Land van Heyden. Zie **Anstel**.

Gas/gass/gatzen

In dit toponiem herkennen we het Hoogduitse Gasse, in het Kerkraads dialect jaas (met sleepton). Er zijn vier vermeldingen in een van de registers van de pastoor: Rr. 49: *die blinde gas*, Rr. 186: *die Nussreiger gass*, en Rr. 192 *die gass genumt den Kutsch*. Het verkleinwoord komen we tegen in *Closter gästgen* Rr. 189.

De betekenis is steegje of pad. Het bijvoeglijk naamwoord *blinde* geeft aan dat het pad niet is aangelegd, maar ontstaan door er te lopen of te rijden.²⁶ Die *blinde gas* lag blijkens Rr. 49 tussen de kerk en de huisweide bij de boerderij van de pastoor.

Gastes Kamp

In Rr. 33 is sprake van *des Closter gastes kamp*. *Gastes* staat voor gasthuis, een van de twee reeds in de Annales Rodenses genoemde middeleeuwse gasthuizen, gelegen nabij de abdij, die door haar onderhouden werden ten dienste van reizigers. *Kamp* duidt niet op een legerplaats of kampement, evenmin op een voorhistorische nederzetting, betoogt Arthur Schrijnemakers, maar heeft vanaf de middeleeuwen de betekenis 'omheinde veldtuin'.²⁷ De uitgang -es staat voor -hoes, dat we ook herkennen in bakkes, sjlachines en pannes (bakkerij, slachterij, brouwerij). Het woord gaat terug op het Latijnse campus, dat oorspronkelijk een vlak veld aanduidde. Het betreft hier een groot perceel; dat kunnen we afleiden uit de volgende beschrijving uit het bunderboek: *een stuck landt genaempt den Gasthuys Camp groot seven bunderen twee daghwanden sevenenvijftigh roeden, paelende ten noorden ende osten aen de goederen van den verclaerder, ten suyden aen de landt Straete van S-hertogenraede naer Kerckrode ende ten westen deels aen een stuck landt van Nicolaes Boost ende deels aen de landen van de heer pastor van Kerckrode*.²⁸ De *verclaerder* is de abdij, met de *landt straete* wordt de weg vanuit Herzogenrath naar (het centrum van) Kerkrade bedoeld.

Gewandt/gewang/gewande

In het drieslagstelsel was dit de oorspronkelijke aanduiding voor een van de drie landerijen die braak bleef liggen. Zie Rr. 20, 33, 88, 141 en 157. Later werd het de algemene aanduiding voor landerijen. Het drieslagstelsel bleef in zwang tot in de 19de eeuw. *Eenen halven morgen ackerlandt pastoreijer gut in onse gewande gelegen* Rr. 88. Kluge verklaart het woord als plek of kopse kant van de akker waar de ploeg gewend werd.

Grashoffgens

Hier komen we een synoniem voor het woord weitje tegen. Kennelijk is een omzoomde kleine weide bedoeld: *in die cleyne grashoffgens gelegen op die raeder strat* Rr. 189 heeft de pastoor de tienden laten ophalen. Zie voor -hof ook bij *hoffacker*.

Hagelsteins kohlhoff

Gerard Sistemig, de zoon van metselaar Jan Sistemig die de St. Lambertuskerk had gerestaureerd in 1723, heeft een bakhuis voor de pastoor gemetseld. Het lag naast *Hagelsteins kohlhoff*. Met die koolhof wordt een groentetuin bedoeld. In diverse Limburgse dialecten kent men het woord kolf als aanduiding voor de moestuin. Op diverse plekken was sprake van een kohlhof: Rr. 191 *eene mahr gelegen in 't velt genoemt die kohlhoff*. De huiselijke benaming koolhof gold dus als toponiem.

Ham

Deze plaatsaanduiding komt hier voor met de voorzetsels: in, op en uit, gevolgd door het Limburgse lidwoord gen. Dat duidt op een vrouwelijk woord: *in gen ham* R. 59, *in die ham* Rr. 189. Varianten zijn *haem* Rr. 79 en *hamme* Rr. 62 en 66. De verbogen vorm is *hammer* Rr. 188.

Het woord verenigt in zich twee betekenisvelden: omheind terrein en terrein gelegen in een kromming van een beek. Hier zal de onderarm van de Crombacherbeek en de bovenarm van de Anstelbeek bedoeld zijn. De betekenis ‘landtong uitspringende in een inundatiegebied’ lijkt hier niet waarschijnlijk.²⁹ De vermelding *in gen ham aen die muhlen* Rr. 191 maakt de locatie duidelijk: nabij de Hammolen. Het bunderboek geeft ook nog de *d’haam gaatz*.³⁰

Heyden/-heide

In Rdom.51r. wordt melding gemaakt van *die neuu mullen in 't land van der Heyden*. Dit aan Kerkrade grenzende Gulikse landje bestond sinds 1361.³¹ De volgende dorpen behoorden tot het Land van Heyden: Klinkheide, Pannesheide, Richterich, Bank, Steinstrass (nu Horbach geheten), Berensberg en Eyselshoven. Het is vernoemd naar het adellijk huis Heyden, – mogelijk uit de 13de, zeker uit de 14de eeuw – waarvan nog monumentale overblijfselen aanwezig zijn. Zie **Anstel**.

Het toponiem -heide kan niet synoniem zijn met het moderne begrip heide. In alle gevallen gaat het om vruchtbare grond; denk aan Pannesheide, Klinkheide, Bleijerheide, Kaalheide, Schifferheide, Speck(holzer)-heide. We moeten uitgaan van eertijds ontbost gebied dat als weideplaats voor het vee fungeerde.³² In het Middelhoogduits had heide de betekenis: ‘ebnes, unbebautes, wildbewachsenes Land’.³³

Heyfelt (von Closterrath)

De vermelding is in Rr. 29 *hinder den holtzbelt bey dass heyfelt von Closterrath*. Voor de betekenis van het eerste element zie **Heyden/-heide**

Heilige Huysgen

Op een in een van de registers inliggend briefje lezen we: Extract uyt het schaeftboeck 1710. Daarop worden de maten vermeld van een drietal ‘gewande’. Het gaat om de ‘*pastoreyergewandt achter het Heilige Huysgen*’, die ‘*tegenover het Heilige Huysgen*’ en die ‘*daerneffens over de Vloetgraeff*’.

Met dat *schaeftboeck* is vrijwel zeker een voorloper van het bunderboek bedoeld; het is helaas niet bewaard.

Over de betekenis van het Heilige Huysgen tasten we in het duister. Gaat het om een kapelletje of is er iets anders mee bedoeld? Het eerste lijkt het waarschijnlijkst. Maar aan wie was dat kapelletje dan toegewijd? We beschikken niet over een aanwijzing.

We kunnen wel iets zeggen over de situering. Achter het vermeende kapelletje lag een grote akker van 17 morgen, er tegenover een van 9 en ernaast een van 7 morgen.³⁵ Achter het kapelletje moeten we opvatten als gezien vanuit de pasto-

Afbeelding 2: Op een landmeterskaart uit 1723 – ‘Carte figurative’ – treffen we de oudste tekening van het gebouwencomplex van Kloosterrade aan. De originele kaart bevindt zich in het Rijksarchief te Brussel, in kopie in het archief van de stichting Fontes Rodenses in Kerkrade.³⁴

rie. Dankzij de vermelding ‘*Vloetgraeff*’ weten we, dat we bij de beek moeten zijn die vanaf Kaalheide richting ‘s Heren-Anstel in de Anstelbeek stroomt. Op de Ferrariskaart (1771) is helaas geen kapelletje in die omgeving te vinden.

Herlen

In Rdom 64r. lezen we: *1730 den 5 May heb ick tot Herlen gecocht 6 stulgens dewelcke syn becleydt met grünen zey. Elcken stuhl costet 6 schilling specie. 't Becleyden daervan costet 36 gld. Aix.* Het moet een chique bedoening zijn geweest bij deze pastoor-ondernemer getuige de aankoop van zes met groene zijde beklede stoeltjes.

Hoffacker

In het Registrum redituum vermeldt pastoor Delcheur 23 keer het toponiem *hoffacker*. Hij informeert ons ook over de ligging: er is sprake van de huisweide 'van den *hoffacker reigenote mit t een voorhoofft den ackers hoff ende mit t ander den hoffacker, mit eene lange seijde die blinde gas ende mit die andere lange sijde die Wingracht*'.³⁶ De boerderij ('*ackershoff*') lag dus op de kop van de Wijngracht, de huisweide strekte zich naar beneden uit, waar aan de voet van de helling de *hoffacker* lag. Met *die blinde gas* is een weggetje bedoeld dat niet aangelegd is, maar door het te belopen is ontstaan. (zie **Ga(t)s**). Het lag tussen de kerk/pastorie en de *ackershoff*.

Voor de hoeve wordt soms ook het woord *hoffacker* gebruikt. Als de pastoor in 1719 bij de boeren de ganzen ophaalt waarop hij jaarlijks recht heeft, haalt hij *eene op gen hoffacker ende by den landtmeter Joes Spirtz*. Rr. 17. We komen het woord *hoffacker* voor de boerderij ook tegen in een document uit 1617. Johan Doetzenbach had samen met Claes op den Hofakker een huis en *hoeffreijde geleghen an der halffver kontten*'.³⁷ Ter situering van deze is een mededeling uit 1517 dienstig: *een halver kuntten hoestart* is gelegen vlakbij de pastoorshoeve.³⁸ Die *halver konten* zal wel een door meer dan een persoon bewerkte akker zijn. (vgl. halfwin) Voor de verklaring van *hoestart/hostert* volgen we Dittmaier: 'Ort an dem ein Hof stand', in dit geval die van de pastoor.

We dienen voor de betekenis uit te gaan van het toponiem *hofakker* oorspronkelijk als perceelsaanduiding, die later is overgegaan op de opstallen. In de meeste gevallen is dan sprake van een akker die tot een vroen- of herenhof behoorde.³⁹ Welke herenhof en wie die vroen was, blijft helaas onbekend. Een mogelijkheid is, dat het om de heer van Anstel ging, dat vlakbij lag. Of was de graaf van Saffenberg bedoeld: die stelde ook de grond beschikbaar voor de bouw van de eerste Sint Lambertuskerk; hij was immers de heer van het gebied Rode. Daarnaast vinden we een indicatie voor de tiendheffing door de pastoor in het volgende. Karel de Grote verordonneerde, dat 'elke kerk met tenminste één hoeve gedoteerd moest worden en de pastoor een deel van de tienden moest toucheren'.⁴⁰ In ieder geval geniet de pastoor allerlei tienden van de *hoffacker*.

Het woord *ackerhoff* komt slechts een keer voor: volgend op de aantekening van tienden *van ontrent eenen morgen onder in de weyde van de hoffacker* noteert de pastoor *Eodem op den ackerhoff heb ick voor thienden gecreegen...* Rr.184. Het is duidelijk, dat hiermee de woning/boerderij bedoeld wordt.

Bij de eerste vermelding van *hoffacker* in het register staat: *Anniv. Gertrudis op den hoffacker*. Rr.p. 1. Hiermee wordt een jaargetijde bedoeld ter nagedachtenis aan een eerdere bewoonster; dat blijkt uit andere gegevens Gertrud Mommertz, echtgeno-

te van Willem Hennes te zijn. Zij overleed te Afden op 30 december 1694; haar man was schout te 's-Hertogenrade en eigenaar van deze *hoffacker*. De in circa 1640 overleden vader van Willem Hennes, Johannes Hennes, was daarvoor eveneens schout van 's-Hertogenrade.

De dochter van Agnes en Willem, Anna Maria, trouwde in 1666 met Willem Hendrick Poyck, schout te Merkstein van 1667 tot zijn dood in 1717. Uit dit huwelijk werd geboren Willem Hendrick Poyck (01.05.1669 – 21.11.1720) die in 1694 trouwde met Anna Catherina Fabritius (06.12.1663 – 1727).

Over 1702, 1703 en 1704 voldoet Willem Hennes, volgens de pastoor sinds 1700 eigenaar van de *hoffacker*, aan de tiendenverplichting jegens de pastoor. De laatste vermelding van tienden die Hennes betaalt, is van 1712. Dat zou erop kunnen duiden dat hij dan overleden is. Daarna is de *hoffacker* in bezit geraakt van Willem Hendrick Poyck, die getrouwd was met Anna Maria Hennes. Poyck overlijdt op 26 oktober 1717. In 1720 voldoet de weduwe van de dan overleden Willem Hendrick Poyck blijkens de optekening aan de verplichtingen jegens de pastoor.

We constateren, dat de *hoffacker* in de tweede helft van de zeventiende eeuw dus eigendom was van de schoutenfamilie Hennes en daarna in handen kwam van de inmiddels verwante schoutenfamilie Poyck.

Een zoektocht naar het woord *hoffacker/akkerhof* (en spellingvarianten) leverde op, dat het begrip (in moderne spelling) op een aantal plekken in Nederland voorkomt. In Limburg is het (historisch) te traceren in Vaals, Bocholtz, Echt, Swalmen en Baarlo.⁴¹ De oudste vindplaats dateert van 1394 te Baarlo.⁴² Op een kaartje van de kern van Echt uit ca. 1550 treft men een *hoffacker* aan in het oude centrum vlakbij de kerk; net als in Kerkrade.

Het in de 18de eeuw en vroeger gebruikelijke woord voor wat wij nu akker noemen was gewang of **gewand(t)**. De eerst vermelde vorm is de dialectische variant van gewand; ze heeft als vermoedelijke etymologie het stuk grond waarop (de ploeg) gekeerd werd.⁴³ Een voorbeeld: *een stuck landts in die Ansteler gewandt in 't bruckvelt*.

In het Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch lezen we bij het lemma 'hof-' dat het om een verzamelbegrip gaat.⁴⁴ Een van de betekenissen is, dat het om een omsloten ruimte bij een woning gaat. Dat was heel vaak een vroen- of herenhof. Gezien de 17de- en 18de-eeuwse eigenaren in Kerkrade (schoutenfamilies) zal dat geen verbazing wekken. Het lijkt zeer aannemelijk dat we met deze hoeve te maken hebben met (een van) de voornaamste eerste vestiging(en) in (het centrum van) het gehucht. We kunnen er voorts van uitgaan, dat het een term is die teruggaat tot de ontginningstijd van de 10de – 11de eeuw, toen ook de laathoven zijn ontstaan.⁴⁵

Holtz

Een ruim gebied wordt aangeduid met het toponiem *holtz/holts*: *aen den Holtz* Rdom. 65v en Rr. 31, *aen gen holtz* Rr. 191. In Rr. 183 *in 't holtzer velt*. We kennen het woord als veel voorkomende aanduiding voor een bos(perceel). In het moderne spraakgebruik is het de naam van een Kerkradse wijk.

De oudste vermelding van dit toponiem in deze registers is bij het jaartal 1706: *op die drij dreschgens aen gen holtz* Rr. 191. In 1732 laat de pastoor *11 drijespennige kahren koolen aen den Holtz* HRdom.65v. halen. Het uitgesleten spoor in de smalle, slecht onderhouden wegen bepaalde de aslengte van de kar (op 2 wielen), die in dit geval door drie achter elkaar lopende paarden werd getrokken.

De naam holtz is hier gezien de locatie congruent aan de ‘coonincklijke bouschen’ waarvan sprake is op de Carte figurative uit 1723.

Behalve als toponiem komt de naam Holtz hier ook voor als familienaam: in Rr. 59 heet het: *de hoof van onderst fronrath toebehoorig aen sr. Holtz*. Het voorvoegsel sr. (= seigneur) duidt op een zekere voornaamheid van de betrokkene; was hij schepen? Linnerd Ernst *uuyt gen Hamme* Rr. 62, vlakbij gelegen, was zijn halfwin op Unterst Fronrath.⁴⁶

Holtzbelt

Rr. 29 geeft *hinder den holtzbelt*: ginds aan de houtopslagplaats?

Holtzberg

Thijs Spirtz woont in 1720 *op die holtzberg* Rr. 108. Een situering van dit toponiem bleek niet mogelijk.

Hondtsbroeck

In 1725 is te *Hondtsbroeck* overleden Merten Crombach. Hij was brouwersknecht aan wie pastoor Delcheur een loon betaalde voor het brouwen. Lag de Hondtsbroeck bij de **toden hundert**?

Hopel

Pastoor Delcheur heeft in 1717 *eenen os auf die weyde gethan in die Hopel* Rdom 68 r. In de jaren twintig laat hij ook gedurende de zomer runderen daar grazen, waarvoor hij aan Caspar Cordewener een vergoeding betaalt. Een oudere vindplaats uit 1452 maakt melding van ‘die Hoepel zo Strijthagen’. Schrijnemakers citeert Frusch die zich op zijn beurt beroept op De Vries: klein hoger gelegen bosperceel.

Hoppengarten

In april 1718 en in 1729 heeft Jan Vossen, strodekker, een nieuw dak gedekt op de schuur van de boerderij van de pastoor aan de kant van de *hoppengarten* Rdom. 51r. In Rdom. 34 duidt de pastoor deze aanplant aan als *hopenkolff*. Kolf is een dialectbenaming voor koolhof.

Ook de overige bedrijfsgebouwen heeft de strodekker onder handen genomen. Voor het brouwen van bier teelde de pastoor zijn eigen hop.

Het was niet de enige ‘gaard’ waar in Kerkrade hop geteeld werd: ook Kloosterade had voor zijn bierbrouwerij een eigen *hoppengard* in het bosquet.⁴⁷

Im toden hundert

Bij Cathrin Nacken, die *im toden hundert* woont, haalt pastoor Delcheur in 1719 een vette gans op. Zouden we dit toponiem letterlijk moeten nemen? Met *hundert* kan een minderwaardig perceel bedoeld zijn.⁴⁸ Het adjectief *tot* kan zowel onvruchtbaar als drassig betekenen. Het zou dan in overdrachtelijke zin om een inferieure woonomgeving gaan. Met het Middelnederlandse woord *hont* kan ook een deel van de oppervlakte morgen bedoeld zijn.

Dankzij de telling van de zielen van zijn parochie door pastoor Geich in 1796 weten we, dat we de naam op Chèvremont moeten zoeken.⁴⁹ Hij rubriceert de toponiemen bij de wijknaam.

Het is niet mogelijk gebleken de locatie precies vast te stellen. Als gevolg daarvan kan wat Dittmaier vermeldt bij het toponiem Totenmann: Aufgegebener Bergwerkstollen niet geverifieerd worden, een betekenis die in onze voormalige mijnstreek van toepassing zou kunnen zijn.⁵⁰ Het lijkt erop dat het om dezelfde plek gaat als waarvan in het bunderboek sprake is: Nicolaas Offermans woont *int gehucht der hondt*. Ook is daar sprake van de *honterwegh*.⁵¹

Jagfelt/jaegvelt/jachtfelt

In Rdom. 65 v lezen we dat de pastoor *vier dryespannige kahren koolen* gaat halen *op t Jagfelt*. Met deze naam wordt in dit geval een mijn bedoeld. De mijn zal genoemd zijn naar het terrein waarop ze lag. Dat Jag(t)felt moeten we zoeken in het veld nabij Rolduc. In de eerste jaren van de 18de eeuw heeft de pastoor de tienden genoten van gronden die gelegen waren *von dem Jachtfelt an bis zu dem weg welche von Closterrade auff die bleyer wech zu gehet, wohl verstanden alles wass auff die lincke handt des wegs ist gelegen und an diese Pastorye ist zugehörig*. En alsof deze plaatsbeschrijving nog niet volledig genoeg was, geeft het bunderboek de ligging van het perceel als volgt weer: *een stuck landt genaempt het Jagtvelt groot ses bunderen dry daghwanden achtentachtigh roeden paelende ten noorden aen de landtstraete naer Kerckrode, ten oosten aen den wegh van d’ab-dye naer den Kohlbergh gaende, ten suyden aen d’Erven van Mathijs Kriselstein ende arnold Joseph Mostard ende ten westen aen de goederen van d’Erfgenaemen henricus Schaneyan/Schoneyan*.⁵²

In zijn *Geschichte des Aachener Steinkohlenbergbaus* schrijft Friedrich Schunder dat de ontginning van kolen door de abdij *im Jagdfeld unter beträchtlichen Anlaufschwierigkeiten litt*.⁵³ Ook hier deed zich het probleem van de waterafvoer voor. Schunder schrijft, dat een aangelegde *Wasserabflusstollen unter der Strasse von Herzogenrath nach Eygelshoven zur Wurm* niet het gewenste resultaat opleverde. Het is verleidelijk om bij dit woord aan de jacht te denken; toch komt een andere betekenis eerder in aanmerking. Gezien de terreingesteldheid is het zeer wel mogelijk dat we met het grondwoord *jäh/jach* te maken hebben in de betekenis van (sterk) hellend perceel.⁵⁴

We kunnen aannemen dat er een schacht was gelegen en dat deze mijn haar naam dankte aan die veldnaam. De pastoor haalt er kolen in de jaren 1726, 1727

en 1728. In 1715 haalde hij kolen bij *die kohieren im Pesch*, in 1718 *auff den Krehan*, in 1722 *op de kuhl vistlap*. Vanaf 1716 tot en met 1731 staan ook aankopen van kolen te boek op de mijn *Prick*.

Kaffenbergh

Er is slechts een vermelding van dit interessante toponiem in de pastoorsregisters en wel in Rr. 85: *op den Kaffenbergh*. In de vroege 18de eeuw zijn daar woonachtig Linnerd Kukelkorn samen met zijn vrouw Joanna Dautzenberg. Het toponiem is door Tummers overtuigend verklaard.⁵⁵ Het eerste element is de gegermaniseerde vorm van het Latijnse cavate (opgaande helling) en het tweede de vertaling van montem (berg). Het toponiem geeft aldus een aanwijzing over de continuïteit van bewoning sedert de Romeinse periode. Tummers: ‘Steunend op de fonetiek moeten we hier Romaanse evolutie tot zeker in de 7de eeuw vaststellen, de Germaanse vorm echter moet al in de 6de eeuw ontstaan zijn.’⁵⁶ Het dialect kent het woord nog steeds, waarbij de vermelding in een straatnaam ook zorgt voor de continuering.

Ka(h)lheydt

Een aantekening uit 1704 maakt melding dat *op die Kahlheydt* Rr.92 Gilles Boist woont. De pastoor heeft blijkens Rr. 186 *aus die weijden der Chalheij 2 grossen burden heusehenden becommen*, lees 2 grote schoven als hooitienden. Vooralnog blijft dit een duister toponiem. Zou de aanwezigheid van een Romeinse villa iets met de naamgeving te maken hebben? En is dit hetzelfde kernwoord dat we ook in het oude Calculen aantreffen? Schunder houdt het erop, dat dit ‘Kal später ‘Kohlengrube’ bedeutete. Hierzu kann auf die Fülle von Quellen verwiesen werden, die dieser Darstellung zugrunde liegen.’⁵⁷

Ik denk dat ik Schunder moet bijvallen: in het Cartularium van Hurt von Schoenecken (circa 1400) is sprake van ‘caelkuijlen/kaelkullen’, waarmee onweerlegbaar kleine kolenontginningen zijn bedoeld.⁵⁸ Zet dat ons ook op het spoor van de verklaring van **Fawenputz** als luchtschacht?

Voor de duiding van -heydt zie **Heyden/-heide**.

Kamp

We komen dit toponiem in veel plaatsen in Limburg tegen. Hier in de vermelding *auff den gastes Kamp* Rr. 33 en in Rr. 34 als *tusschen des Closters gastes camp*. Met *gastes* (gasthuis) wordt een van de oorspronkelijk twee gasthuizen van de abdij bedoeld. De uitgang -es staat voor -huis. En *kamp* is ‘een omheinde veldtuin waar groentesoorten, oliezaden, vlas, hop e.d. werden geteeld’.⁵⁹ Over de ligging worden we ook ingelicht. Aan de ene lange zijde lagen de *pastoreyer gewang*, aan de andere lange zijde *die Closters gewang*; de kop van de akker grensde aan de weg. Met Closters is telkens Kloosterrade bedoeld. Een kaart van het gebied uit 1723, die door mij is gepubliceerd, geeft de locatie aan.⁶⁰

Kip

In den Kip op Nullant Rdom 41 r, Rr. 5, 6, 25, 26. We hebben hier te maken met een boerderij waarvan de ligging in de naam tot uitdrukking komt. Bij Dittmaier lezen we: ‘jähler, schroff ansteigender Hügel’.⁶¹ En op die steile heuvel lag deze boerderij. Ook hier is de terreinnaam overgegaan op de boerderij. De Kerkraadsse Kipstraat bewaart de herinnering aan dit verleden.

Klosterbusch

Aen Klosterbusch Rdom. 39 r. woont in 1728 Dress Linnerdts; hij heeft 62 *ehlen kenffer dug* (62 el doek van hennep) geweven voor de pastoor. De huidige straatnaam verwijst naar de locatie van dit bos, dat eigendom was van Kloosterrade.

Kohlhoff

Zie Hagelsteins kohlhoff.

Kolberg/Kohlberg

Vijf keer wordt dit toponiem vermeld: *op den Kolberg* Rdom. 68 r., 75 r. en 75 v. en Rr. 98 en Rr. 101. Bedoeld is het huidige stadsdeel van Herzogenrath, tussen Strass en Bleijerheide, dat voor 1815 tot Kerkrade behoorde. Gezien vanuit Strass loopt het terrein enigszins omhoog. Met het eerste element wordt verwezen naar steenkool.

Krehan

In mei 1718 laat de pastoor *8 kahren mascherang* Rdom 69 r. halen *auff den krehan*. Met *mascherang* zijn ongesorteerde kolen bedoeld. De locatie van deze mijn moet nabij de mijn Fouckert (= Voccart) zijn, want in 1742 werd de winning hier gestaakt en verbond men zich met de Voccartmijn. Schunder deelt ons ook mede, dat ‘die älteste Köhlergesellschaft im Land Herzogenrath wahrscheinlich die Krehan-Gesellschaft ist, an der die Abtei bereits 1734 2/6 Anteil besass.’⁶² De pastoor liet er in 1718 al kolen halen, hetgeen betekent dat die mijn toen reeds in exploitatie was.

Vrijwel zeker hebben we hier te maken met het woord Krähhahn. Ook Dittmaier vraagt zich af wat met deze merkwaardige veldnaam bedoeld wordt: is het gewoon de plek waar de auerhaan kraait? In ieder geval is de veldnaam hier overgegaan op de mijn.

Krichelberg

In 1715 heeft de pastoor een afspraak gemaakt met Baldewijn Stalman *von den Krichelberg* Rr. 92 dat deze de grote visvijver op Spekholzerheide zal schoonmaken. We hebben te maken met een zeer oud toponiem; het zou kunnen verwijzen naar de krieken van de sleedoorn: *pruna graeca*.

Kuhestatz/Kustatz

In Rr. 184 is sprake van een *Kuhestatz weyde* en in Rr. 197 van *eene halven morgen aen den Kustatz gelegen*. Met dit woord is vrijwel zeker een boerderij bedoeld, waarvan we de ligging in de nabijheid van de huidige Koestraat moeten zoeken. Het tweede element van het woord is oorspronkelijk -stat, dat we kennen in het Middelnederlandse hovestat (hofstede). De uitgangs-s is waarschijnlijk volksetymologisch toegevoegd; het betekent zeker niet staart. Strikt genomen gaat het dus om een boerderij waar koeien werden gehouden.

Kutsch

Op Rr. 192 lezen we dat Peter Geilenkirchen woont *oben in 't dorp bij de Kutsch*. Daarmee weten we, waar we de Kutsch moeten lokaliseren. De ene keer is sprake van *in die gass genumpt den Kutsch* Rr. 192, een andere keer *den weg genoempt den Kutsch* Rr. 193. Een aantal percelen was eraan gelegen. Ook de *Acker weyde* Rr. 192. Zie aldaar.

Dit toponiem is een belangrijk gegeven in het kader van de lokale vestigingsgeschiedenis. Voor de verklaring ervan moeten we (weer) naar een Latijnse stamvorm. We volgen de Akense hoogleraar taal- en letterkunde Wil Hermanns die ons in zijn Aachener Sprachschatz meedeelt, dat het toponiem ook in Aken bekend is: 1320 platea, quae dicitur Kortschel. In het moderne Akens is het tot Kutscheën (nu Beguinenstrasse) geworden. Het is waarschijnlijk gevormd uit het Latijnse curticella, het verkleinwoord van curtis, dat met hoeve wordt vertaald.⁶³ Dat zo zijnde hebben we met dit woord weer een indicatie voor de oudste vestigingsplaats en voor een vanuit de eerste eeuwen continue, zij het spaarzame bewoning.

Leroder goet

In Rr. 38 lezen we dat Willem Coumants 4 vat rogge schuldig is aan de pastoor wegens het in bezit hebben van *sijn goet tot Hanrode en is Leroder goet*. We hebben hier vrijwel zeker te maken met de familie Van Lerode: Werner Josef van Lerode was van 1717 tot 1724 voor de helft heer van het Land van Heyden, zijn zoon Jan Hugo Frans Karel, kanunnik te Halberstad, volgde zijn vader op tot 1764, het jaar van zijn overlijden.⁶⁴ Hier gaat het om bezit in Haanrade.

Het recht op deze tienden dateert blijkens aantekening van pastoor Delcheur uit eerdere registraties in 1622 door pastoor Dammerscheidt en in 1657 door pastoor Winants.

Locht

Blijkens Rr. 29 woonde in 1703 *op die Locht* Jan Vincken. De naamkundigen hebben enige moeite dit toponiem te duiden. Er zijn maar enkele vermeldingen in Limburg bekend. Voor een verklaring volgen we het spoor dat ook nu weer Dittmaier aanreikt. Daarvoor leggen we een verband met de naburige Hertogseik. Schrijnemakers meent – in het lemma van dit woord – dat het ‘een recent

toponiem’ is. Bij een inspectie van de banklimieten van Simpelveld in 1618 lezen we: ‘op die landstraete dewelcke comende uyt die stad Aechen loopende naer Herlen tot aen het erff van Erken Korvers op die Locht in den Winkel alwaer dat staet eyne eijck genaempt des Hartogeneijck’.⁶⁵ Zo recent is het dus niet. Sterker nog, op de kaart die pastoor Dydden van Simpelveld in 1597 tekende van de locaties waar hij zijn tienden ging ophalen, staat de boom als mijlboom ingetekend.

We lezen dat op de Locht in een hoek van het terrein – zie in het citaat het woord Winkel – de Hertogseik staat, een markeringsteken. Hij geeft aan dat hier drie territoria bijeen komen: het Reich Aachen, het Land van 's-Hertogenrade en het Land van Valkenburg. De twee laatste behoorden tot het hertogdom Brabant. Het wil ons voorkomen dat die boom geleid heeft tot de benaming Locht. Bij het lemma Lache, met zijn varianten Loch, Log, zij het in samenstellingen, geeft Dittmaier aan, is sprake van een ‘Grenzbaum’. Meer en oudere vindplaatsen kunnen hier waarschijnlijk nog meer duidelijkheid verschaffen.

Afbeelding 3: Detail uit de kaart die pastoor Dydden in 1597 tekende van Simpelveld en omgeving. Bovenaan op dit fragment Kloosterrade, rechts daarvan Rode. Links Kerkrade en van daaruit langs de stippellijn naar beneden Drij gans Vuegel (Drievogels). Aan dezelfde weg helemaal rechts de Hertogseik.⁶⁶

Luckerheyder bempt

De *Luckerheyder bempt* Rr. 187 is gelegen in den *Tutelberg*.

Magerau

Op die *Mageraw* Rdom. 26v, 27r, 27v woont meester Krijn Kool, die het beroep van esser (assenmaker) uitoefent. De pastoor betaalt hem voor enkele *neue rader* en een *fursten wagenradt* (een voorste wagenwiel). De transportmiddelen waarover de boerende pastoor beschikte, hadden natuurlijk onderhoud nodig.

Mahr

Natuurlijk schrijft de pastoor dit woord in het Duits; het Nederlandse equivalent is maar. In het algemeen wordt met dit veelvuldig voorkomend zelfstandig naamwoord een ronde poel met stilstaand water bedoeld. De pastoor betaalt om *steenene piffen te leggen in 't felt aen onse mahr* Rdom. 34 v. Kennelijk waren de stenen pijpen nodig om de watertoe- en afvoer te verbeteren. In Rr. 191 is sprake van *eene mahr gelegen in 't velt tuschen de mulenpat ende Closters voetpat*. Dit laatste leidde vanuit Kerkrade-dorp naar Kloosterrade.

Muhlenbempt

De pastoor vermeldt een *muhlenpempt aen die Rucker* Rr. 188, die hij op Rr. 192 aanduidt met *Ruckbempt ofte muhlen bempt*. Die was gelegen nabij Erenstein. Daarnaast noteert hij op dezelfde pagina *den muhlenbempt van mijn Heer de Trips*. Met die laatste molen zal de Hammolen bedoeld zijn. Baron van Berghe van Trips woonde op het naburige kasteel Anstel.

Mulenpat/muhlenweg

Rr. 191 *eene mahr gelegen in 't velt tuschen de mulenpat ende Closters voetpat*. En in Rr. 184 lezen we dat de schout Sr. Joes Linnerd Poyck een weyde heeft *onder den muhlenweg*. Met dit mulenpat /muhlenweg is vrijwel zeker de huidige Prins Bernardstraat bedoeld. Oudere Kerkradenaren herinneren zich deze straat als 'd'r auwe möllewèg'. Omdat in deze omgeving nooit sprake is geweest van een beek, zal een rosmolen bedoeld zijn, een in de 18de eeuw en daarvoor populair molentype.

In Rr. 188 is sprake van *in den muhlenpempt aen die Rucker muhle* en in Rr. 192 van de *Ruckbempt ofte muhlenbempt*; in deze gevallen gaat het om dezelfde molen, net als in Rr. 188 *die muhlen toebehoorig aen 't adelijk huys Erenstein*,

In Rr. 191 *in gen ham aen die muhlen* hebben we te maken met de Hammolen en in Rdom. 55r, waar de pastoor vermeldt dat hij graan heeft verkocht aan Jan Horbach, *mullender in die neuu mullen in 't landt van der Heyden* betreft het de molen die later Beckers Mühle zou gaan heten. Op de **Anstel** lagen dus drie molens: twee aan de Nederlandse en een aan de Duitse kant.

Ne(e)rsprinck

Dit vrouwelijk hydroniem komen we frequent tegen: o.a. Rdom. 71v en 72 v *in die neersprinck*, Rr. 187 en Rr. 197 *in die/gen nerspringk*. In de verbogen vorm Rr. 189 *die Nersprincker straet* en Rr. 191 *die nersprincker bemptgens*.

Met deze Niersprinck is het vanaf het plateau naar beneden lopende beekje door het huidige Kerkraadse stadspark bedoeld. Vergelijk het dialectwoord sjprinkbron.

Nullant/Nullent/Nullet

Er was sprake van een bescheiden bewoning van deze huizengroep. Henrich en Thrin Smetz hadden *huys en hoff op Nullant* Rr. 121. Blijkbaar hielden ze ook bijen, want de pastoor leverden ze jaarlijks de paaskaars.

We hebben hier te maken met een zeer oud toponiem: al in de Annales Rodenses komen we dit 'nieuwe land' als Nueleinde tegen. Als verbogen vormen hanteert de pastoor *nullanter velt en nullender bag*.

We noteren ook Rr. 18 op *Nullant an den Puts*. Zie ook **Vroen-Nulland**.

Nussreiger

In Rr. 186 is sprake van een weide *in die Nussreiger gass*. Het is niet mogelijk gebleken dit steegje te duiden.

Onderspeckholtz

In 1729 woont Thys Crombag op *Onderspeckholz* Rr.120. Emond Melcoop heeft er in 1730 voor de pastoor een weide gemaaid Rdom. 75v.

Pannesheydt/pannes

Op de pannesheydt baldt an die catz Rr. 81 woont Christian Doversman. Met *pannesheydt* is het huidige, aan Bleijerheide grenzende Duitse dorp van die naam bedoeld.

Die stelligheid ontbreekt als het gaat om *Thringen in gen pannes* Rr. 187. Uit Rr. 50 blijkt dat het om Thringen Boist gaat, die *in den Tutelbrug/Tutelbroch* huis en hof bewoont. Dat zou kunnen betekenen dat *in den Tutelbroch* bij Thringen Bost een brouwhuis was. Maar dan zijn we in het huidige Erensteinerveld.

Zij bezit verder in 1703 een 'bempt' samen met Jan Gossen en Niclos Lejeune, die *gelegen [is] in gen Nerspring uytschetende op den bempt van goswinus dautzenberg*. Rr. 187. Goswinus Dautzenberg was *woonhaftig in 't dorp van Kerckrode aen geneynde* Rr. 183. Waar de schepen en kerkmeester Niclos Lejeune woonachtig was, is niet vanuit de pastoorsregisters vast te stellen; hij bezit wel diverse percelen op het plateau van Kerkrade.

Pesch

Voor 1815 behoorde het gehucht Pesch (het vanaf Pannesheide noordelijk van de Siegfriedlinie aflopend terrein tot de Worm) tot de schepenbank Kerkrade. Het betreft een zeer oud toponiem dat een afgebakend perceel aanduidt, meestal als veeweide in gebruik. In het naburige Duitse taalgebied heeft het een massale verbreiding.⁶⁷ Günter Breuer schrijft: 'Der im gesamten rheinischen Gebiet vertretene Flur- und Siedlungsname Pesch (Päsch, Pasch, Peisch, Pösch) ist ein altes Reliktwort aus dem Lateinischem, in dem lat. pascuum 'Weide', 'Waldweide' fortlebt.'

Pilgramsteg/pilgramsweg

Dit steegje dan wel weg lag/licht tussen Pannesheide en Klinkheide, vlakbij de Worm: Rr. 189: *die wormbemptgens...vulgo naer by 't pilgramsteg* en in Rr. 192 *die bempten aen Pilgrams weg*. We moeten hier waarschijnlijk rekening houden met een familienaam Pilgram waarnaar de weg vernoemd is.

Prick

Als het gaat om de koop van kolen blijkt de Prick de mijn waar de pastoor vanaf 1716 op enkele uitzonderingen na jaarlijks zijn kolen haalt. De laatste vermelding dateert van 1731. De naam verwijst naar een Akense schepenfamilie, die sedert 1645 in Kerkrade mijnen exploiteerde. In het oosten vormde de oude weg van Herzogenrath via Strass naar Aken de grens van het wingebied. De 'Prickköhler' was een van de belangrijkste gezelschappen die zich bezig hielden met kolenwinning.⁶⁸

De tot voor kort bekende oudste vermelding van kolenwinning vinden we in de door abt Heyendal geschreven voortzetting van de Annales Rodenses. Eerder tijdens het abbatiaat van Leonard Dammerscheidt wordt in 1537 bij de verkoop van landerijen de bepaling opgenomen dat de eigendomsoverdracht niet de exploitatie van ondergrondse kolenlagen behelst.⁶⁹

Het lijkt erop, dat in de vermelding *op gen holtsprick* Rr. 105 het woord prick gebruikt is als soortnaam.

Puts

Alhoewel we hier niet te maken hebben met een toponiem, werden dit soort gemeenschapsvoorzieningen vaak als markant oriënteringspunt beschreven. In Rr. 18 blijkt dat ook het geval: *op Nullant an den puts*. Vrijwel zeker de bron die eeuwen later nog als 'bergputs-je' functioneerde.

Raederstrat/Raederweg/Roderweg

In juni 1706 heeft de pastoor *den thienden laeten haelen in die cleyne grashoffgens op die raeder strat bis op 't voetpätgen uuyt 't dorp gaende naer Cloosterode* Rr. 189. Op dezelfde pagina in het register wordt de weg aangeduid als *den raeder weg*. De weg leidde vanuit Herzogenrath naar Kerkrade. Op het plateau heet hij Roderweg of -straat, als hij afdaalt naar Herzogenrath wordt het Rodergracht.

Het aandeel van de weg aan Duitse zijde zuidelijk van Rolduc is tegenwoordig (bijna) niet meer te zien. Het voormalige tracé, een diepe gracht achter de huizen, is door de bewoners volgestort en nauwelijks nog als (veld)weg herkenbaar. Wel de uitmonding op het Kanunnik Ernstpad. Aan Nederlandse kant volgde hij de Lambertistraat – Haghenstraat – Kloosterraderstraat.

Op de Carte figurative uit 1723 is het verloop goed te zien.

Ruck(er)

In Rr. 192 wordt melding gemaakt van *den Ruckbempt ofte mullerbempt Erenstein bis aen den voetpaet der naer Scheifemont* gaet. Verder lezen we op Rr. 188 over de *Rucker muhle*. Op dezelfde pagina is sprake van *in den Ruckbempt toebehorig aen Jan en Peter Gelenkirchen*.

Er is geen twijfel mogelijk over de locatie nabij Erenstein. Bij het lemma Rücken vermeldt Dittmaier de betekenis 'langgestreckte Erhebung'. Wie vertrouwd is

Afbeelding 4: Op dit fragment uit de 'Carte figurative' uit 1723 is het stadje 's-Hertogenrade gedetailleerd weergegeven. De omwalling met stadspoorten en torens alsmede de lokale bebouwing en de burcht in de linker bovenhoek is nauwkeurig ingetekend. De volledige kaart is aanwezig in het archief van de Stichting Fontes Rodenses te Kerkrade.

met de plaatselijke situatie kan, zeker gelet op de aanduiding *bis aen den voetpaet der naer Scheifemont* gaet zich vinden in de betekenis van dit toponiem.

Rijserkuhl/rijserkouhl

We lezen in Rr. 185: *23 juni heeft Derick Ahn op Nullant eenig Kleeheuu gemaect in 't felt aen die rijserkuhl* en aan de pastorie de tienden daarvan bezorgd. Met het voorzetsel aan komt het woord 3 keer voor. Het zal om een laaggelegen terrein gaan dat begroeid was met rijshout. Dit werd gebruikt om de vakken van vakwerkhuizen van een rasterstructuur te voorzien, waartegen de natte leem 'geklënd' werd. Rijshout gedijt uitstekend in vochtige grond.

Sauret

Begin december 1728 koopt de pastoor *op Sauret eene fette kuhe ad 16 reichsdaeler, heeft gewogt 350 pundt sonder 't fet* Rdom. 58v. Die boerderij lag op de **Locht**. De oudste vermelding ervan dateert uit 1281.⁷⁰

Schaferheydt

In Rr. 97 is sprake van *ackerlandt gelegen hinder die Schaferheydt*. Deze vorm wijst ons de weg naar de huidige naam van de boerderij Schifferheide. Als we de benaming van de pastoor letterlijk nemen, zou het de schaapsheide moeten zijn. Het dialectwoord sjoaf en het Duitse Schaf/Schäfer wijzen immers in die richting. Het oude dialectwoord sjeëfer (= herder) zal ten grondslag liggen aan Schifferheide. Kennelijk was hier sprake van een schapenhouderij. De oudste vermelding van deze naam is in een oorkonde van Kloosterrade uit 1445.⁷¹

Op 4 december 1568 verkopen Willem van Schaesberg tot Strijthagen en zijn vrouw Maria Spee de hof 'op der Scheperyen' aan Adam baron van Berghe de Trips en diens vrouw Josina van Eynatten.⁷² Adam, gehuwd in 1566 met Josina van Eynatten, woonde toen op kasteel Anstel.

Schefermont/schefermont/scheifemont/scheveimont/chefemont/chefement/chevement

Wie bovenstaande varianten in de registers beziet, kan zich voorstellen dat dit toponiem uitnodigt om langs de volksetymologische weg tot een duiding te komen. Een verzonnen verhaal over mijnwerkers uit het Luikse leidde tot de gefantaseerde schrijfwijze Chèvremont. De naamkundige werkelijkheid is echter een heel andere. De oudste vorm van het woord is opgetekend in 1396: Schaveymont. In het tweede element van de naam treffen we het (onvertaalde) romaanse -mont aan in de betekenis van berg. Het eerste element is de gegermaniseerde vorm van het romaanse cavatum, dat zich klankwettig ontwikkeld heeft tot Schave/Scheve/Schefe. Deze verklaring is door de Limburgse taalkundige Tummers helder uiteengezet in zijn Nijmeegse dissertatie.⁷³ Je zou het als de berghelling kunnen vertalen.

Schrijnemakers houdt er een eigen interpretatie op na. Hij gelooft niet in de continuïteit van overlevering die Tummers aanhangt. Naar zijn oordeel is 'de plaatsnaam Schaveymont te Kerkrade hoogstwaarschijnlijk pas in de Middeleeuwen, dat wil zeggen vele eeuwen na de volksverhuizing, door bewoners van de streek aan die hoogte gegeven...'.⁷⁴

De Kerkraadse uitspraak Sjevemet is gemakkelijk te situeren bij genoemde varianten. Zie ook **Kaffenbergh**.

Scheydt

In den **bempt** *genampt den scheydt* Rr.186, waar de pastoor de tienden geniet in de vorm van hooi, is geen verdere aanduiding gegeven om deze boomloze hooiweide te lokaliseren. We kennen twee plaatsen die met dit mannelijk woord in het dialect worden aangeduid: Kohlscheid en Schaesberg. Beide zouden in aanmerking kunnen komen, omdat de schepenbank Kerkrade aan beide grensde. We volgen Günter Breuer in zijn toelichting op dit woord. 'Als Simplexform wie auch als Grundwort ist Scheid (mhd. Schied) ein im deutschen Westen gut verbreitetes Element. Es handelt sich um einen Ortsnamen-Alttyp, der vor allen Dingen in der jüngeren Rodungszeit Verwendung fand.

Die ursprüngliche Bedeutung des Namenwortes *Scheid* ist noch nicht völlig geklärt. Als bewaldete (oder ehemals bewaldete) Erhöhung zwischen zwei Tälern kann *Scheid* ein reiner Geländenamen sein. Als ein 'durch Rodung aus dem Waldland der Allmende ausgeschiedenes Gebiet' kann es seinen Ausgangspunkt in einem Rechtsterminus haben.'

'Es wurde zudem beobachtet, dass *Scheid* auch eine Art Grenzbezeichnung ausmachen kann.'

Schrof/Schruf

In Rdom. 62r lezen we dat Willem Delahaye een weide bezit *genoempt den Schruf*. En in het andere register staat diezelfde Willem vermeld met een weide *op de schrof* Rr. 187.

Ook in het bunderboek komt dit toponiem voor: *weyde genaempt den Schroeff*.⁷⁴ Ze ligt vlakbij *de gaaze gaende naer de Gemeynde*. Belendende percelen behoren toe aan Wilhelmus Huberty en Niclaes Rinckens.

Dittmaier oppert bij het lemma Schurf (metathesis van de -r) de mogelijke betekenis 'Einschnitt, Geländefalte'.

Schuss

We gaan ervan uit dat we hier met het dialectwoord sjoeës te maken hebben. Het gaat om *de weyde genoempt die schuss*, Rr. 185, eigendom van Willem Delahaye, waarvan de pastoor de tienden geniet. Het vrouwelijk geslacht van het woord maakt de betekenisvinding er niet makkelijker op.

Het toponiem komt ook voor in de parochiantelling door pastoor Geich in 1796. We moeten het zoeken op de Gracht tussen Eik en Crombach.⁷⁵

Dittmaier suggereert zowel de betekenis schoot als lade; denk aan het dialectwoord sjaos.⁷⁶ In beide gevallen zou de naam slaan op de vorm van het perceel.

Schuttenbempt/Schuttenbempde/Schutzenbempt

Dit toponiem komt negen keer in beide registers voor. Dankzij de omschrijving *in den schutzenbempt gelegen in den Teutelbrogh* Rr. 188 weten we precies waar de schutters van Kerkrade in het begin van de 18de eeuw op de vogel mikten. Die schutters waren de leden van de Schützenbruderschaft Sankt Lambertus, een vereniging die haar bestaan vanaf 1617 kan bewijzen met een koningsschild. De boomloze hooiweide behoorde toe aan Goswinus Dautzenberg.

In het bunderboek lezen we over *eenen Bempt gelegen in den Neersprick... paelende den Schutten Bempt... en d'ander de Gemeynte*.⁷⁷

Sipenbusch

Met *Joannes den weber in den Sipenbusch* Rdom 39v. doet de pastoor herhaaldelijk zaken als het gaat om het weven van doek. Het huidige plaatsje Siepenbusch maakt deel uit van Übach-Palenberg.

Slaegboom/slagbaum

Aen den Slaegboom Rdom 75v woont de weduwe Gertrud Vincken, bij wie de pastoor een koe stalt. Daar woont ook Joannes Kirchhoff; hij is *snider tot Kerckrade aen genen slagbaum* Rr. 45. De precieze locatie van deze slagboom is niet uit de registers op te maken.

In het bunderboek is sprake van een *huys aen den slagboom*.⁷⁸ De aangrenzende percelen zijn eigendom van Hermannus Wiertz en Lennert Hansen.

Speckholtzerheydt/Speckesserheydt/Speckeserheydt

We treffen dit toponiem aan in Rdom. 63r. en 75v; daarnaast in Rr. 102, 103, 140 en 185. De pastoor heeft er een grote visvijver, waar hij grote hoeveelheden vis in uitzet en waaraan hij onderhoudswerkzaamheden laat verrichten zoals: *eenen neuen kandel*. (een nieuwe afvoergoot). Voor de betekenis van dit middeleeuwse toponiem volgen we de interpretatie van Schrijnemakers.⁷⁹ Hij verklaart het eerste element als knuppelbrug; de vondst van een dergelijke brug in 1936 tijdens opgravingen bij Drievogels bevestigt hem daarin. Dat het tweede element het frequent voorkomende holt/holts/hout een bos aanduidt, is overbekend.

Daarnaast komt het toponiem *Speckhuysen heyde* voor.⁸⁰

Steenbusch

In 1731 koopt pastoor Delcheur *aen Steenbusch in 't land van der Heijden een swart perd, 17 handt hoh, voor 12 louys d'or en 20 schillingen specie*. Rdom 1v. Het gehucht Steinbusch grensde aan Pannesheide.

Stein

Er is sprake van een *weyde genoempt op gen stein, toebehoorende aen Marien Kirchhoff in den Kip op nullant* Rr. 191. Zij is in 1716 de weduwe van Jan Rutzelvelt. Het is een unieke vermelding van dit toponiem. Zou het om een naburige locatie gaan als waarvan sprake is in het bunderboek: *een steenachtigen Bergh gelegen int Krachneest?*⁸¹ Eigenaar daarvan is Joannes Christianus Joisten *woonende op de Kockelheydt*.

Het woord staat, ook gelet op het lidwoord, in het meervoud: op de stenen. Dat zet ons op het betekenis spoor dat Dittmaier uitzet: 'Landstücke in steinigem Gelände oder mit alten (römischen) Siedlungsresten.'⁸²

Struch-/strugweyde

Willem Ringens blijkt *een struchweyde* te bezitten waarvoor hij tienden afdraagt aan de pastoor. Rr.184. Het is een algemeen verbreid toponiem, waarvan de locatie niet kon worden vastgesteld.

Toden

Zie bij **Hundt**.

Tutelberg/tutelbrug/tutelbroch/tutelbruch

Volgens Dittmaier hebben we hier te maken met een toponiem dat via het eerste element van de naam de vorm van het perceel weergeeft: een spits toelopen grondoppervlak. Uit het tweede element, -broek, kunnen we afleiden dat het om een drassig gebied gaat. De huidige Teutelebroekstraat verwijst naar dit toponiem. In het droge gedeelte van deze -broch lag de **Schutzenbempt**.

Interessant is overigens dat op de Duitse oever van de Anstelbeek een (nog bestaande) molen ligt die eertijds de naam Teutermühle droeg. Ze heet nu Beckermühle.

Vauenput/Fauenputz/Fawenputz/Vauenputz/Vouhenputz

De varianten in schrijfwijze van dit woord maken duidelijk dat pastoor Delcheur zich niet goed raad wist met deze naam. Dat het tweede element de betekenis put heeft, lijkt voor de hand te liggen. Maar wat was het dan voor een put? Kan er de smaak of geur van het putwater mee bedoeld zijn? In dat geval is de betekenis die Dittmaier geeft voor hydroniemen wellicht van toepassing: 'das faulig, etwa nach Schwefel schmeckende Wasser'.⁸³

Zolang we niet beschikken over een woord dat de -l nog bevat, valt er geen steekhoudende verklaring te geven. Wel weten we, dat het om een gehuchtje ging met een boerderij en een smidse: de pastoor koopt er schapen Rr. 64 en een koe Rdom. 62v. Ook woont er de smid Joes Custers bij wie hij hoefijzers laat smeden. Een tijdgenoot van de pastoor, Adolph baron van Berghe van Trips van Anstel, laat blijken zijn Tagebuch uit 1719 Custers 4 koekettingen smeden. De baron noteert de locatie als Vohenputz.

Ook dit toponiem is van oudere datum. Zie ook **Ka(h)lheydt**.

Verckensmorgen

In Rr. 110 lezen we: *den verckensmorgen ringenet* [reingenoot, LH] *mit een voorhoofft den schepen Jan Sauren ende dandel Barwasser, eene lange sijde den voetpat hinder Joes van Hunttem ende Clos Kirchhoff weyde in die längde*.

Een morgen was vele eeuwen een zeer gebruikelijke oppervlakte maat ter grootte van ongeveer een kwart hectare. Wat het begrip *vercken-* aan deze morgen toevoegt, is onbekend. Blijkens het Kerkraadse bunderboek beslaat een/de *verckensmorgen 93 roeden*.⁸⁴

Vinck

Over de betekenis van dit toponiem tasten we in het duister. Er zijn vier vindplaatsen in de pastoorsregisters: Rdom. 44v *Crombag van gen Vinck*, Rdom. 48 *aen die Vinck*, Rdom. 71v idem, Rdom. 52r7 *aen de Vinck* en Rdom. 75v *Kerst Vincken smit aen de Vinck*. Het blijkt te gaan om een vrouwelijk substantief.

Dittmaier suggereert de betekenis *Vinca minor*, een plantennaam die de fraaie Nederlandse naam maagdenpalm draagt. Van een dominante aanwezigheid van deze bodembedekker ter plaatse is echter niets bekend.

Vi(e)stlap

Met Vistlapp Rr. 187 hebben we te maken met de naam van een mijn. De dato 28 april 1722 laat de pastoor *4 kerren koolen halen op de kuhl vistlap* Rdom. 69v. ‘Im 16. und 17. Jahrhundert wurden mehrere Gruben von Dorfbewohnern gemeinschaftlich auf Gemeindegrund betrieben. ...Die etwa 1675 gegründete Grube Vieslapp (später Gewerkschaft Vieslapp – Pannesheide) hatte die Gerechtsame [het ontginningsrecht, LH] in Gemeindeland zwischen Klinkheider Berg und der Wurm.’⁸⁵ Klinkheide behoorde tot het Land van **Heyden**. Zuidelijk van de Siegfriedlinie, de zogenaamde Höckerlinie, op Pannesheide richting Kohlscheid ligt de buurtschap An Vieslapp.

De oorsprong van de naam van deze mijn is onbekend.

Waarom de pastoor in afwijking van de gewoonte – zie **Prick** – bij deze (buitenlandse) mijn in 1722 kolen kocht, kan ik niet verklaren.

Vloetgraeff

Op een losliggend briefje in het Rdom. Register staat *de gewande daerneffens over de Vloetgraeff*. Met *daerneffens* wordt naast het **Heilige Huysgen** bedoeld. We bevinden ons dus in het Hamdal waar deze vanuit Kerkrade-West stromende waterloop uitmondt in de Anstelbeek.

Ook het bunderboek geeft een *Vloetgraeff*, maar dan bevinden we ons dichterbij zijn bron: in ‘t **Maarveld**.⁸⁶ Zie ook **Fluten**.

Vogelswey

Deze *vogelswey* ligt op *nullant toebehoorende aen den schepen Joes Nyssen* Rr. 189. Het is denkbaar dat ze eerder eigendom was van ene Vogels. Omdat de weide waar de schutters op de vogel schoten **schutzenbempt** werd genoemd, kunnen we die identificatie uitsluiten.

Vogel/Vögel

Willem Ruten van die vögel Rr. 104 heeft 50 daeler Aix opgenomen bij de pastoor. Uit Rr. 17 weten we dat hij in ‘t dorp woont. Verdere gegevens ontbreken.

Bij dit toponiem moeten we goed letten op mogelijke verwisseling: in het bunderboek is sprake van *een huys aen de vogel paelende ten westen d’aeckerstraet en de ten syden den Wijnwegh*.⁸⁷ Bij de laatste plaatsaanduiding hebben we te maken met de locatie die we tegenwoordig aanduiden met Drievogels. Op de Ferrariskaart aangeduid met Cabaret Drij Vögel.

Op de kaart die pastoor Dydden in 1597 tekende van Sijpeltveld en omgeving staat het pand ook al ingetekend.⁸⁸

Vorsterheyde

Dit is het huidige Forsterheide, vanuit Kerkrade net voorbij Horbach. Pastoor Delcheur heeft er op 18 mei 1735 een nieuwe ploeg laten maken. Rdom. 63r. Een van de vele -heidetoponiemen in onze omgeving. Wat het eerste element

betreft, spreekt Dittmaier van ‘der der gemeinen Nutzung, besonders dem Weiderecht, der Holzung und Rodung entzogene, der herrschaftlichen Jagd vorbehaltene Wald’.⁸⁹

Vroen-Nulland

‘Fro en het daarvan afgeleide froon heeft in de eerste plaats betrekking op de koning; fronehof wijst op fiscus, koninklijk bezit.’⁹⁰ De vraag is, welke froon hier bedoeld wordt. Zie voor het tweede element het boven besproken **Nullant**.

Het voormalige pand Voorterstraat 76, een zeer oude hoeve, had boven de ingangspoort een sluitsteen met de tekst: (PHIL)IPPUS IACOBUS VAE(SSEN) STATH(A)VDER VAN HET VROEN NVL(ANTER) LEN ENDE CLARA AGNES PAN(HU)SEN 176? ⁹¹ Deze 18de eeuwse hof was dus de zetel van het Vroen-Nullander leen. Op deze locatie werden grondtransacties en geldzaken officieel geregeld en geregistreerd. Dat was de taak van de ‘stathouder’, in dit geval Jacobus Philippus Vaessen en zijn medeleden van het leenhof.

De stadhouder vervulde de rol van voorzitter van een leenhof, waarvan meestal de schepenen van de schepenenbank de leden waren. Van hen was in ieder geval de stadhouder een geletterd man.

Dat karakter van het leenhof komt duidelijk naar voren in de aantekening van pastoor Delcheur in Rr. 114: *Henrich Willems op Nullant debet Jaerlijcx aen onse Kercke 3 ½ daeler Aix wegen een Capitale van 56 daeler, volgens obligatie van den 27 Januarij 1710, dewelcke is in ‘t vroomnullanter leenhove realisert den 8 Maij 1710*.

In een artikel *Vroen – Nulland, baken in de nederzettingsgeschiedenis van Kerkrade* heb ik aangetoond, dat Philippus Vaessen de plaatsvervanger/stedehouder was van de Heer van Schönau van het aldus genoemde ‘Sonnenlehen’ in Richterich en namens hem het leenregister bijhield en geschillen over en transacties met grondzaken regelde.⁹² Momenteel is nog onbekend of dit leenregister nog bestaat en waar het bewaard wordt.

Waltnehl

De pastoor was niet enkel zielenherder, hij hield er ook een fors boerenbedrijf op na. We zagen eerder dat hij een nieuwe ploeg liet maken in Forsterheide. In *Waltnehl in ‘t flaslandt* koopt hij een *hengstperd* Rdom. 63r. Waldniel ligt in het Schwalmtal nabij Niederkrüchten.

Wintsel/Winstel

De pastoor ontvangt zomer- en wintervruchten als tienden *auss den wintsel* Rr. 151 en 153. We hebben hier waarschijnlijk te maken met de verbogen vorm – derde naamval enkelvoud – van der Wintsel.

Tummers stelt voor deze plaatsnaam te verklaren uit *vinicella*, kleine wijngaard.⁹³ Dankzij het bunderboek beschikken we over meerdere vermeldingen: *aen der Wintsel, de Winsteler gewant, Wentzlervelt, Winsteller wegh*.⁹⁴

- Augustus, L. en Jamar, J. (1995), *Annales Rodenses. Kroniek van Kloosterrade*, Maastricht.
- De Bruin, Max, Mennen, Vic. en Schrijnemakers, Arthur (2000), *Bibliografie van de Nederlands-Limburgse Naamkunde*, Maastricht – Hasselt.
- Debrabandere, Frans (2011), *Limburgs Etymologisch Woordenboek*, Leuven.
- Breuer, Günter (2000), *Die Siedlungsnamen der Stadt Herzogenrath*, Aachen.
- Dittmaier, Heinrich (1963), *Rheinische Flurnamen*, Bonn.
- Franck's *Etymologisch Woordenboek der Nederlandsche Taal*, (1949), 2de druk door N. van Wijk, 's-Gravenhage.
- Heinsius, Theodor (1829), *Vollständiges Wörterbuch der deutschen Sprache mit Bezeichnung der Aussprache und Betonung für die Geschäfts- und Lesewelt*, Band 2, Wien.
- Kluge, Friedrich, (1975), *Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Sprache*, Berlin – New York.
- Lexers, Matthias (1976), *Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch*, 34ste Auflage, Stuttgart.
- Schrijnemakers, M.J.H.A. (2014), *Codex Nederlands-Limburgse Toponiemen*, Geleen.
- Thewissen, Henk (2006), *Limburgs Etymologisch Woordenboek*, Maastricht.
- Van Veen, P.A.F en N. Van der Sijs, N. (1989), *Etymologisch woordenboek*, Utrecht/Antwerpen.
- Verdam, J. (1961), *Middelnederlandsch Handwoordenboek*, bewerkt door C.H. Ebbinge Wubben, 's-Gravenhage.
- De Vries, J. (z.j.), *Woordenboek der Noord- en Zuid-Nederlandse plaatsnamen*, Utrecht/Antwerpen.
- Wrede, Adam (2017), *Neuer kölnischer Sprachschatz*, 14. Auflage, Köln.

- 1 De beide registers dragen als titel Registrum redituum et decimarum en Registrum domesticorum et operariorum. Het eerste is afgekort geciteerd als Rr., het tweede als Rdom. telkens gevolgd door de pagina-aanduiding.
- 2 Aanwezig in Gemeente Archief Kerkrade (GAK) onder de verkeerde naam kadasterboek.
- 3 Augustus, L. e.a. (1994), *De Brabantse lenen tussen Maas en Rijn, opgetekend door Jan Stoot, ca. 1350*. Kerkrade. De nummers verwijzen naar de nummers in de publicatie.
- 4 Archief Fontes Rodenses, T-125-F2.
- 5 Gierlichs, Wilhelm (1941), Aus der Geschichte der Stadt Herzogenrath, in: *Heimatblätter des Landkreises Aachen*, 8. Jahrgang, p. 4.
- 6 Breuer, Günter (2000), *Die Siedlungsnamen der Stadt Herzogenrath*, Aachen, p. 1.
- 7 Prothmann, Ottmar (2016), Der Flurname "Acker" gibt einen Hinweis auf den ältesten Siedlungsplatz, in: *Alltag im Rheinland*, LVR-Institut für Landeskunde und Regionalgeschichte, p. 63 e.v.
- 8 Breuer, o.c. p. 29.
- 9 Gierlichs, Wilhelm (1941), Die Bedeutung der Gelände- und Ortsnamen in der Gemeinde Richterich, in: *Heimatblätter der Landkreises Aachen*, Gemeinde Richterich, 10de jrg, p. 4.
- 10 Dittmaier, Heinrich (1963), *Rheinische Flurnamen*, Bonn, p. 16.
- 11 Gross, H.J. (1905), Geschichte des Ländchens zur Heiden, in: *Aus Aachens Vorzeit*, 18ter Jahrgang, p. 8.
- 12 Dittmaier, o.c. lemma Benden.
- 13 Bunderboek folio 27, nr. 113.
- 14 Bunderboek folio 26, nr. 108.
- 15 Augustus, L. (1996), Bleijerheide, een wijknaam met enkele vragen, in: *Uvver plat jekald*, p. 9 – 16.
- 16 Th. Dorren, Th. (1994), *Woordenlijst uit het Valkenburgsch plat*, 1917 en 1928, heruitgave 1994, p. 93. Met dank aan Els Diederer, Houthem, voor de attentering. J. Verdam: Middelnederlandsch Handwoordenboek, 's-Gravenhage 1961.
- 17 Debrabandere, Frans (2011), *Limburgs Etymologisch Woordenboek*, Leuven.
- 18 Zie http://belgica.kbr.be/nl/coll/cp/cpFerrarisCarte_nl.html. Kaartnr. 230 Rolduc.
- 19 Schrijnemakers, Arthur (2014), *Codex Nederlands-Limburgse Toponiemen*, Geleen, lemma Einde. Verderop geciteerd als Codex. Een rein is een grens(markering).
- 20 Dittmaier, o.c., p. 74.
- 21 Bunderboek folio 59, nr. 267.
- 22 Bunderboek folio 10, nr. 43.
- 23 ARAB, Chambre des Comptes 45154, folio 34 verso, aanwezig in archief Fontes Rodenses.
- 24 Van Rensch, Th. J. (2017), *Licht op het zonneleen Gronsvelt*, Maastricht, p. 110.
- 25 O.c., p. 110, 114, 117.
- 26 Dittmaier, o.c. p. 34.
- 27 Codex, p. 816 – 817
- 28 Bunderboek folio 137, nr. 713.
- 29 Schrijnemakers, p. 302.
- 30 Bunderboek folio 58, nr. 263.
- 31 Gross, o.c. Band 15, S. 84 ff, Band 16, S. 26 ff, Band 18 S. 1 ff, Band 20, S. 118 ff. Een recentere studie dan deze uit de beginjaren van de 20ste eeuw is er niet.

- 32 Codex, p. 478 – 480.
- 33 Zwanikken, Johan (1988), Heidense speculaties, in: *Uvver plat jekald*, p. 36.
- 34 Heijenrath, Lei (2018), Enkele beschouwingen bij de ‘Carte figurative’ uit 1723 van het gebied tussen de kerk van Kerkrade en de Worm, in: *Mijnstreek, Historisch Magazine voor Parkstad Limburg*, nr. 1, p. 17 – 27, alwaar de volledige kaart is afgedrukt.
- 35 In onze regio wordt aangehouden dat vier morgen gelijk zijn aan een ha.
- 36 Rr. 49
- 37 ARAB, CdC 45156folio 45 e.v. Aanwezig in archief Fontes Rodenses. Met *hoeffreijde* zijn de economiegebouwen bedoeld, zegt Dittmaier.
- 38 ARAB, CdC 45155, folio 40v. Aanwezig in archief Fontes Rodenses.
- 39 Steffens, Thomas (2018), *Flurnamen in der Gemeinde March* (<http://www.march.de/1067>) schrijft: ‘Der kompakte Hofacker in Holzhausen gehörte zum unterhalb liegenden grossen Hof des Klosters Adelhausen. Auch der Neuershäuser Hofacker. . . war in früherer Zeit ein Stück Blockflur, das zum Dinghof und zur Burg, später zum Schloss gehörte.’ Dat blijkt ook uit: Heinsius, Theodor (1829), *Vollständiges Wörterbuch der deutschen Sprache mit Bezeichnung der Aussprache und Betonung für die Geschäfts- und Lesewelt*, Band 2, Wien 1829 p. 398: Der zu einem Bauernhof und zu einem Herrenhof gehörige Acker. Met welgemeende dank aan Hub Franssen voor de attendering.
- 40 Blok, D.P. (1968), *De Franken*, Bussum, p. 53.
- 41 In 1452 is sprake van een Ackerhof zu Buicholt. Zie www.gillishof.nl/beknopte-geschiedenis-gillishof; gezien op 21 februari 2017.
- 42 Bongers-Mertens, Lies en Haenen Maria (1991), De Vergelt. Dorpseigen 4 *Baarlose Sprokkelingen* 21/22, p. 12.
- 43 Dittmaier, p. 88.
- 44 Lexers, Matthias (1958), *Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch*, 29^{se} Auflage, Berlin. Heinsius, Theodor (1829), *Vollständiges Wörterbuch der deutschen Sprache mit Bezeichnung der Aussprache und Betonung für die Geschäfts- und Lesewelt*, Band 2, Wien, p. 398. Met dank aan Hub Franssen voor de attendering.
- 45 Historicus Hub Franssen in een schriftelijke reactie aan mij d.d. 15 februari 2017.
- 46 Een halfwin was een pachter van een boerderij.
- 47 Bunderboek, nr 710.
- 48 Dittmaier, o.c., p. 118.
- 49 Augustus, L., Latten, H., Nijsten-Höfte, L. (1996), *Citoyens en zielen in Kerkrade in 1796*, Reeks Fontes Rodenses deel 3, Kerkrade, p. 42.
- 50 Dittmaier, o.c., p. 316, 317.
- 51 Bunderboek folio 49, nr. 214.
- 52 Bunderboek folio 137, nr. 712.
- 53 Schunder, Friedrich (1968), *Geschichte des Aachener Steinkohlenbergbaus*, Essen, p. 97. Met dank aan Léon Sluijsmans voor deze literatuurverwijzing.
- 54 Dittmaier, p. 121.
- 55 Tummers, P.L.M. (1962), *Romaans in Limburgse aardrijkskundige namen*, Assen, p. 53 e.v.
- 56 Tummers, o.c. p. 88.
- 57 Schunder, p. 29.
- 58 Zie mijn artikel: Kalculen zijn toch echt kleinschalige kolengroeves: het bewijs, in: *Facetten* deel II, Heerlen 2020.

- 59 Schrijnemakers, p. 817.
- 60 Heijenrath, Lei (2018), Enkele beschouwingen bij de ‘Carte figurative’ uit 1723 van het gebied tussen de kerk van Kerkrade en de Worm, in: *Mijnstreek, Historisch Magazine voor Parkstad Limburg*, nr.1, p. 17 – 28.
- 61 We raadplegen hiervoor het lemma Kuppe/Küppe, p. 173.
- 62 Schunder, o.c..
- 63 Hermanns, Will (1970), *Aachener Sprachschatz, Wörterbuch der Aachener Mundart*, Aachen. Platea betekent weg of straat.
- 64 Van de Venne, J.M. (1931), *Eygelshoven gedurende acht eeuwen 1131 – 1931*, Eygelshoven, p. 25 e.v.
- 65 Van Dijk, Mark (2005), De oude plataan van Terworm, in: *Zestig jaar vorsen in de geschiedenis: jubileumboek Het Land van Herle 1945 – 2005*, Heerlen, p. 287.
- 66 Een afdruk van de kaart is te vinden in: Van der Werf, Jo (2012), *Simpelveld en Bocholtz door de ogen van Arnold Dydden pastoor 1571 – 1616*, Simpelveld.
- 67 Dittmaier, o.c. p. 222 – 225.
- 68 Schunder, o.c. p. 94.
- 69 Continuatio, geschreven door abt Heyendal, in handschrift, vertaald door de classicus Piet Adriaens en aanwezig in het archief van Fontes Rodenses.
- 70 Van der Werf, o.c. p.104.
- 71 Augustus, L. (1991), What’s in a name? De voormalige hoeve Schifferheide, in: *Uvver plat jekald*, Kerkrade, p. 22 e.v.
- 72 Findbuch Archiv Burg Hemmersbach nr. 90. p. 32.
- 73 Tummers, o.c. p. 53 e.v. Zie het eerder besproken Kaffenbergh.
- 74 Bunderboek, folio 2, nr. 5.
- 75 Citoyen en zielen, p. 101.
- 76 Dittmaier, o.c., p. 279.
- 77 Bunderboek folio 54, nr. 239.
- 78 Bunderboek folio 37, nr. 166.
- 79 Schrijnemakers, o.c., p. 399 e.v.
- 80 Bunderboek folio 16, nr. 65.
- 81 Bunderboek, nr. 207.
- 82 Dittmaier, o.c. lemma Stein, p. 300.
- 83 Dittmaier, o.c. p. 71
- 84 Bunderboek folio 1, nr. 1.
- 85 Kaefer, Matthias (2004), *Die nicht erneuerbaren Energieträger zwischen Rur und Maas*, Münster, p. 147.
- 86 Bunderboek folio 60, nr. 271.
- 87 Bunderboek folio 38, nr. 169
- 88 Van der Werf, o.c. , p. 22.
- 89 Dittmaier, o.c. p. 78 lemma Forst.
- 90 Blok:, o.c. , p. 62.
- 91 Vermeld in: Marres, W en Van Agt, J.J.F. (1962), *De Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst*, deel V, eerste aflevering, s-Gravenhage, p. 315.
- 92 Heijenrath, Lei (2018), Vroen – Nulland: baken in de nederzettingsgeschiedenis van Kerkrade, in: *Mijnstreek, Historisch Magazine voor Parkstad Limburg*, nr. 3, p. 9 – 14.

- 93 Tummers, o.c. 81.
- 94 Bunderboek, respectievelijk folio 34, nr. 149 en 150; nr. 280.
- 95 Augustus, L. (1973), Wijnstraat of Wijngracht. Het Oostlimburgse tracé van de middeleeuwse handelsweg Keulen – Vlaanderen, in: *De Maasgouw* 92, kolom 175 – 194.
- 96 Bunderboek folio 38, nr. 169. Met aeckerstraet is hier de weg van Heerlen via de Locht naar Horbach bedoeld.
- 97 Bunderboek folio 18, nr. 73 en folio 40, nr. 175.
- 98 Heijenrath, Lei (2017), Over het verband tussen de bewoningsgeschiedenis en het dialect van Kerkrade. *Het verloop van de Benrather Linie op Nederlands grondgebied*, in: *Jaarboek Veldeke 2017*.
- 99 Lei Heijenrath (2018), De loop van de Benrather Linie door Nederlands Limburg: een poging tot verklaring, in: *Jaarboek Veldeke 2018*, p. 9 – 37.

FINALE DECLAMATIEWEDSJTRIED VEUR BAZISSJOLKINJER 2019

Riky Simons-Julicher, Zjwaams

“Waat is det sjpanned óm hiej in de spotlights te sjtaon en waat good det geur det allemaol dörft veur zónne vólle zaal”, zo begroet Veldeke-veurzitter Christine van Basten-Boddin de kinjer die deze zaoterdigmiddig mit gaon doon aan de finale van de declamatiewedsjtried in DOK6 in Panninge.

Natuurlik waere de papa’s, mama’s, opa’s, oma’s, anger fans en es sjpesjaal gaste de lede vanne Raod van Toezich van ’t Hoes veur de Kunste Limburg ouch hertelik welkom geheite.

Veur Christine is ’t de eerste keer det ’t ’n declamatiefinale mitmaak; det is ’t neet veur prizzentator Hans Jacobs, dae op zien veurtreffelike meneer de kinjer in gruupkes van vief nao veure reup, ’n kort präötje mit häör maak, ’n applaus vreug, de kinjer ’n kómplement guf es ze vaerdig zin en ze aanreujt efkes vruntjelijk te lache nao de jury.

Die jury besjteit oet: Hortense Brounts, Katja Henz, Anke Peters, Herm Pollux en sjtreektaalfunctionaris Ton van de Wijngaard. De dames en here höbbe d’r ’ne danige klus aan óm oet 30 kanjers de allerbèste te keze. Winneers zin ’t eigelik allemaol: dees kinjer höbbe de veurrunj in häöre eige kring of bibliotheek gewónne. En det haet ’t moessjtijl loesterend publiek, det ’ne heleboel versjillende dialekte krieg te heure, ouch door. “Door de meneer wo-op de kinjer häör gedich bringe, begrieps se ’t gans”, zaet jurylid Herm. En Katja neudig häör oet óm allemaol nao ’t zuide te verhoeze, zodel ’t ze eersdaags in zien brögkklas krieg. Ton vintj det de kwaliteit mit ’t jaor nao baove geit en Anke kèn zich es aad-winnares weer helemaol inlaeve.

Waat ’n verrassende veurdrachte zitte d’rtösse. De toekomstige Jocusprins kump veurbiej, veur heure wie se gemekkelik € 50,- kèn verdene, wie ’t klink es se rammels vanne hónger, wie groot se dich kèn veule es nemes kiek, det ’n windje toch ‘puur natuur’ is, of wie se dich veuls es nemes plat taege dich kalt.

Ónger 't juryberaad zingk Jelke Schijlen oet Mesjtreech veer liedjes wo-ónger 't songfestivalliedje 'Arcade' van Duncan.

Aansjloetend maak juryveurzitter Hortense de oetsjlaag bekènd. "Alle kinjer höbbe 't supergoed gedaon, mer sommige haje net nag get extra's, wodoor ze 'n paar puntje meer höbbe gekrege."

Groep 3 en 4

- 1° pries: Freek Swiatalski oet Zöstere mit 'Is mich det sjrikke'
- 2° pries: Emmeline Verweij oet Tegele mit 'Wat ich later waere wil'
- 3° pries: Yentl Moonen oet Ni-jwieërt mit 'As nemes kiéktj'

Groep 5 en 6

- 1° pries: Mirte Pustjens oet Roastere mit 'Eine wendj'
- 2° pries: Jip Haagen oet Kirchroa mit 'Went jinne kiek'
- 3° pries: Julia Silkens oet Remunj mit 'Rammele van de hónger'

Groep 7 en 8

- 1° pries: Bente Selder oet Heële mit 'D'r hobby'
- 2° pries: Evena Kraanen oet Zöstere mit 'Nemes kalt plat taege mich'
- 3° pries: Thijmen Höppner oet Ni-jwieërt mit 'Rommel'

Veur dees nege kinjer is d'r 'ne sjone Veldeke-trofee. En alle deilnummers gaon nao hoes mit 'n oorkonde en 'ne bidon mit Veldekelogo. Volgend jaor zeen veur ze gaer truuk.

De prieswinnaars oet de versjillende groepe same.

Is mich det sjrikke!

Dao wore èns twieë muuskes
 Ze hède Wip en Wap.
 Op 'ne goje mörge
 Sjpeelde ze same oppe trap.
 Ze hawwe plezeer en vergote
 de tied
 Hawwe gaar geine hónger.
 Rolde en butelde
 Van baove nao ónger.
 Mer ónger ane trap
 Dao vele ze effe later
 Baove op 'n groot, dik bieës
 Baove op Joep, de kater.
 Ze sjrókke zich 'n heudje
 En rendje hieël hel weg.
 Ze kome nog net op tied
 In 'n moezegaat terech.
 Oet: Pats, Boem!

Zösters: José Peters-Dewaide

Freek Swiatalski oet Zöstere mit
 'Is mich det sjrikke'

Eine Wèndj

Woróm weurt sóms gelache óm 'ne wèndj?
 Of hae noe kump van man, vrouw of 'n kèndj
 't Is toch ech puur natuur
 Smeuig, zelf gemaak en zach van structuur.
 Doe veuls dich daonao zoa opgeluch
 't Geit vanzelf zónger vööl gezuch.
 Wèndj laote w'r mit z'n alle
 't Is net of twieë luuj same sjtaon te kalle.
 Sómmige kómme fluusterend nao boete
 Dao zeen d'r ouch die piepe, fluite of toete.
 Egaal waem 't is, broedegóm of broed
 Es d'r vaerdig is mót hae d'roet.
 Den is gein plaats mieë in dae ènge boek
 Goaj mer aoep det achterste loek.
 Dae wèndj veult zich good in de vrieje natuur
 Ederein kan mit genete, de rechter en ouch de lènker buur.
 Kniep de batse noe neet mieë bie-ein
 Zó'n verlichting is toch super fijn.
 Zèk gewuuen "sorry", ich höb 't gedaon
 Mer in 't vervolg zal ich nao boete gaon.

José Verheyen - Zösters: José Peters-Dewaide

Mirte Pustjens oet Roastere mit 'Eine wendj'

D'r Hobby

Liks doe noe awerm op de bank?

De sjtem va mienge pap klonk durch 't tsimmer
iech loos va sjrek bouw mienge tillefoon valle
d'r pap kieket miech aa en zaat
iech jeleuf vier mosse ins kalle.

Wen eldere zaare dat zie ins mit diech wille kalle
da sjnapt zelfs ee kingk va tseng
dat de wöad die daan oes hunne mónk kome
wal ins de res van die lèeve kuute verknalle.

Wat hauws doe ins jedaat ...
't onweer trok al uvver mie jezich
iech kroog al rimpele boave de ore ...
wie heë die wöad jraat hauw jezaat.

Inne hobby ... wuur dat nuuks vuur diech?
bewèje is jot vuur ee kingk
dat is besser wie erum ligge op de bank
dat is wat iech d'r va dink.

't Ergste wöadje in zie jantse verhaal
woar vuur mich 't wöadje "bewèje"
de sjreklieste jedanke sjpoeëkete al durch mienge kop
da zouw iech ja van de bank aaf mótte
woa iech zoeë jraat nog lekker hauw jelèje.

Wat houwts de diech ins jedaat va voetballe?
lekker bewèje in de frisje lóf ...
doa zaat hèe dat vies woad al vuur de tswaide kieër
mienge kop platset oes ee wie ing jesjtoofde bieër

Bewèje ... en ooch nog lekker ...
iech kieket hem aa wie ee jepópt uultje
dat verhaal woeëd mit de minuut jekker.

Da wèeds doe sjpieëder mesjien 't Lieke Martens
doe wits wal ... dat mèedje oes die reklaam
dat jroeës wèed durch die bótramme mit pindakieës
... d'r móngk vool miech van alleng op ...
zaat heë doa och nog pindakieës?

Mieng omma is jek op pindakieës
da biet zie in de bótteram en kieket miech aa
holt deep oam en zèet da jants hel "Hèele"
mit d'r pindakieësjeróch rèet in mie jezich ...
't is ee leef miensj
mar op dat moment kuuët iech heur vrekke.

Pindakieës en bewèje ...
de ingrediënte va mienge nuije hobby
iech wees nit wat d'r pap ziech doabei houw jedaat.
Mie antwoad houw iech flot vèedieg
en dat dan iech hem ooch in eetswaidrei jezaat.

Miene leeve pap ...
in plaatsj va pindakieës en bewèje
blief iech lekker op de bank
wat junt vier èsse ... een frietje mit?
iech beloaf diech dat iech druvver zal dinke
want vuur dizze hobby kries doe miech nit.

Bente Selder oet Heële mit 'D'r hobby'

SIGNALEMENTEN

Nééj Mééls Woordeboe:k

Jan Daems, Herman Cromptvoets, Piet Oomen (red.),
Nééj Mééls Woordeboe:k. Heemkundevereniging Medelo en
 Stichting Pròt mèr Mééls, Meijel 2019.
 ISBN 978-90-9031911-7

Eind 2019 verscheen het *Nééj Mééls Woordeboe:k*, het nieuwe Meijelse woordenboek. ‘Nieuw’ in de titel verwijst naar het feit dat dit boek een herziene en uitgebreide versie is van het *Mééls woordeboe:k* van Herman Cromptvoets dat in 1991 werd uitgegeven. Dat woordenboek was al vele jaren uitverkocht. Ook bestond al langer de wens voor een nieuw woordenboek waarin nog meer Meijelse woorden konden worden vastgelegd. En dus ging in 2017 een redactieteam aan de slag. Uitgangspunt was het woordenboek van 1991, dat met nieuw materiaal zou gaan worden uitgebreid.

Bij het samenstellen van het woordenboek werd een groot aantal bronnen geraadpleegd, waaronder ook de digitale versie van het *Woordenboek van de Limburgse dialecten* en de kranten van de lokale carnavalsvereniging. Maar naast deze meer historisch georiënteerde bronnen werd bijvoorbeeld ook van Facebook gebruik gemaakt om nieuw dialectmateriaal te verzamelen. Uiteindelijk leidde dat er toe dat het nieuwe woordenboek nu bestaat uit ruim 4900 woordenboekartikelen. Ter vergelijking, het *Mééls Woordeboe:k* uit 1991 bevatte 2192 lemma’s.

Het meest opvallend verschil tussen de uitgave van 1991 en die van 2019 is wel de ordening van het materiaal. Terwijl in 1991 werd gekozen voor een thematische rangschikking is het dialectmateriaal in het nieuwe woordenboek alfabetisch geordend. Bij een thematische indeling worden de woorden gerangschikt naar gebruikerssfeer. Zo’n woordenboek bevat dan hoofdstukken als het menselijk lichaam, eten en drinken, de woning, etc. waarbij in ieder van die hoofdstukken de dialectwoorden worden geplaatst die bij dat thema horen. In het nieuwe woordenboek wordt gebruik gemaakt van een alfabetische rangschikking. Dit vergemakkelijkt het opzoeken aanzienlijk. Bovendien is aan de nieuwe druk een alfabetisch register op Nederlandse trefwoorden toegevoegd. Op deze wijze kunnen ook gebruikers van het woordenboek die het Meijels dialect niet spreken, eenvoudig de Meijelse woorden terugvinden.

De opbouw van een woordenboekartikel is zeer overzichtelijk. Voorop staat het Meijels dialectwoord, gevolgd door een woordverklaring. Bij sommige ingangen is achter het dialectwoord ook de vernederlandste vorm van dat trefwoord opgenomen. Die woorden zijn afkomstig uit het oude woordenboek en zijn terug

te leiden op de werkwijze die de samensteller destijds hanteerde. Bij een aantal woordenboekartikelen zijn ook voorbeeldzinnen opgenomen. Jammer is dat bij de zelfstandige naamwoorden ook niet de meervoudsvorm wordt gegeven. Het Meijels dialect heeft een vrij complex systeem van meervoudsvorming zoals blijkt uit de inleiding van het woordenboek (blz. 46–47). Door de meervouden in het lemma op te nemen zou dat systeem mooi geïllustreerd kunnen worden. De dialectwoorden in het woordenboek zijn gespeld met behulp van een spellingsysteem dat in Limburg waarschijnlijk niet veel bekendheid heeft, namelijk dat van de voormalige Nijmeegse Centrale voor Dialect- en Naamkunde (NCDN), tot rond 2000 een vakgroep van de Nijmeegse universiteit. Dat is niet toevallig. Herman Cromptvoets, samensteller van de uitgave van 1991 en mederedacteur van het nieuwe woordenboek, is jarenlang redacteur geweest bij het *Woordenboek van de Brabantse Dialecten* waar deze spelling ook werd gebruikt. De samenstellers schrijven over hun keus hiervoor in de inleiding: “Wil men een wetenschappelijk systeem dat toch redelijk leesbaar blijft, dan komt men in de zuidelijke Nederlanden al vlug terecht bij de spelling zoals die is samengesteld door de NCDN” (blz. 30).

Het *Nééj Mééls Woordeboe:k* is meer dan alleen een woordenboek. Zo is er een korte geschiedenis van het dorp in opgenomen en bevat het boek ook de resultaten van een tweetal onderzoeken naar het gebruik van het Meijels. Dat gebruik werd in 2008 en 2018 gemeten bij basisschoolleerlingen en uit de onderzoeken blijkt dat de kennis en het spreken van het dialect inmiddels sterk achteruit is gegaan. Een ander hoofdstuk beschrijft klankveranderingen door de tijd heen in het Meijels en laat bijvoorbeeld zien dat het voorzetsel *aan* in de loop van de tijd in uitspraak is gewijzigd van *an* naar *èn*. In het moderne Meijels zijn zinnen als *héh is èn ’t wéerek of géf me dè éfkes èn* op dit moment dan ook de meer gebruikelijke variant (blz. 57). Voor veel Limburgse sprekers klinkt het dialect van Meijel nogal exotisch en dat wordt vooral veroorzaakt door de uitspraak. Een vrij omvangrijk hoofdstuk van het boek gaat dan ook in op de uitspraak van de verschillende klinkers en medeklinkers in dit dialect. Het meest opvallende kenmerk van het Meijels is wel de mouillering. Mouillering is op zich een verschijnsel dat in veel Limburgse dialecten voorkomt (denk aan *handj* voor ‘hand’ of *wanjele* voor ‘wandelen’). Maar in Meijel wordt een variant van de mouillering gebruikt die we alleen hier aantreffen. Na de tweeklanken *-ei/ij-* en *-ui-* bijvoorbeeld, kan de daaropvolgende medeklinker mouilleren en soms treedt daarbij ook nog verkorting van de klinker op. Dat geeft dan vormen als *husj* (‘huis’), *butje* (‘buiten’), *métj* (‘meid’), *kuitj* (‘kwijt’) en *lusjtere* (‘luisteren’). Volgens de samenstellers van het woordenboek konden deze vormen ontstaan door de geïsoleerde ligging van Meijel in de Peel waardoor er weinig taalcontacten waren met de omliggende plaatsen. Het is dan ook met name dit verschijnsel dat wordt genoemd wanneer sprekers van de omliggende dorpen het dialect van Meijel willen typeren.

Al met al is het *Nééj Mééls Woordeboek* een fraaie en interessante publicatie geworden die een waardevolle aanvulling vormt op de toch al omvangrijke reeks van Limburgse dialectwoordenboeken. Het boek is mooi uitgegeven met een harde koft en het is voorzien van fraaie illustraties van de hand van Pieter Verstappen. Maar daar blijft het niet bij. Intussen wordt er ook al gewerkt aan een digitale variant van het woordenboek. Die wordt geplaatst op de website van de stichting *Pròt mèr Mééls* en zal voortdurend worden geactualiseerd. Zo kunnen ook komende wijzigingen en vernieuwingen binnen het Meijels dialect blijvend worden vastgelegd en kan het woordenboek bovendien worden gebruikt voor actuele vormen van schriftelijk taalgebruik zoals Facebook en Whatsapp.

Ton van de Wijngaard

Speels eerbetoon aan Pol Brounts (1919–2005)

Kiksjozerije – Veerskes van Pol Brounts.
Met tekeningen van Chrit Rousseau.
Veldeke Krink Mestreech, Maastricht 2019.
(ISBN 9789082633023)

Kiksjozerije. Kleinigheden. Ditjes en datjes. Prullaria. Al naar gelang de etymoloog die zich erover uitsprekt, afgeleid van het Franse *quelque chose* (iets) dan wel van het Rijnlandse *Kickschosserei* dat via een omweg ook weer naar dezelfde Franse wortels leidt. Soit. Belangrijker: het was de titel die Pol Brounts (1919–2005) in sierlijke letters kalligrafeerde op een map waarin hij een grote verzameling kleine gedichtjes en versjes – *veerskes*, in zijn moedertaal – bewaarde.

De Veldeke Krink Mestreech, waarvan Pol Brounts mede-oprichter en jarenlang voorzitter was, heeft uit die nagelaten verzameling veertig *veerskes* gebundeld in een speciale uitgave bij gelegenheid van het veertigjarig bestaan van de vereniging. Een jubileum dat samenviel met de honderdste geboortedag van de schrijver.

Pol Brounts heeft zich heel zijn leven bezig gehouden met de *Mestreechter taol*. Als onderwijzer en Maastrichtenaar in hart en nieren schreef hij niet alleen tal van gedichten en verhalen in zijn moedertaal – vastgelegd in (onder veel meer) bundels als *Mestreechter Legendes* (1984) en *Lache is onnötteg* (1994) – maar bekommerde hij zich ook om de vorm en structuur van de taal, om de spelling. In 1992 publiceerde hij samen met Phil Dumoulin *Speulentere Spelle*. De daarin vastgelegde spellingregels werden bij gelegenheid van zijn 80ste verjaardag door Burgemeester en Wethouders van Maastricht tot officiële spelling van het *Mestreechs* verheven. Brounts zette zich ook jarenlang in voor het totstandkomen van *De Nuië Mestreechsen Dictionair*, het nieuwe Maastrichtse woordenboek dat in 2004, een paar maanden voor zijn dood, gepresenteerd werd.

Veelzijdig en productief. Deskundig en met kwaliteit. Die termen passen bij schrijver en dialectliefhebber Pol Brounts. In *Kiksjozerije* richt de schijnwerper zich vooral op andere kwaliteiten: spitsheid, humor, zo nu en dan een beetje ondeugendheid. Uit de korte *veerskes* die in de bundel zijn opgenomen, spreekt vooral een enorme liefde voor 'zijn' taal. Kleinigheden? Ditjes en datjes? Zeker. Maar voor het merendeel geen prullaria. Het zijn juist de *kiksjozerije* in het leven die, willen ze niet ontaarden in tegeltjeswijsheid, om een fijne pen en een subliem taalgevoel vragen. Die aanpak was Pol Brounts op het lijf geschreven, ook al wankelen sommige gedichtjes in de bundel op de grens tussen (woord)kunst en kitsch.

Het kortste *veerske* uit de collectie:

Ès iech doed waor, zouw iech wèlle

tot iech nog get kós vertèlle...

De Veldeke Krink Mestreech heeft die wens in vervulling doen gaan.

Guus Urlings

VEREINIGING VELDEKE LIMBURG

The logo for Veldeke Limburg, featuring a stylized green checkmark symbol to the left of the text "veldeke Limburg". The word "veldeke" is in a lowercase, bold, sans-serif font, and "Limburg" is in a lowercase, bold, sans-serif font. A green curved line arches over the text.

VELDEKE LIMBURG

JAORVERSJAAG 2018

Algemein informatie euver de vereniging Veldeke Limburg

Algemein ledevergadering

't Hoogste orgaan van de vereniging is de Algemein Vergadering (ALV), die besjteit oet twee lede van edere kring en de lede van 't Provinciaal Besjtuur van Veldeke Limburg. De Algemein Vergadering haet sjtatutair de volgende take:

- de besjtuurslede en de lede vanne kascontrolecommissie te benumme,
- 't beleid van de vereniging te bepaole;
- de begreuting vas te sjtèlle;
- de heugte vanne cóntributie te bepaole;
- de jaorsjtökke vas te sjtèlle;
- 't hoeshajelik reglement vas te sjtèlle.

De Algemein Vergadering kwoom in 2018 drie keer biejein: op dinsdig 20 fibberwarie, op dinsdig 8 mei en op dónderdig 15 november 2018. In fibberwarie waerde de nuje veurzitter en sikkertaris benump mit 'n hertelik applaus. In de veurjaorsvergadering zin de jaorsjtökke euver 2017 vasgesjtèld. De opkoms bie de ALV is prima te numme, bienao alle kringe wore vertegewoordigd. Inne naojaorsvergadering is de begroting 2019 en zin de notule van de ALV van 8 mei 2018 vasgesjtèld. Ouch hiej weer ein oetsjtaekende opkoms en plezerige inbring vanne kringe, die allemaol ter informatie veuraaf 'n euverzich van recente en geplande activiteite haje doorgesjtuurd.

Provinciaal Besjtuur

Op 31 december 2018 waas 't PB es volgt samegesjtèld:

- mr. Christine van Basten-Boddin (veurzitter)
- dr. Lei Heijenrath (vice-veurzitter)
- Ron de Louw (sikkertaris)
- Pieter Ebus (penningmeister)
- Bèr Brounts (communicatie en p.r.)
- Henk Buskes (kringkontakte, euregionale kontakte en declamatiefinale)
- drs. Peter Klein (redactie Jaarboek en contacte TaLeP)
- Riky Simons-Julicher (volkscultuur en declamatiefinale)
- Har Snickers (website en nuujtsbreef)

- 't PB vergaderde in 2018 zeve keer, meestal in 't Hoes veur de Kunste en 'n paar keer in 't gemeintehoes van Baek. Dees vergaderinge zin op 'n paar nao genotuleerd door Riky Simons-Julicher.
- De documentatie en 't wèrkarchief waert door Ria Corstjens van 't Hoes veur de Kunste Limburg gearchiveerd.
- De vernuujde website Veldeke Limburg waert biegehaje door Bèr Brounts mit assistentie van Har Snickers. 't Websitebezoek is in 2018 gesjtege mit 12% nao ruim 18.000 bezoekers. De facebookpagina ging van 591 nao 693 volgers.
- Peter Klein en Ton van de Wijngaard deje in 't TaLeP-platform mit aan de veurbereiding van festival 'Sjiek' in januari 2018 en 2019.
- In 2018 zin de nuje veurzitter en sikkertaris bie de kringbesjture van Venlo, Ech, Remunj, Mesjtreesch, Venraoj en Zitterd op bezoek gewaes in 't kader van 'n kènnismakingsrundje en óm meugelikke knelpuntje te besjpraeke. Dit is door alle partije es erg positief ervare. Versjlage daovan sjtaon oppe website www.veldeke.net. Bezeuke aan de anger kringe volge in 2019.
- 't PB haet zich in 2018 geregeld bezig gehaje mit de kadernota taalbeleid provincie Limburg: 'n Laeve lank Limburgs. Dees nota is 'n analyse van kanse en bedreiginge, verder guf ze veursjtèlle óm de positie van 't Limburgs te versjterke via de pijlers taalpromotie, euverdrach en infrasjtructuur. Op 1 juli is dees nota aangeboje aan de gedeputeerde. Zien reactie voor positief mer dao kwome nag 'n aantal vraoge: Waat gaot g'r same mit anger organisaties doen en wie zeet g'r de rol van TaLeP en de Raod veur 't Limburgs? Dao-op mós geantjwaord waere veur 1 oktober. Daonao mós door de Provincie 'n ambtelik sjtök veurbereid waere, mer det proces haet vertraoging opgeloupe.
- Besjtuursleje wore verder bij heel get aktiviteite aanwezig zo wie de Nuujjaorsreceptie van de provincie, jubilea van bevrunde vereniginge of bookprizzentaties. Mer ouch bij diverse kringactiviteite. Bie de Raod veur 't Limburgs is Lei Heijenrath de vaste aafgevaardigde.
- Daonaeve zin kóntakte mit 't Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootsjap, 't Institut für Landeskunde und Regionalgeschichte en de Jo Hansensjtichting.
- Mit de Vereniging voor Limburgse Dialect-en Naamkunde (VLDN) waerde ein congres gehaje op 24 november in Vaols mit es titel: De Benrather Linie, euver de taalgrens die 't Ripuarisch van de anger Limburgse dialekte sjèdj. Lei Heijenrath en Peter Klein hele dao inleidinge.
- Sjtreetktaalfunctaris Ton van de Wijngaard woonde de meeste PB- vergaderinge en de ALV-vergaderinge bij.
- Door de verhoezing van 't Hoes veur de Kunste Limburg nao 't óngernummersplein aan de Steegsjtraot in Remunj is 't Veldekearchief versjpreid geraak. 't Financieel archief sjteit bie Pieter Ebus, 't sikkertarieel archief van veur 2017 is nag bij Yvonne de Vries, de beukveurraad is bie Maurice Ambaum óngergebracht. 't Wèrkarchief is bie Ria Corstjens gebleve mit get beuk die inne bookshop van 't Hoes waere aangeboje. In 't gemeintearchief van Remunj sjteit ós aad archief.

Lede van Veldeke Limburg

Op 1-1-2018 haaj Veldeke Limburg 2638 lede, en op 1-1-2019 is det: 2444. De achteroetgank haet zich veural veurgedaon in de grótste kring Mesjtreesch, te wiete aan 't neet meer doorgaon van häör vastelaovendscabberèt.

De meiste lede zin georganiseerd in teen kringe, Ech, Heële, Mestreesch, Remunj, Um Mamelis, Valkeberg, Venlo, Venroj, Wieërt en Zitterd. Mer d'r zeen ouch teentalle 'losse' lede, toet wied in 't boetelandj.

De lede van Belsj-Limburg zin in dit euverzich neet opgenomme. Zie vorme ein eige organisatie mit vief kringe: Genk, Hasselt, As, Maasland en Dommelland.

Activiteite in Limburg*Jaorbook 2017 en Nuutsbreve*

In 2018 waerde 't 12de jaorbook geprizzenteerd op goonsdig 23 mei in kesjteel Mofert. 't Eerste exemplaar woor veur 't trio Los Catastrofos oet Vaols.

Veldeke-Limburg publiceerte in 2018 twee pepiere Nuutsbreve: wintjer 2017/2018 en zomer 2018. Ouch versjene d'r veer digitale, tweetalige nuutsbreve in jannewarie, april, juli en oktober.

Digitaal sjikde Wim Kuipers en Har Sniekers mit häöre wèrkgroep Veldgewas (veldgewas@home.nl) de leefhöbbers waekeliks 'n aantal ingesjtuurde gedichte toe.

Platbook

In opdrach van 't Hoes veur de Kunste Limburg is in samewèrking mèt de sjtichting LiLiLi en Veldeke Limburg gewèrk aan de oetgave van twee Platbeuk. Op zaoterdig 26 mei waerde Platbook 19 in Bookhanjel Plantage in Remunj geprizzenteerd. 't Óngerwerp van dit 19e deil inne reeks bloomlaezinge in 't Limburgs waas Wie water en vuur. Ónger redactie van sjriefster Octavie Wolters zin 39 literair wèrke van aezovävöl auteurs gepubliceerd.

En op zaoterdig 17 november kós Platbook 20 geprizzenteerd waere in kefee 't Maashuuske in Illikhoven. Redacteur woor journalist Ronald Colée, dae 40 werke mit es thema Det sjmaak nao meer geselecteerd haaj. Platbook, ein initiatief van Wim Kuipers, kèn neet meer waere weggedach oet 't Limburgs literair landsjap.

Kemissie Volkskultuur

Dees kemissie telt nag mer drie lede: Netty Engels-Geurts, Els Lahey-Diederer en Riky Simons-Julicher.

Ómdet d'r weinig gebroek is gemaak van de eerder oetgegaeve dialeklesbreve veur de basissjole, haet de kemissie besjlaote daomit te sjtoppe. De lèste geplande lesbreef mit kring Mesjtreesch mit es óngerwerp de Heiligdomsvaart is waal opgesjart, mer is oeteindelik neet doorgegeange.

In plaats van de lesbreef haet de kemissie 'n kleuterverhölkesprojek opgesjart, dao bliek meer behoefte aan.

Det mó't 'n tweetalig beukske waere mit neet al te lange verhölkes in 't Hollands en allemaol vertaald in 't dialek van edere kring. Wie dit persies oetgeveurd geit waere is inj 2018 nag altied neet gans dudelik. 'n Meugelikheid is ouch nag óm gesjpraake versies op cd bie te voge. 25 Limburgse sjriever höbbe 'n biejdage geleverd in häör eige dialek en in 't Hollands.

Kemissielede leverde wiejer biedrages aan 't Jaorbook van Veldeke, hele laezinge euver diverse volks- en taalkundige óngerwerpe en sjreve in diverse lokaal blaedjes.

Declamatiewedsjtried veur de jeug

De 15de finale van de Limburgse declamatiewedsjtried veur de jeug waerde op zaoterdig 26 mei 2018 gehaje in DOK 6 in Helje-Panninge. D'r wore 28 finaliste, geselecteerd oet de veurrunj bie de Veldekekringe van Venlo/Tegele, Wieërt, Remunj, Ech/Zöstere en de bibliotheek Kichrao. De jury, Hortense Brounts (veurzitter), Katja Henz, Sef Peeters, Anke Peters en Ton van de Wijngaard besjlide waem de beste veurdrach haaj.

Veur de winnaars woor d'r 'n sjoon trofee en alle kinjer kreges 'n jeu-de-boulessjpel mit 't logo van Veldeke, en later nag ein dvd van alle optraejes tiedes de finale! Wie gewoenlik 'n geweldig evenement, noe georganiseerd door Henk en Riky mit vävöl administratieve hulp van Ria Corstjens. Hans Jacobs oet Venlo kalde 't geheel weer op zien veurtreffelike meneer aanein. Niels Sievers oet Zitterd zóng tiedes 't juryberaad drie Limburgse liedjes.

Winnaars

Groep 3 en 4:

1e pries: Tom Senden oet Kèrkraoj mit Sjpoëk

2e pries: Lisa Wolter oet Venlo mit Op de kermis

3e pries: Fenne Höppner oet Nederweert mit De ballon

Groep 5 en 6:

1e pries: Evena Kraanen oet Zöstere mit Oos Limburgs

2e pries: Jop Gubbels oet Venlo mit Vlege

3e pries: Thijmen Höppner oet Nederweert mit Stappe

Groep 7 en 8:

1e pries: Lieke Delissen oet Pey mit Ein appje tevävöl

2e pries: Sofie Zeegers oet Herten mit 't Heurapparaat

3e pries: Sjuul Camp oet Nederweert mit Rommel

Sjrieverskringe

D'r zeen op dit moment veer sjrieverskringe actief: Midde-Limburg, Noord-Limburg, Wieërter Land en de Allgemeine Sjrieverskring van Limburg. De lede van dees kringe kómme regelmaotig bie-ein en sjrieve euver bepaolde thema's.

Kringekontakdaag 2018

Dit jaor waas de kring Wieërt aan de beurt. Op zaoterdig 1 september waerde de kring- en provinciaalbesjtuurders op versjillende lokaties verras mit ein aafwisselend middigprogramma mit interessante laezinge euver Weerter óngerwerpe, 'n bösrít door grenspark Kempen-Broek, 'n bezeug aan de veurmalige Fatimakèrk. In Theater de Hoeskamer waerde Jan Moonen benump toet erelid van Veldeke vanwaege zien talrieke verdeenste. De Veldekevlag waerde aan de kring Valkeberg doorgegaeve, ziej organisere in 2019 de Kringekontakdaag.

Sjtimuleringsfonds

Dit fonds is in 2017 veur 't eers ter besjiking gesjteld aan de kringe. Ze kènne dao-op 'n beroop doen óm nuuj aktiviteite te financiere tot € 500,-.

Daovan höbbe in 2018 gebroek gemaak:

Kring Mestreech: Presentatie Yuri Michielsen

Kring Ech: Beukske declamatiewedstriede

Kring Heële: Fotobook de 250 mooiste plekken van Heerlen

Kring Venlo: Nuje opzet cursus laeze en schrieve

Kring Venlo: Nuuj sjtadswanjeling

Kring Venlo: Oeuvrepries

Kring Venlo: Etymologisch waordebook

Kring Wieërt: 40 jöörig besjtaon

Kring Mestreech: Daag van de Modertaal

In totaal veur € 4.356,77.

Waat d'r wiejer nag woor

- Op 21 jannewarie kreeg Annie Schreuders-Derks de Cultuurpries van de gemeente Ech/Zöstere veur zien verdeenste op volkscultureel gebied. In De ECI ging tiedes festival Sjiek de literatuurpries nao Frans Budé veur zienne roman 'De dagen'.
- 21 fibberwarie woor de Daag van de Modertaal. In alle ach edities van de Limburger versjeen 'n artikel van Guus Urlings in 't eige dialek. Ech, Um Mamelis en veural Mesjtreesch organizeerde eige aktiviteite bij 't thema.
- 'n Komplete inventarisatie van 't tiedsjrif van Veldeke 1926 t/m 2006 is sinds dit jaor te vinje oppe website.
- Veur de jóngste Limburgerkes is d'r noe de animatieserie 'Piepekoek', korte filmpkes mit beesjes die versjillende dialekte sjpraeke.
- De finale van 't Groot Limburgs diktee woor op 12 juni bij de Limburger in Zitterd. Prizzentater Henk Hover maakde de minste foute (55) in de 17 zinne in 7 versjillende dialekte.
- Op 19 juli kopte de Limburger: "Kind moet over op plat". 'n Get óngelökkige samevatting van de sjtreektaalnota "n Laeve lank Limburgs" lèdje toet 'ne houp reaksies, ingezónje sjtökke en columns.

- Op 15 september tiedes de Nach van 't Limburgs Leed in Venlo kreeg Gé Reinders oet Remunj de Veldeke Oeuvrepries oetgereik. De Jo Erenspries veur dialekmeziek woor veur Harold K. oet Zöstere.
- Mit belangsjtelling is de óngerteikening op 10 oktober van 'n convenant tösse Riekseuverheid en vertegewaordigers van 't Nedersaksisch gevolg, wo-in de sjtreektaal 'n verrieking van 't Nederlands erfgoed waert genump, mer wo-in weinig haop is op extra financieel óngersjteuning.
- De Keuninklike Bibliotheek in Den Haag archiveert sinds dit jaor ouch de website van Veldeke Limburg; al eerder gebeurde det mit die van ós kringe Mesjtreesch, Venraoj en Valkeberg.

Vassjtelling van 't Jaorversjlaag 2018 Veldeke Limburg

Dit jaorversjlaag is vasgesjteld door de Algemein Vergadering op 14 mei 2019.

Veurzitter

Mr. Christine van Basten-Boddin

Sikkertaris

Ron de Louw

SJRIEVERSKRINGE

Joaruvverzich 2019

Aljemene Sjrieverskrink Zitterd

Annie Tummers-Huppertz, Kirchröadsj

Ós sjrievere kómme oes Zaerum, Vlodrop, Jeleën, Nuth, Zitterd, Oesjbik, Heële, Kirchroa en Kinrooi [Belsj]. Inne riechdom va versjiedene dialekklink en sjriefwies kunt ins d'r mond bijenee um de werke die vier maache en ós tsouwsjikke vuur de vezammeloeng durch tse leëze um óp de vezammeloeng tse besjprèche. Mit vóal andach hant v'r dis joar boese eje werk jewirkt an 't maache van Haiku jediechte, bildsjsproach en sjreef jidderinne uvver eezelfde thema, krempel en ing Krisjesjichte.

Wat d'r aljemene Sjrieverskrink Zitterd bezónger maat is dat de sjrievere allemoal e anger dialek sjprèche en sjrievere, woadurch versjiede dialekte ós nit mieë vreëm zunt in bejrif en jehuur. Werk van deëjinnieje deë ónverhofs nit óp de vezammeloeng is, bliet ligke vuur de kieër doanao. Rejelmieëssieg kómme vier tserèet óp woad die nit in jiddes dialek 't zelfde bedüe. Dat kan vuur ing verkieërde interpretaasie van e werk, mar óch vuur hillarieteet zörje. Zelf vuurleëze van eje werk óp vezammeloenge hat doarum e jroeës vuurdeel. Went me wöad nit bejrefe hat kan me tsefort oeskónf vroage. Colla deed de vezammeloeng in jouw bane leie en maat 't versjlaag vuur d'r prottekol dem heë ós durchsjikt.

Boese sjrievere vuur d'r krink, joave durch 't joar versjiedene momente ing jelejenheet um mit eje werk van ziech tse losse hure.

Zoeë sjreef Colla o.a. 't absjied jediech vuur d'r Burjemeester va Nuth.

John, d'r Zwentibold diechter va Zitterd, sjreef kollums of jediechte vuur de Via van ziang woeënplaatsj en braat 't bóch *Alles is muielieg. Jesjichte en Jediechte i Zittesj* oes. John hat dis joar 't Zittesj diektee jemaad.

Theo bekankd va ziang kollums in de tsiedónk va Kinrooi, braat e bóch oes in Kinroois dialek mit als tietel, *Drielingskes*.

't Bóch va Annie, *Ing mangel Zonnesjtroale*, woar jenommeerd vuur d'r Sjiek-literatoerpries. Doomit is 't nit ieëtsjte woeëde, mar de andach vuur 't bóch woar ing ieër.

Mia en Annie hant óp versjiedene plaatze durch 't joar i Krchroa eje werk vuurjedrage.

Marleen sjreef nit alling inne nuie roman mar óch werm e kingerbóch. Die bucher zunt in 't Hollendsj jesjrève.

Colla, Toos, John en Annie woare tse hure mit jediechte óp L1 Radio in de oesendoenge va Plat-e-wèg.

Huub, deë mieëtstens tsouwsjtendieg is um ós ing ópdrach als hoeswerk mit tse jeëve, hant vier ing tsiet mósse misse. Durch inne vieze val dem e jemaad houwe, moeët heë lang rivaliedere. Aavanks dis joar, woëet Huub bij hem heem je-ierd mit 't Jóde hats.

Óch in Platbook 21 en 22 die dis joar *Jans Jreun* en *Vrijheet* als thema's hauwe, zunt jediechte of jesjichte van ós sjrievere ópjenoame.

Vier woare jód vertroane bij Kirchroa jeet Plat, woa dis moal vóal andach vuur versjiede dialekte woar.

Vuur de zommervakans hoade vier inne informele daag. Jiddes joar rejelt dat inne angere va ózze krink. Da is 't nit sjrievere, wat ós beienee brengt mar, vier junt óp joesj. Tsezame mit ós partnere maache v'r inne jemuutlieje daag. Dis joar woare v'r óngerweëgs mit inne sjpatseerjank durch de prectieje natoer i Oesjbik. Deë informele daag sjlisse v'r aaf mit e lekker èse. Noa d'r klinge zomersjtop vruie vier ós in tseptember jód en frisj jemoeëd an d'r sjlaag tse joa. Mit respék jidderinne in zie eje Dialek.

Mitjelieder van d'r Aljemene Sjrieverskrink zunt: Colla Bemelmans, Huub Clerkx, Theo van Dael, Mia Engels, John Hertogh, Toos Schoenmakers, Marleen Schmitz, Thei Stenzel, Annie Tummers, Mien Wijnhoven.

Kiekt ins óp de site va: www.sjrieverskrink.wordpress.com

Jaorversjlaag Sjrieverskrènk Midde-Limburg

Leonne Cramers, Gelaens

In de Sjrieverskrènk Midde-Limburg is ouch dit jaor vol ingezet óm Limburgse weurd te behawte en door te gaeve aan dae dao sjpas aan haet. Ein saort van ambasadäör veur de Limburgse Taal. Veer sjriev, kalle, drage veur. Ammezere ós door te sjpele mit weurd en noe en dan ensjele veer ós óm te kieke welk woord baeter op die plaats pas.

Dan höbs te gelök in ózze krènk dich te kènne begaje aan jaore aan wiesheid en opgeboewde vokabelaer, ein sjat aan weurd wo veer in vraatsjele wie kènjer in ein doas mit boewsjtein.

Dat sjpel van sjriev, sjtraepe, angesj, obbenuuj aan de gang zeen mit weurd óm te zeuke en te preuve wie d'n teks 't bèste oet de verf kump. Besjpraeke, wo, wie aan daen teks gesjoesterd zou kènne waere. Sjoan te zeen wie ein gedich of verhaol greujt. Veer doon ós ideje op wo-s te zelf blifs sjtaeke of gaar neet opkaoms door waordblèndj kieke nao zoadèks dien eige weurd te laeze. Veur das te 't wèts is d'r aone bezej e Hollandisme tösje gelitsj.

Bie ein opdrach maak jeder dao ein eige werk van. Verrasjend leut dat jedeskeër zeen wie versjeije me sjrif, de sjpas óm dit te laeze en mit angere te deile. Dit jaor sjreve veer ónger angere mit èlf willekäärig rap gerope weurd e verhäölke, ein sjriefopdrach mit dialoog, teks veur bie ein foto, euver ein waegelke en broekde aw weurd.

Went weurd neet meë euver de tóng gaon zeen ze rap oet gebroek. Num noe 't woord sjikke veur 't Nederlandse *sturen*. Dat heuërt me zelje, is ram euvergenómme door sjture waat me oppe fits of in de wagel duit. Vääöl weurd aanbeje door te sjriev, te laeze, te zènge, op de buun en in de film. Dat is meugelik op vääöl menere, same klasjenere egaal wie groat de kómpenie is, oet eige werk veurdrage en luuj vertèlle wo me Limburgse kal kènt vènje op de computer en waat meë van die digitale apperate zoadat me jeder momènt bereikbaar is en nuuts medein doorgebletsj kènt waere.

Dit jaor zeen v'r aangevange mit prakkezere en te kalle wie eine pesjtoar euver de sjrieverskrènk. Waat beteikent de krènk veur dich en impesant waat is die-ne indrök en inbrèng. Wo sjeit de sjrieverskrènk veur, wie gaon veer óngerein wiejer?

Versjeije dege mit aan Festival Sjiek. D'r wurdt mitgedaon aan de Platbeuk, dit jaor Platbook 21 *Gans Greun* en Platbook 22 *Vrieheid*. D'r is veurgedrage bie Torna Cultura. Bie Henk Hover in de L1 sjtudio veur de radio. In Mariapark in Zitterd de kunstexpositie *Vinsters van de zeël* gaon bekieke en loestere nao werk van ós lid Leonne Cramers. Veer publiceerde in waekblajer. De poëziewanjeling van Veldekekrènk Ech mit veurdrachte door ós waor in 2019 oppe Nuusjtadt. Biezunjer waas dat Karel Ruiten de Limburgse taalquiz van de Limburger en Veldeke wón.

Róndjelóm ós bie en vraeme wil veer neuëje óm de gesjreve tekste te laeze en broeke zoadat Limburgse kal doorgaeve, sjpelenderwies laef en al gans zeker richtig blif ouch in d'n tied dae kómme geit.

KRINGBESJTURE

Ech

Ton van Wegberg, veurzitter,
Oleanderstraat 2
6101 BX Echt
Magna Bedaf-Willems, sikkertaris
Theo Bougie, penningmeister

Heële

Paul Göttgens, veurzitter,
dr. Clemens Meulemanstraat 5A
6418 PC Heerlen
Stef Quaedvlieg, sikkertaris
Fred Askamp, penningmeister

Mestreech

Hortense Brounts, veurzitter,
Aramislaan 82
6213 BV Maastricht
Iwan Bruijnzeels, sikkertaris
J. Ottenheym, penningmeister

Remunj

Henk Giesbers, veurzitter,
Schuttecleef 6
6042 NH Roermond
Anneke Huiskens, sikkertaris
Jos Even, penningmeister

Um Mamelis

Jo Kern, interim-veurzitter,
Bloemendalstraat 12
6291 CM Vaals
Leny Souren, sikkertaris
Miets Schepers, penningmeister

Valkeberg

veurzitter, vacant
Els Lahey-Diederens, sikkertaris
Léon Pluijmaekers, penningmeister

Venlo

Henk Buskes, veurzitter,
Helbeek 130,
5914 SB Venlo
Anneke van Kleef, sikkertaris
Martin Doesborg, penningmeister

Venroj

Colien Jacobs, veurzitter,
Bergkwartier 11
5801 PS Venray
Mariel van den Munckhof, sikkertaris
Lei Potten, penningmeister

Wieërt

Jan Feijen, veurzitter,
Hortensiastraat 28
6031 VC Nederweert
Jan Moonen, sikkertaris
Lee Timmermans,
interim-penningmeister

Zitterd

Piet Deeder, vice-veurzitter,
Steenweg 53
6131 BD Sittard
Patrick Werdens,
sikkertaris/penningmeister

IEËRELEDE

Jos. Schrijnen, Venlo
Joseph Endepols, Maastricht
Lud. Grootaers, Leuven
Jo Kats, Roermond
Heinz Görden, Aken
Edg. Blancquaert, Gent
Karel Haanen, Venlo
Felix Rutten, Rome, Sittard
Jan van Banning, Geleen
Mien Meelkop, Venlo
Winand Roukens, Kerkrade
Theo Driessen pr., Well
Ad Welters pr., Valkenburg
Jef Notermans, Maastricht
Toon Weijnen, Malden
Pol Brounts, Maastricht
Fons Even, Roermond
Jan Notten, Valkenburg
Lé Giesen, Venlo
Mia Maessen, Echt
Frans Walraven, Sittard
Herman Crompvoets, Meijel
Colla Bemelmans, Nuth
Jeanne Alsters-van der Hor, Venlo
Rita Bartels, Maastricht
Jacques Nijsten, Geleen
Jean Knoors, Sittard
Peter Bokken, Thorn
Toon Claessens, Venray
Ton Janssen, Echt
Jos Stassen, Puth
Pierre Bakkes, Roermond
Hanny Craghs, Venray
Els Ottenheym, Maastricht
Jef Loontjens, Maastricht
Ludo André, Maastricht
Lei Pennings, Sittard
Jan Moonen, Weert
Jacqueline van den Heuvel-van den Munckhof, Venray

AUTEURSINFORMATIE

Pierre Bakkes (1941) studeerde Nederlandse Taal- en Letterkunde en promoveerde in 1996 aan de Katholieke Universiteit in Nijmegen op de variatie en de klankveranderingen in het Montforts in drie generaties. Hij was werkzaam in het basis-, voortgezet en hoger onderwijs en sloot zijn actieve loopbaan af als eerste provinciale streektaalfunctionaris. Publiceerde diverse artikelen over het Limburgs en is auteur van het *Mofers Waordebook*.

Leonie Cornips (Heerlen, 1960) is werkzaam als onderzoeker Taalvariatie aan het Meertens Instituut (KNAW) Amsterdam (3,5 dag) en als Bijzonder Hoogleraar Taalcultuur in Limburg aan de Universiteit Maastricht (1,5 dag). Zij is van huis uit taalkundige, sociolinguïst en gespecialiseerd in onderzoek naar vormen van nieuw Nederlands zoals het Nederlands gesproken in Heerlen of in Lombok, Utrecht en Rotterdam. Bovendien verricht zij onderzoek naar hoe jonge kinderen het Nederlands als hun eerste en tweede taal verwerven. Ook onderzoekt zij *taalcultuur* (vooral in Limburg): hoe mensen zich door taalgebruik met elkaar wel of niet identificeren en anderen in- of uitsluiten. Haar nieuwste onderzoek richt zich op hoe dieren en mensen met elkaar communiceren (interspecies communication).

Els Diederer (Valkeberg 1946) studeerde veur leraar basisonderwijs, de aktes TEHATEX en de post-HBO-Limburgse taal. Ze gaof lès aan de basissjoal. Vanaf 1970 zit ze in 't besjtuur van Veldeke-krink-Valkeberg en ze is ouch lid van de commissie Veldeke-Volkscultuur. In de jaore 80 waor ze gids in de kesjtìel-heemtuin (van 't I.V.N.) van Chaloen. In 1983 ontwerp ze 't Valkebergs laesplenkske. Ze maakde en beheert 'n aantal websites.

Els publiceert artikele in 't Valkebergs en in de sjtandaardtaal, o.m. veur de Veldeke-jaarbeuk, nuujtsbreve, lèsbeukskes veur sjoal, op de Limburgse wikipedia, in diverse heemkundeperiodieke en de rubriek 'Sjtökske Plat' in 'n regionaal gezètsje. In 2013 publiceerde de Veldeke-krink-Valkeberg 't book *Valkebergs* van häör hand, 'n twiètalige, taalkundige besjrieving van 't Valkebergs. Els sjrief daonaeve poëzie, häör gedichte zint gepubliceerd in bloomlaezinge van de reeks Veldeke-Literair en in de serie *Platbook*. In de Limburgse Literair Lies (LiLiLi) versjeen in 2006 de poëziebundel *Sjakelt de zinne*.

Lei Heijenrath (1937) studeerde Nederlandse taal- en letterkunde. Hij was werkzaam in het voortgezet en hoger onderwijs als docent en leidinggevende. Diverse publicaties wijdde hij aan aspecten van het Limburgs. Daarnaast schreef hij over regionale geschiedenis. In *de Historische Reeks Parkstad Limburg* verscheen een biografie van zijn hand over de Limburgse politicus Franz Corneli (1800 – 1855). Daarnaast publiceerde hij artikelen over de geschiedenis van Het Land van Rode. De reeks Veldeke Jaarboeken werd door hem opgestart, waarvan hij de eerste vijf redigeerde. Hij was initiator van de wetenschappelijke vormgeving van de *Kirchröadsjer Dieksiejoneer*. Sinds vele jaren is hij vice-voorzitter van Veldeke-Limburg.

Roeland van Hout (1952) is emeritus hoogleraar Toegepaste taalkunde en variatilinguïstiek aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Hij is voorzitter van de Raod veur 't Limburgs, een adviescollege voor taalbeleid van het provinciebestuur. Relevante bijdragen van hem m.b.t. regionaal taalbeleid zijn te vinden in: *Lang leve de dialecten. Streektaalbeleid in Nederland* (Maastricht 2006) en in *Streektaal en duurzaamheid* (Berkoop/Oldeberkoop 2007). Eerder publiceerde hij in Veldeke jaarboek 2007: *Wordt het Limburgs verwaarloosd door de Nederlandse overheid?*

Joachim Kokkelmans, (24) is geboren in Brussel als zoon van een Belgische moeder en een vader uit Eys, Limburg (NL). Hij is afgestudeerd aan de universiteit Gent in de Duitse en Scandinavische Taal- en Letterkunde. Hij is nu promovendus aan de universiteit van Verona en schrijft zijn dissertatie over de mogelijke sisklankinventarissen in de talen van de wereld. Verder onderzoekt hij ook taalcontact tussen Germaanse en Romaanse dialecten, klankwetten en het menselijke vermogen om talen te leren.

Esther van Loo is opgeleid als slaviste, eerstegraadstaaldocente en toetsdeskundige. Sinds 1990 is zij actief voor en achter de schermen van het onderwijs, onder andere als docent Russisch en Nt2, lerarenopleider, projectleider taalbeleid, ontwikkelaar van toets- en lesmateriaal. Momenteel zet zij zich via Levende Talen Limburgs in voor de emancipatie van het Limburgs, door aandacht voor het Limburgs in het onderwijs te vragen.

Pim Thielen (Roermond 1948). Leerling Bisschoppelijk College Roermond. Opleiding Engels M.O.-A en B. Leraar middelbaar onderwijs in Haarlem, Amsterdam en Dokkum. Publicaties van verhalen en een essay in het tijdschrift *Tirade*.

Guus Urlings (1952) kwam na een (niet afgemaakte) studie sociale geografie aan de Katholieke Universiteit in Nijmegen en een ‘tussenjaar’ in militaire dienst in Suriname min of meer bij toeval in de journalistiek terecht. Dat resulteerde in een vast dienstverband met *Dagblad De Limburger*, waar hij zich bijna veertig jaar lang, tot zijn pensionering in 2018, vooral bezighield met natuur en landschap, en met het brede terrein van Limburgse identiteit, taal en cultuur. Hij is op die terreinen nog steeds actief, onder meer als columnist voor De Limburger en het kwartaalblad van de stichting Limburgs Landschap, en als voorzitter van de stichting Heemkunde Bemelen.

Bas Vissers (Venlo, 1971), heeft Frans gestudeerd aan de KU te Nijmegen en aan de Sorbonne Nouvelle in Parijs. Na een aantal jaren als docent op een aantal middelbare scholen (o.a. Blariacumcollege in Blerick) en HBO (Fontys lerarenopleiding te Tilburg) is hij sinds 2015 freelancer. Werkt als (tekst)schrijver, vertaler en tolk (Franse taal), docent Nederlands (NT2) op diverse scholen in Duitsland en (inval)docent Frans, bijlestutor voor talen. Interessegebied: dialect van (vooral) Venlo e.o., historische taalkunde en (regionale) geschiedenis.

Ton van de Wijngaard (Eygelshoven, 1957), studeerde Nederlandse taal- en letterkunde aan de Katholieke Universiteit Nijmegen. Sinds 2007 is hij als streektaalfunctionaris werkzaam bij het Huis voor de Kunsten Limburg. Daarvoor was hij als wetenschappelijk medewerker verbonden aan de Afdeling Taalwetenschap van de Radbouduniversiteit Nijmegen en werkte hij als redacteur mee aan de samenstelling van het *Woordenboek van de Limburgse Dialecten*. Publiceert geregeld over dialecten en regionale talen en in het bijzonder over het Limburgs.

CONVENANT LIMBURGSE TAAL

The logo for Veldeke Limburg features a stylized green leaf or wave shape above the text 'veldeke Limburg' in a green, lowercase, sans-serif font.

CONVENANT

INZAKE DE

NEDERLANDSE ERKENNING VAN DE LIMBURGSE TAAL

Partijen,

De minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, handelende in de hoedanigheid van bestuursorgaan, hierna te noemen: **de Minister**;

en

Provincie Limburg, gevestigd te 6229 GA Maastricht, Limburglaan 10, te dezen rechtsgeldig vertegenwoordigd door haar gedeputeerde G.P.J. Koopmans, handelend ter uitvoering van het besluit van Gedeputeerde Staten d.d. 29 oktober 2019, hierna te noemen: "**Provincie**"

hierna gezamenlijk te noemen: **partijen**;

Overwegende dat:

- Op 19 maart 1997 is het Europees Handvest voor regionale talen of talen van minderheden van de Raad van Europa voor Nederland in werking is getreden, hierna te noemen: "Het handvest";
- het Limburgs is erkend als zelfstandige regionale taal onder deel II van het Handvest. Hiermee erkent de regering de Limburgse taal als een verrijking voor het Nederlands cultureel erfgoed.
- partijen het wenselijk achten om binnen Nederland expliciet uitdrukking te geven aan een gemeenschappelijke visie vanuit de overheid op de waarde en positie van het Limburgs;
- partijen het belangrijk vinden om gezamenlijk de wenselijkheid van het volwaardig bestaan van het Limburgs als regionale taal in levend gebruik, in gesproken zowel als in geschreven vorm te onderschrijven teneinde het gebruik te stimuleren;
- het Limburgs als regionale taal van wezenlijk belang is voor de beleving en het uitdragen van de Limburgse cultuur en identiteit en dat de Limburgse taal alle domeinen van het dagelijks leven in Limburg raakt
- de Provincie Limburg met betrekking tot het ontwikkelen van het Limburgse taalbeleid hierbij een voortrekkersrol heeft, waarbij de provincie zelf bepaalt waar op passende wijze aandacht gegeven kan worden aan de bescherming van het Limburgs, en dat de minister daar waar mogelijk een complementaire rol vervult;
- Limburgs als voertaal in de kinderopvang, naast het Nederlands, al is toegestaan conform artikel 55 lid 1 van de wet kinderopvang;
- Limburgs als voertaal naast het Nederlands is toegestaan in het primair onderwijs, conform artikel 9 lid 13 wet op het primair onderwijs;
- gelet de Wet op het voortgezet onderwijs het Limburgs in het voortgezet onderwijs in aanvulling op de verplichte lesstof, vakken en andere programmaonderdelen kan worden aangeboden.¹

Spreken het volgende af:

Artikel 1

De Minister erkent de Limburgse taal als een wezenlijke, volwaardige en zelfstandige regionale taal in Nederland.

Artikel 2

1. Partijen spannen zich, voor zover dat in hun vermogen ligt, in en werken samen om het Limburgs als regionale taal in Nederland te behouden, het gebruik te bevorderen en de positie van het Limburgs te stimuleren, zonder de totstandkoming van nieuwe Wet- en regelgeving.
2. De in het eerste lid bedoelde inspanningen en samenwerking worden binnen een jaar na sluiten van het convenant, in consensus, nader uitgewerkt in procesafspraken over onder andere elkaar actief informeren, communicatie en inhoudelijke afspraken. Deze afspraken moeten passend zijn in de gegeven landelijke, regionale en lokale context en de nationale erkenning onderschrijven. De provincie neemt het initiatief en organiseert het maken van deze afspraken.
3. Partijen dragen gezamenlijk zorg voor de in het tweede lid bedoelde afspraken.
4. Partijen evalueren binnen twee jaar na inwerkingtreding het convenant.

Artikel 3

1. Dit convenant is niet in rechte afdwingbaar
2. Dit convenant treedt in werking met ingang van de dag na ondertekening door alle partijen en wordt voor onbepaalde tijd aangegaan.
3. De tekst van het convenant wordt gepubliceerd in de Staatscourant.

Artikel 4

1. Elke partij kan het convenant met inachtneming van een opzegtermijn van acht weken schriftelijk opzeggen.
2. Ingeval van beëindiging van het convenant krachtens opzegging is geen van de partijen jegens een andere partij schadeplichtig.

Aldus overeengekomen en in tweevoud ondertekend,

Venlo, 6 november 2019.

De Minister van Binnenlandse
Zaken en Koninkrijksrelaties,

Mevr. K.H. Ollongren

namens de Provincie Limburg
Gedeputeerde

Dhr. G.P.J. Koopmans

¹ Zie ook artikel 26b, zevende lid, onderdeel d en artikel 26c, zesde lid, onderdeel .d van het Inrichtingsbesluit WVO

TOELICHTING

Inleiding

Een expliciete erkenning van de maatschappelijke waarde en positie van de Limburgse taal binnen Nederland heeft als belangrijk doel om expliciet tot uitdrukking te brengen dat de overheid het Limburgs als wezenlijk, volwaardige en zelfstandige regionale taal beschouwd binnen Nederland. Van belang is dat als uitgangspunt wordt gehanteerd dat partijen in consensus bepalen wat de gevolgen zouden moeten zijn van een erkenning binnen Nederland en dat daarbij niet deel III van het Handvest als een vertrekpunt moet worden genomen. Het convenant is nadrukkelijk niet gericht op de totstandkoming van nieuwe verplichtingen maar op het bevorderen van het gebruik van het Limburgs.

Achtergrond

Bij de betrokken nationale en regionale overheden bestaat draagvlak om een convenant op te stellen en te ondertekenen inzake een Nederlandse erkenning van de Limburgse taal. De minister neemt er kennis van dat het Limburgs in afnemende mate aan jongeren wordt overgedragen en dat dat op den duur tot een ongewenste verzwakking zal leiden. Het is derhalve gewenst om het imago van het Limburgs te verbeteren en de gebruiksmogelijkheden te stimuleren, zodat oudere generaties sprekers eerder gemotiveerd zijn hun taal aan jongeren door te geven en jongeren gemakkelijker gemotiveerd raken het Limburgs te leren en te (blijven) gebruiken

Afspraken

De minister en de provincie Limburg onderschrijven gezamenlijk de wenselijkheid van het volwaardig bestaan van het Limburgs in levend gebruik, in gesproken zowel als geschreven vorm. Daarbij komt nog dat het gebruik van het Limburgs wordt ervaren als een belangrijke factor in alle sectoren van het dagelijks leven in de Euregio.

De partijen willen samen een constructieve rol spelen bij het voorzien van behoeften die als nodig worden gezien voor het volwaardig functioneren van het Limburgs. De minister kan een aanvullende rol spelen in aanvulling op het beleid van de provincie Limburg.

De Nederlandse, nationale erkenning is complementair aan de bestaande impliciete en expliciete erkenningen op

lokaal, regionaal en internationaal niveau, vervangt deze niet en doet niet af aan hun waarde. Het primaat van de ontwikkeling van beleid met betrekking tot het Limburgs ligt bij de provincie Limburg. Daar waar een praktische en complementaire rol weggelegd kan of moet zijn voor de landelijke overheid, is de minister bereid die te vervullen of te doen vervullen.

De betrokken partijen komen overeen om in het licht van het doel van dit convenant gezamenlijk afspraken vast te leggen, over onder andere elkaar actief informeren, en communicatie. Deze afspraken moeten passend zijn in de gegeven landelijke, regionale en lokale context en de nationale erkenning onderschrijven. Deze afspreken over proces en de wijze van samenwerking worden in consensus vastgesteld en/of geactualiseerd. De uitvoering van deze afspraken worden gezamenlijk verricht en bewaakt. Bureaucratische controlemechanismen blijven achterwege.

Toenemend gebruik in de diverse domeinen (zoals het regionaal en lokaal bestuur, cultuur, media en onderwijs en kennisontwikkeling) en toenemende waardering daarvoor draagt wezenlijk bij aan het in levend gebruik blijven en verder uitgroeien van het Limburgs. Daarbij geldt dat hoe meer een taal in alle domeinen wordt gebruikt, hoe sterker die verankerd is in enerzijds het persoonlijk bewustzijn en anderzijds in maatschappelijke contexten en instituties.

De minister en de provincie Limburg zullen nagaan in hoeverre het Limburgs bevorderd kan worden in verschillende maatschappelijke domeinen. De minister van Binnenlandse Zaken stemt waar nodig en mogelijk af met andere betrokken bewindspersonen.

Het verbeteren van het imago moet ook bijdragen aan het gebruik van het Limburgs in de kinderopvang en het onderwijs; de huidige wet op de kinderopvang maakt beredeneerd gebruik van het Limburgs al mogelijk. De onderwijswetgeving biedt de ruimte voor het gebruik van het Limburgs in het primair onderwijs als voertaal naast het Nederlands en kan in het voortgezet onderwijs in aanvulling op de verplichte lesstof, vakken en andere programmaonderdelen worden aangeboden.

Looptijd en opzegging

Partijen sluiten het convenant voor onbepaalde tijd. Elke partij kan het convenant met een opzegtermijn van acht weken schriftelijk opzeggen, indien een zodanige verandering van omstandigheden is opgetreden dat dit convenant billijkheidshalve op korte termijn behoort te eindigen.

